MAH/MUL/03051/2012
ISSN-2319 9318

विद्यावर्ता®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

SPECIAL ISSUE ON

CHALLENGES IN IMPLEMENTING NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP) 2020

Chief Editor :
Dr. Bapu Gholap

Executive Editors
Prin. Dr. B. P. Marje
Prof. (Dr.) Sushil Kumar
Dr. Yuvaraj Pawar
Dr. Navanath Indalkar
Smt. Sandhya Yadav

MAH/MUL/ 03051/2012 ISSN :2319 9318

आंतरविद्याशाखीय बहुभाषिक शोध पत्रिका

विद्यावार्ता™

Jan. To March 2023
Special Issue Vol.-I

Date of Publication
28 Jan. 2023

Editor
Dr. Bapu g. Gholap
(M.A.Mar.& Pol.Sci.,B.Ed.Ph.D.NET.)

Executive Editors
- ❖Prin. Dr. B. P. Marje
- ❖Prof. (Dr.) Sushil Kumar
- ❖Dr. Yuvaraj Pawar
- ❖Dr. Navanath Indalkar
- ❖Smt. Sandhya Yadav

❖ विद्यावार्ता या आंतरविद्याशाखीय बहूभाषिक त्रैमासिकात व्यक्त झालेल्या मतांशी मालक, प्रकाशक, मुद्रक, संपादक सहमत असतीलच असे नाही. न्यायक्षेत्र:बीड

"Printed by: **Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.** Published by **Ghodke Archana Rajendra** & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.,At.Post. Limbaganesh Dist,Beed -431122 (Maharashtra) and Editor **Dr. Gholap Bapu Ganpat.**

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com
All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Date of Publication
28 January 2023

Vidyawarta™

International Multilingual Research Journal

www.विद्यावार्ता.कॉम
YouTube Channel

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles,Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary. *Editors and publishers have the right to convert all texts published in Vidyavarta (e.g. CD / DVD / Video / Audio / Edited book / Abstract Etc. and other formats).*

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Indexed

IMPACT 9.154 iijif FACTOR

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 2611690

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. • CERTIFIED QUALITY MANAGEMENT SYSTEM ISO 9001:2015 • International Multilingual Research Journal

http://www.printingarea.blogspot.com

28) माध्यमिक स्तरावरील इतिहास विषयाच्या अध्ययन वृद्धीसाठी नाविन्यपूर्ण अध्ययन...
प्रा. डॉ.सुशील कुमार, योगेश्वर श्रीपाल किर्तीकर, सांगली ||113

29) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या संदर्भात शिक्षक प्रशिक्षणाच्या समस्या आणि दृष्टिकोन
डॉ.लक्ष्मी विष्णू भंडारे, तासगाव ||118

30) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय ...
डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, जि. कोल्हापूर ||121

31) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण—२०२० आणि समावेशित शिक्षण
डॉ. नवनाथ ज्ञानदेव इंदलकर, सांगली ||125

32) सातत्यपूर्ण सर्वकष मूल्यमापन— नाविन्यपूर्ण विचारधारा
श्री रणजित हणमंतराव देसाई, डॉ.युवराज यशवंत पवार, सांगली ||128

33) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० वैशिष्ट्ये, बहुभाषिकता आणि आव्हाने
रंजना शिवाजी ओलेकर, डॉ.युवराज यशवंत पवार, सांगली ||134

34) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण — २०२० : शालेय शिक्षणातील समस्या आणि उपाययोजना
केदारी आप्पासाहेब रसाळ, सांगली ||140

35) नवीन शैक्षणिक धोरण २०२० संदर्भात उच्च शिक्षणातील मुक्त शैक्षणिक संसाधनांच्या ...
डॉ. दीपा अनिल पाटील, नंदुरबार ||145

36) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ची प्राथमिक स्तरावर अंमलबजावणी करताना ...
डॉ.नागनाथ अप्पासाहेब येवले, जिल्हा—सोलापूर ||148

37) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये भारतीय कला, संस्कृती व भाषेला दिलेले महत्त्व
डॉ. सीमा नवनाथ इंदलकर, सांगली ||152

38) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० : ग्रंथालयांची बदलती भूमिका
श्रीमती संध्या गिरीष यादव, सांगली ||155

39) इयत्ता चौथीच्या विद्यार्थ्यांना भागाकार क्रिया करताना येणाऱ्या अडचणींच्या कारणांचा ...
श्री. रुपेश लक्ष्मण जाधव, जिल्हा सातारा ||159

40) राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अंमलबजावणीतील आव्हाने
डॉ. श्री. बिभीषण नाना कराळे, मिरज ||162

41) NEP 2020: Empowering the Teacher
Dr. Pondhe M.S., Dist- Ahmednagar ||166

www.vidyawarta.com/03 | http://www.printingarea.blogspot.com

30

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय अध्यापनासाठी समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणाम कारकतेचा अभ्यास

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहयोगी प्राध्यापक,
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय,
गारगोटी ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर

****

सारांश —

गणित हा विषय बऱ्याच विद्यार्थ्याच्या नावडीचा विषय असतो. तो विषय खूप अवघड आहे. असा गैरसमज विद्यार्थ्यामध्ये असल्याचे दिसून येते. पण गणित विषयाच्या अभ्यासातील सातत्य ठेवले तर गणिते पटपट सोडविता येतात व त्यातून प्रेरणा मिळते. मला गणित सोडविता येते हा आत्मविश्वास निर्माण झाला की विद्यार्थ्यांमध्ये गणित विषयासंदर्भात आवड निर्माण होते. यासाठी गणित शिक्षकाने विविध अध्यापन पध्दतींचा, खेळातून गणित, कार्यनितींचा वापर, क्लृप्त्यांचा वापर, गणित अध्यापनात करणे आवश्यक आहे. म्हणूनच संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधनात कार्यनितीचा वापर करुन अध्यापनाची परिणामकारकता अभ्यासण्याच्या हेतूने प्रस्तुत विषय निवडला आहे.

Keywords— इयत्ता सहावीचे विद्यार्थी, गणित विषय, त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म, समस्या निराकरण कार्यनिती, परिणामकारकता, अभ्यास.

प्रस्तावना —

शालेय स्तरावरील सद्य: स्थितीचा विचार करता असे दिसून येते की गणित विषयाकडे पाहण्याचा पालकांचा, विद्यार्थ्यांचा दृष्टिकोन वेगळा आहे. गणित हा विषय अवघड आहे. अशा समजूतीमुळे त्या विषयाचा अभ्यास केला जात नाही. परिणामी गणितात कमी

गुण मिळण्याचे प्रमाण जास्त असते. गणित हा अमूर्त विषय आहे. तसेच तो क्रमबध्द विषय आहे. एका घटकावर दुसरा घटक अवलंबून असतो. यासाठी शृखंलात्मक पध्दतीने घटक एकमेकांला जोडलेले असतात. एक घटक समजला नाही तर पुढील आशय आकलनात अडथळे येतात. अभ्यासात सातत्य, क्रमबध्दता, सराव असेल तर गणित विषय सोपा वाटतो. यासाठी शिक्षकांनी विद्यार्थी जास्तीत जास्त सराव कशा प्रकारे करतील, त्यांना गणिताबद्दल गोडी कशी वाढेल हा प्रयत्न करणे अभिप्रेत आहे. यासाठी विविध अध्यापन पध्दती, कार्यनिती, गणिती खेळ, क्लृप्त्या, कोडी यांचा गणित अध्ययन अध्यापनात वापर करणे आवश्यक आहे. म्हणूनच संशोधिकेने समस्यानिराकरण कार्यनितीचा वापर अध्यापनात केल्याने विद्यार्थ्यांच्या गणित संपादणूकीत काय फरक पडतो हे अभ्यासण्यासाठी प्रस्तुत संशोधनविषयाची निवड केली आहे.

समस्याविधान—

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय अध्यापनासाठी समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणाम कारकतेचा अभ्यास.

संशोधन उद्दिष्टे —

संशोधनाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे निश्चित केली आहेत.

१) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' आशयाचे पारंपरिक पध्दतीने अध्यापन करणे.

२) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म 'आशयाचे समस्या निराकरण कार्यनितीचा वापरु करुन अध्यापन करणे.

३) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म 'आशय अध्यापनासाठी वापरलेल्या पारंपरिक व समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

संशोधन महत्व —

प्रस्तुत संशोधनाचे महत्त्व पुढीलप्रमाणे आहे.

१) विद्यार्थ्यांची गणित विषयाबाबतची अरुची पाहता या विषयामध्ये रुची वाढविण्यासाठी गणित अध्ययन अध्यापनासाठी विविध अध्यापन पध्दती बरोबरच क्लृप्त्या, गणिती खेळ, गणिती कोडी यांचा एकत्रित वापर कार्यनितीमध्ये केला तर गणित आकलन सोपे होईल. यासाठी सदर संशोधन महत्वाचे आहे.

२) पालकांना, प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षकांना समस्यानिराकरण कार्यनिती गणित अध्ययन अध्यापनात कशा प्रकारे वापरावी याची माहिती मिळेल.

३) विद्यार्थ्यांना गणित विषयाबद्दलची भिती कमी होऊन गणित विषयाबद्दल अभिरुची वाढेल, आंतरव्यक्तीसंबंध कौशल्य वाढेल यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्त्वांचे आहे.

संशोधनाची व्याप्ती —

१) प्रस्तुत संशोधनामध्ये वापरलेली समस्यानिराकरण कार्यनिती सर्व माध्यमाच्या प्राथमिक, माध्यमिक शिक्षकांशी संबंधित आहे.

२) प्रस्तुत संशोधनातील कार्यनिती शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील छात्र प्रशिक्षणार्थींशी संबंधीत आहे.

संसोधनाची परिमर्यादा —

१) प्रस्तुत संशोधन हे भुदरगड तालुक्यातील शाहू कुमार भवन, गारगोटी या शाळेतील मराठी माध्यमाच्या इयत्ता सहावीच्या वर्गापुरते मर्यादित आहे.

२) प्रस्तुत संशोधन हे सन २०२०— २१ सालापुरते मर्यादित आहे.

३) प्रस्तुत संशोधन हे 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' या आशयापुरते मर्यादित आहे.

४) प्रस्तुत संशोधन हे समस्यानिराकरण कार्यनिती वापरापुरते मर्यादित आहे.

संशोधनाची गृहितके —

१) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना त्रिकोण ही संकल्पना माहित आहे.

२) विद्यार्थी आकृतीवरुन त्रिकोणातील बाजू, कोन, शिरोबिंदू घ्ळखतात.

संशोधन परिकल्पना —

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय अध्यापनासाठी समस्या निराकरण कार्यनिती परिणामकारक ठरते.

शून्य परिकल्पना —

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण

व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय अध्यापनासाठी समस्यानिराकरण कार्यनिती वापराचा विद्यार्थ्यांच्या आशय आकलनावर कोणताही परिणाम होत नाही.

संशोधन कार्यपध्दती —

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने प्रायोगिक संशोधन पध्दतीचा वापर केला आहे. प्रस्तुत संशोधनात समस्या निराकरण कार्यनितीचा वापर केला आहे. शालेय अंतिम परिक्षेतील गुणांनुसार विद्यार्थ्याचे प्रायोगिक गट व नियंत्रित गटात विभागणी करुन प्रायोगिक गटाला समस्या निराकरण कार्यनितीचा वापर करुन अध्यापन केले. यासाठी १५ विदयार्थ्यांमधील विद्यार्थ्यांचे तीन विदयार्थ्यांचा एक गट याप्रमाणे तीन गट केले व गटानुसार विद्यार्थ्याना कार्यपत्रक तयार करुन दिले व त्या कार्यपत्रकातील सूचनांनुसार कृती करण्यास सांगितली व उदाहरणे सोडवून घेतली. प्रत्येक गटातील एका विद्यार्थ्याला फलकावर उदाहरण सोडवून इतर विदयार्थ्याना समजावून देण्यास सांगितले. व शंकांचे निरसन शिक्षक व गट प्रमुख यांनी केले. तीन विद्यार्थ्यानी आपआपल्या गटात काम करताना एकमेकांशी चर्चा करणे, पूर्वज्ञानाचा वापर करणे, शंकांचे समाधान करुन घेणे व अंतिम उत्तराची खात्री करुन घेणे हे अभिप्रेत होते त्याप्रमाणे काम करुन घेतले.

समस्या निराकरण कार्यनिती—

समस्या निराकरण म्हणजे समस्येच्या निरसना पर्यत पोहोचण्याची सविस्तर प्रक्रिया होय. 'पोलयो' यांच्या मते, समस्या निराकरण कार्यनितीच्या चार पाय—या आहेत. त्या पुढीलप्रमाणे—

समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या पाय—या

१) समस्या समजून घेणे (Understand the problem)

२) नियोजनाची विभागणी (Devise a Plan)

३) नियोजनाची अंमलबजावणी करणे (Carrying out the plan)

४) सिंहावलोकन (Looking back)

प्रस्तुत कार्यनिती वापरताना कार्यपत्रकाचा वापर केला तो पुढीलप्रमाणे.

कार्यपत्रक क्र. — १

इयत्ता — शाळा

विषय — जोडीतील विद्यार्थ्यांची नावे

घटक — १)

वेळ — २)

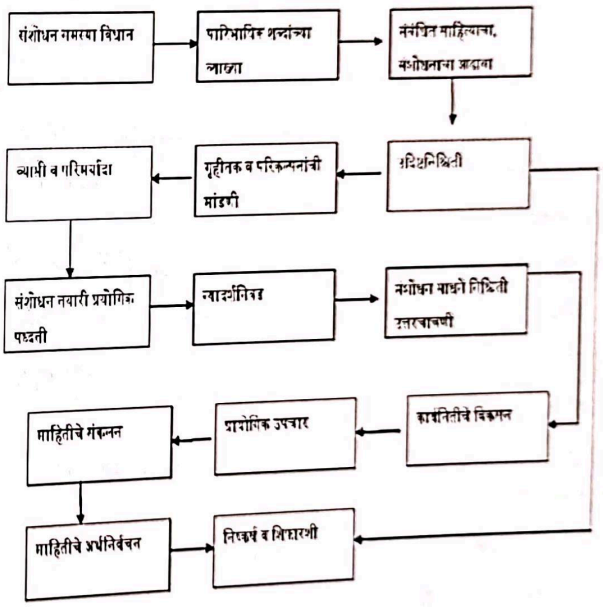
३)

सूचना — विद्यार्थ्यांने कार्यपत्रक कशाप्रकारे वापरावे याची सूचना देणे.

विद्यार्थी 1	विदयार्थी 2	विदयार्थी 3	तिघे मिळू चर्चा करणे	उत्तराबाबत सहमती व सादरीकरण एक विदयार्थी फलकावरुन पेऊन सादरीकरण करणे.
कार्यक्रमांक 1 आशय व विद्यार्थ्यांनी कृती कशी करावी यासाठीच्या सूचना	कार्यक्रमांक 1 आशय व विद्यार्थ्यांनी कृती कशी करावी यासाठीच्या सूचना	कार्यक्रमांक 1 आशय व विद्यार्थ्यांनी कृती कशी करावी यासाठीच्या सूचना	चर्चा व नोंदी करुन उत्तरावावत एकमत करणे	

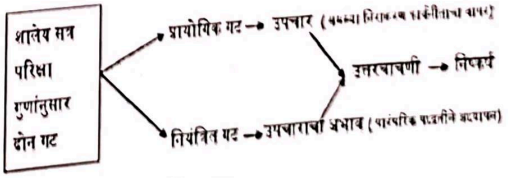
प्रायोगिक पध्दतीनुसार संशोधन कार्यपध्दतीचा ओघतक्ता

संशोधनाचा ओघतक्ता

प्रायोगिक अभिकल्प —

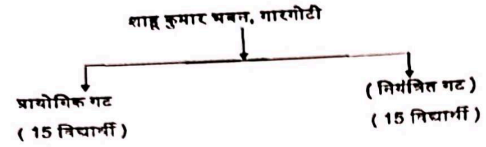
प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने समानगट अभिकल्पाचा वापर केला आहे.

संशोधन नमुना निवड—

संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधनासाठी सहेतुक नमुना निवड पध्दतीचा वापर केला आहे. शाहू कुमार भवन शाळेतील इयत्ता सहावीच्या वर्गातील एकूण ३०

विद्यार्थ्यांची निवड केली. शालेय सत्र परीक्षेतील गुणांनुसार त्यांचे दोन गटात विभाजन केले.

जनसंख्या = ३०, एकूण विद्यार्थी = ३० न्यादर्शाचा आकार १०० %

संशोधनाची साधने —

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने पुढील संशोधन साधनांचा वापर केला आहे.

१) उत्तर चाचणी — (संशोधिकानिर्मित)

संख्याशास्त्रीय साधने —

१) मध्यमान २) प्रमाण विचलन ३) 'ज' जमेज

उद्दिष्टानुसार संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन उद्दिष्ट क्र. १,२,३ नुसार

उद्दिष्ट क्र. १ इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म 'आशयाचे पारंपरिक पध्दतीने अध्यापन करणे.

उद्दिष्ट क्र. २ इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म 'आशयाचे समस्या निराकरण कार्यनितीचा वापरु करुन अध्यापन करणे.

उद्दिष्ट क्र. ३ इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म 'आशय अध्यापनासाठी वापरलेल्या पारंपरिक व समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

निष्कर्ष —

१) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' आशयाचे पारंपरिक पध्दतीने अध्यापन करणे.

२) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' आशयाचे समस्या निराकरण कार्यनितीचा वापरु करुनअध्यापन करणे.

३) इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्याना गणित विषयातील 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' आशय अध्यापनासाठी वापरलेल्या पारंपरिक व समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

इयत्ता सहावीच्या विदयार्थ्यांमध्ये 'त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म' आशयासाठी समस्यानिराकरण कार्यनितीच्या परिणाम कारकतेचे संख्याशास्त्रीय प्रमाण

	प्रायोगिक गट	नियंत्रित गट
मध्यमान	24.6	13.633
प्रमाणविचलन. 't' test'	4.6014 प्राप्त 't' = 8.147 0.05 स्तरावर df = 29	5.6004 पत्रक 't' = 2.04

अर्थनिर्वचन —

यावरुन असा अर्थ निघतो की, इयत्ता सहावीच्या नियंत्रित गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचे मध्यमान (Mc=13-633, ME =24-6) अधिक आहे व प्रमाणविचलन (S- DE =4-6014 SDC = 5-6004) वरुन नियंत्रित गटामधील गुणांमध्ये विविधता /कमी जास्तपणा दिसून येतो. (variation) तर प्रायोगिक गटामधील गुणांमध्ये (variation) कमी जास्त पणा कमी दिसून येतो. स्वाधिनता मात्रा २९ (df) ०.०५ स्तरावर प्राप्त 'ज' चे ८.१४७ आहे व नमुना 'ज २.०४ आहे. प्राप्त 'ज' हा नमुना (ज) पेक्षा मोठा असल्याने तो सार्थ आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष —

इयत्ता सहावीच्या विद्यार्थ्यांना गणित विषयातील त्रिकोण व त्रिकोणाचे गुणधर्म आशय अध्यापनासाठी समस्यानिराकरण कार्यनीती परिणामकारक आहे.

शिफारशी —

संशोधनाच्या निष्कर्षावरुन संशोधिकेने पुढील शिफारशी मांडल्या आहेत.

१) प्राथमिक, माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांसाठी विविध कार्यनितींचा वापर करावा. उदा समस्यानिराकरण कार्यनिती, जिगसॉ कार्यनिती इ.

२) शिक्षकांनी कार्यनीती वापरासाठी वेळ अधिक लागत असल्याने तासिकांचे योग्य नियोजन करुन गणित अध्यापनासाठी विविध कार्यनितींचा वापर करावा.

३) गणित अध्यापनासाठी विविध शैक्षणिक साधने कलृप्त्या, तक्ता, विविध प्रकारचे फलक, संगणक, भौमितीक साधने इ. साधने वापरावीत.

४) शिक्षकांनी अद्ययावत ज्ञान घेण्यासाठी चर्चासत्रे, संमेलने, सेमिनार यांना हजर रहावे व ज्ञान वृद्धीगंत करावे.

५) शिक्षक कार्यनितीचा वापर करताना जागा भरपूर लागते तेव्हा संस्थाचालक, मुख्याध्यापक यांनी त्यांना जागेची उपलब्धता (वर्गसुविधा) करुन देऊन सहकार्य करावे.

६) पालकांनी शाळेमध्ये वापरल्या जाणा—या विविध अध्यापन पध्दती, कार्यनीती समजून घेऊन स्वत :च्या पाल्यांना मार्गदर्शन करुन सराव करुन घ्यावा.

संदर्भसूची

आगाशे, ललिता (१४ नोव्हें २०१०) सहकार्यात्मक अध्ययन: गट अध्यापन पुणे : विद्यार्थी गृह प्रकाशन

Best, J. W (2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall

Kothari, C. R (2005) Research methodology New age , International (p) Limited, publishers. Ansari Road , Daryaganj, New Delhi.

Kagaon, spencer (1999) Dr. spencer Kagan's Thoughts on cooperative Learning Retrieved on 28 Feb 2022

Marjorie Montague (2003) Math problem solving for middle school students with disabilities Retrieved on 28 feb 2022

❑❑❑

83
January-June: 2023
Vol. 83, No. 01

UGC CARE JOURNAL
ISSN : 0974-0066

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education
Gargoti, Dist. Kolhapur.

मध्य भारती

मानविकी एवं समाजविज्ञान की शोध-पत्रिका

मध्य भारती

(MADHYA BHARTI)

Humanities and Social Science Journal

ISSN No. 0974-0066

UGC CARE (Group I) Journal

(Volume 83, No. 04, January-June: 2023)

Editor in Chief

Prof. (Dr.) Ambikaadas Sharma

Editor

Prof. Bhawatosh Indrguru

Prof. Brijesh Srivastava

Dr. Aashutosh Mishra

Volume Editor

Dr. Chhabil Mehar

Dr. Harising Gaur University

Sagar (MP) – 470003

Email – madhyabharti2016@gmail.com

मध्य भारती (MADHYA BHARTI)

मानविकी एवं समाजविज्ञान की शोध-पत्रिका

अंक - 83, क्र. 04, जनवरी-जून:2023
ISSN: 0974-0066 (पूर्व-समीक्षित अर्धवार्षिक शोध-पत्रिका)
डॉ. हरिसिंग गौर विश्वविद्यालय, सागर
UGC CARE - Group I (Multidisciplinary Journal)
(Print Only)

प्रकाशित रचनाओं के अभिमत से डॉ. हरिसिंग गौर विश्वविद्यालय, सागर या संपादकों की सहमती अनिवार्य नहीं है तथा यहाँ प्रकाशित आलेखों की प्लेगारिजम (Plagiarism) संबंधी शुचिता की जिम्मेदारी लेखकों की है|

सम्पादकीय पत्र व्यवहार
मध्य भारती
डॉ. हरिसिंग गौर विश्वविद्यालय
सागर (म.प्र.)-470003
ई-मेल: madhyabharti2016@gmail.com

आवरण: डॉ. छबील मेहर

मुद्रण
तेजस मोमेंटो हाउस
सरस्वती वाचनालय, गौर मूर्ति, तीनबत्ती
सागर - 470002

अनुक्रमणिका

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण- २०२० आणि बदलते तंत्रज्ञान 01
नयना मच्छिंद्र औताडे

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण- 2020 मधील भविष्योंमुखी दृष्टिकोन 04
डॉ. सचिन मच्छिंद्र भोसले

प्रारंभिक बाल्यावस्था आणि शिक्षण 07
डॉ. प्रभाकर वुधारम

नवीन शैक्षणिक धोरण आणि आव्हाने 09
डॉ. बबन आमले

भारतातील शैक्षणिक आयोग : एक आढावा 11
डॉ. लोकेशकुमार एच. नंदेश्वर

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मध्ये 'आदर्श-गुणवत्तापूर्ण विद्यार्थ्यांची शाळा' निर्मितीत 17
शालेय समित्यांचे स्थान
रामदास सोमा तळपे/डॉ. विद्या जाधव

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाच्या अंमलबजावणीत शालेय योजनांचे महत्त्व 21
प्रकाश तुकाराम चव्हाण/डॉ. कैलास आर. खोंडे

बहुसांस्कृतिक वर्गातील विद्यार्थ्यांशी आंतरक्रिया करताना शिक्षकांची भूमिका 26
डॉ परमेश्वर अभंगराव पाटील

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार मूल्यांकनाची बदलती भूमिका - एक अभ्यास 30
डॉ. रविराज फुरडे

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० विषयक जागरूकतेचा 33
अभ्यास
डॉ. शिवप्रसाद चंद्रकांत घालमे

2020 राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - अध्यापक शिक्षण अंमलबजावणीतील आव्हाने 38
डॉ. संध्या लक्ष्मण भंगाळे

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 आणि भारतातील पूर्वीचे शैक्षणिक धोरणे 41
योगेश नामदेव बोचरे/डॉ. हेमंतकुमार चित्ते

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० मधील मूल्यमापन शिफारशीनुसार सद्यस्थितीतील आकारिक मूल्यमापन साधनांची पडताळणी : एक अभ्यास
ज्योती मधुकर पाटील/डॉ. विद्या नामदेव जाधव 46

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण २०२० अध्ययन स्तर, अध्ययन निष्पत्ती व २१ व्या शतकातील कौशल्ये
संग्राम पद्माकर शिरसाट/डॉ. सुचेता संकपाळ 51

स्वयंसेवी संस्थांच्या योगदानातून प्रौढांमधील कार्यात्मक साक्षरता विकसन आणि त्याची राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० शी सांगड
डॉ. संजीवनी राजेश महाले 54

माध्यमिक स्तरावरील शिक्षकांच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 विषयक जाणीव जागृतीचा अभ्यास
निलीमा चौधरी/डॉ. मनिषा चौधरी 59

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 नुसार महाराष्ट्र राज्य मुक्त विद्यालय मंडळासाठी शैक्षणिक समुपदेशन करणाऱ्या शिक्षकांच्या सक्षमीकरणासाठीसर्वेक्षण : एक अभ्यास
भावना पाटीलबुवा राजनोर/डॉ. संजीवनी राजेश महाले 65

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण - 2020 शालेय शिक्षणाच्या गुणवत्ता विकासाचे महाद्वार
श्रीम. ज्योती दिनकर मेस्त्री/डॉ. चंद्रकांत बोरसे 71

बालसंगोपन व बालशिक्षणात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची भूमिका
श्रीम. विमल अंकुश कोळी/डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई 76

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये समान आणि सर्वसमावेशक शिक्षणाचा धोरणात्मक दृष्टीकोन
प्रा. जया बापू सुर्यवंशी 79

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि भारतातील पूर्वीचे शैक्षणिक धोरण
संजना संजय भालकर/डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई 83

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२०: प्राथमिक शिक्षकांचा दृष्टीकोन - एक अभ्यास
मंगेश मधुकर मोरे/डॉ. महादेव सदाशिव डिसले 88

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020- एक दृष्टीक्षेप
डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई 93

बालसंगोपन व बालशिक्षणात राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 ची भूमिका

श्रीम. विमल अंकुश कोळी, संशोधक विद्यार्थी, सावित्रीबाई फुले महिला शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, पेठ वडगाव
डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, सहयोगी प्राध्यापक, आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी

==========

सारांश

शिक्षण ही सातत्याने विकसित होणारी प्रणाली आहे. शाश्वत विकास कृती कार्यक्रमामधील उद्दिष्टांनुसार 'जागतिक शिक्षण विकास कृती करण्याच्या हेतूने नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण *2020* चा आराखडा तयार करण्यात आला. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण परंपरा व मूल्ये, सृजनक्षमतेचा विकास, आकलनक्षमता, साक्षरता व संख्याज्ञान तार्कीक व समस्या निराकरण क्षमता, सामाजिक, नैतिक आणि भावनिक क्षमतांचा विकास अशा मुलभूत विकासावर भर देते. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण *2020* मध्ये प्रथमचं बालशिक्षणाचा समावेश केला आहे. लहान मुलांच्या मेंदूच्या एकंदर विकासापैकी *85%* हून अधिक विकास वयाच्या सहाव्या वर्षापर्यंत होतो. गुणवत्तापूर्ण बाल्यावस्था पूर्व विकास संगोपन आणि पूर्वप्राथमिक शिक्षणाची सार्वत्रिक तरतुदीमुळे ही मुले आयुष्यभर शैक्षणिक व्यवस्थेत सहभाग घेण्यास व उत्कर्ष साधण्यास सक्षम बनतील. पुढील सर्व शिक्षणाला पायाभूत असणाऱ्या बालशिक्षणाचे शास्त्र समजून घेऊन धोरणातील बालसंगोपन व बालशिक्षणातील भूमिका समजून घेणे आवश्यक आहे. बालशिक्षण हा सामाजिक व्यक्तीच्या निर्मितीचा आधार आहे. तीन वर्षापर्यंतचा बालवयाचा टप्पाही प्रथमच शिक्षणाच्या अंगाने या गटाशी जोडला आहे. धोरणाच्या मसुद्यात म्हटले आहे की, 'बालसंगोपन व शिक्षण यांवरील अत्याधुनिक संशोधन आणि राष्ट्रीय-आंतरराष्ट्रीय उत्कृष्ट *(शिक्षण)* पद्धती लक्षात घेऊनच शून्य ते तीन आणि तीन ते सहा या गटासाठी अभ्याक्रम केला जाणार आहे बालशिक्षणाचा पाया बळकटीसाठी अंगणवाडयांना प्रमुख स्थान असेल. संशोधनाने असे आढळून आले आहे की, तुलनेने गरीब, मागास मुलांना बालपणात मिळणाऱ्या विपरीत परिणाम शिक्षणावरच नाही तर आयुष्यभराच्या जीवनशैलीवर होतो. अशा मुलांच्या निरोगी मेंदुविकासावर आघात होऊन मेंदूची दुर्बलता दीर्घकाळ अडचणीची ठरते. अशा मुलांच्या मेंदू सबलतेसाठी त्यांचा आहार, आरोग्य आणि शिक्षण या गरजा पूर्ण करणे आवश्यक आहे. या अनुषंगाने या विषयाचे विवेचन केले आले.

मुख्य संबोध : राष्ट्रीय शिक्षण धोरण *2020*, बालसंगोपन, बालशिक्षण, भूमिका

प्रस्तावना

राष्ट्रीय, शिक्षण धोरण 2020 ते 21 व्या शतकातील पहिले शिक्षण धोरण आहे. आणि या धोरणाचे ध्येय आपल्या देशातील वाढत्या विकासात्मक आवश्यकतांवर उपाययोजना करणे हे आहे. 21 व्या शतकातील शिक्षणाच्या महत्वाकांक्षी उदिष्टांशी सुसंगत प्रणाली विकसित करण्यासाठी भारताच्या परंपरा आणि मूल्ये यांवर भर देऊन शैक्षणिक रचनेचे नियमन व व्यवस्थापन यासह सर्व पैलूंमध्ये बदल-सुधारणा प्रस्तावित आहे. प्रत्येक व्यक्तीच्या सृजनक्षमतेवर भर आहे. प्राचीन आणि सनातन भारतीय ज्ञान आणि विचारांची समृद्ध परंपरा लक्षात घेऊन हे धोरण तयार केले आहे. भारतीय संस्कृती भाणि तत्वज्ञान यांचा जगावर खूप मोठा प्रभाव आहे. शालेय शिक्षणाच्या सध्याच्या 10+2+3 संरचनेत प्रातिनिधिक आकृतीमध्ये बदल होऊन आता 3-6 या वयोगटाला समाविष्ट करणारी 5+3+3+4 ही अध्यापनशास्त्राची आणि अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करणे हा या धोरणाचा उद्देश आहे. नवीन 5+3+3+4 संरचनेत वय वर्ष 3 पासून प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षणाचा (ECCE) मंजवूत पाया देखील समाविष्ट केला आहे. ज्याचा उद्देश सर्वांगीण शिक्षण विकास आणि हित यांना चालना देणे आहे. म्हणजेच इयत्ता पहिली मध्ये प्रवेश करणारे सर्व विद्यार्थी शालेय शिक्षणासाठी व स्वतः च्या सर्वागीण विकासाठी सज्ज झालेले असतील. हे सर्व राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 च्या प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण यातील विविध भूमिकेत समाविष्ट आहे.

संशोधनाची उद्दीष्टे

१) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालसंगोपन व बालशिक्षणातील आहारविषयक भूमिका अभ्यासणे.
२) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालसंगोपन व बालशिक्षणातील आरोग्यविषयक भूमिका अभ्यासणे.
३) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालसंगोपन व बालशिक्षणातील अनौपचारिक शिक्षणविषयक भूमिका अभ्यासणे.

संशोधनाचे महत्व :

राष्ट्रीय शिक्षण धोरणात २०२० मध्ये बालशिक्षणाला प्रथमचं स्थान मिळाले आहे. बालशिक्षणात तीन ते सहा (3 ते 6) हे वय खूप महत्वाचे असते आणि पायाभूत असते हे नमूद केले आहे.

वयाच्या तिसऱ्या वर्षापर्यंत मेंदू घडणीचा वेगवान काळ असतो. मेंदुमधील परस्पर जुळणीच्या व मेंदुमधील विलक्षण

वेगवान हालचालीच्या काळात जवळ जवळ 10 अब्ज चेतापेशीच्या जोडण्या होऊन बालकाच्या शारीरिक, संवेदी साठी बौध्दीक प्रगतीस चालना मिळते. मेंदुमधील बौद्धीक टप्पा होण्याचा हा सुवर्णकाळ असतो.

भाषा विकासाचा म्हणजे भाषिक ज्ञान आणि कौशल्य, आत्मसात होण्याचा हा काळ! या वयातच बौद्धीक स्वरूपाच्या कार्यांना उधाण येते, धोरणातील भूमिका आहे की, इतरांशी होणाऱ्या वाढत्या संपर्काबरोबरच, इतरांशी जवळीकतेचे, विश्वासाचे नाते तयार होते. म्हणजे व्यक्तीच्या सामाजिकीकरणाची येथे सुरूवात होते.

धोरणात उल्लेख केल्याप्रमाणे शारीरिक, स्नायूविषयक, बौध्दीक, सामाजिक, भावनिक, नैतिक, परस्पर-संवाद, भाषा, साक्षरता वाढवण्याचा काळ. हा बालशिक्षणात पायाभरणीचा किंवा गुणसंपदा उभारण्याचा काळ असतो. अशावेळी योग्य असे आहारविषयक, आरोग्यविषयक व अनौपचारिक शिक्षण या मुलांना मिळाले पाहिजे.

लहान मुलांचे वर्गात प्रवेश करण्यासाठी आणि यशस्वी होण्यासाठी त्यांच्या सामाजिक- भावनिक- मानसिक आरोग्याच्या समस्यांचा धोका कमी करण्यापाठी आणि त्यांच्या आयुष्यात आत्मनिर्भरता वाढवण्यासाठी बालपणीचे शिक्षण महत्त्वाचे आहे.

शिक्षणातील अभ्यासक्रम (ECCE) ही प्रेरक शक्ती आहे. कर्मचाऱ्यांची ऊर्जा आणि प्रेरणा मिळून, कार्यक्रमांना जिवंत बनवणारी गती प्रदान करते. बालकाच्या सर्वांगीण विकासासाठी पूरक आहार, आरोग्याविषयीच्या चांगल्या सवयी व अनौपचारिक शिक्षण आवश्यक आहे. हे काम आंगणवाडी सेविका करत असमात त्यामुळेच भावी पिढीचे भविष्य उज्वल होईल यासाठी या संशोधनाचे महत्व आहे.

संशोधनाची मर्यादा:

१) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण भाग-1 शालेय शिक्षणातील प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण अध्ययनाचा पाया या भागापुरते मर्यादित आहे.

२) राष्ट्रीय शिक्षण धोरणातील 2020 मधील प्रारंभीक बाल्यावस्था संगोपन आणि शिक्षण-अध्ययनाचा पाया या भागातील आहारविषयक, आरोग्यविषयक आणि अनौपचारिक शिक्षणाच्या भूमिकेविषयी मर्यादित आहे.

विश्लेषणात्मक विषय विवेचन:

उद्दिष्ट 1 : राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालाशिक्षणातील आहारविषयक भूमिका अभ्यासणे.

नवीन शैक्षणिक धोरण 2020 मध्ये प्रारंभिक बाल्यावस्था संगोधन आणि शिक्षण, अध्ययनाचा पाया म्हटले आहे. लहान मुलांच्या मेंदूच्या एकंदर विकासापैकी ८५% हून अधिक विकास वयाच्या सहाव्या वर्षापर्यंत होतो. पण भारतात कुपोषण ही समस्या भेडसावते, पूरक पोषण आहार मिळाला नाही तर मेंदू विकासावर आघात होऊन मेंदूची दुर्बलता दीर्घकाळ अडचणीची ठरते. मेंदूवरील उणे परिणाम धुवून काढण्याची बदल-क्षमता मेंदूमध्ये असते. त्यासाठी शास्त्रशुध्द व दर्जेदार बालशिक्षणाची सोय करावी यासाठीचे चिंता व चिंतन आले आहे ECCE मध्ये पूरक आहारचे नियोजन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये आले आहे.

उद्दिष्ट 2 : राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालशिक्षणातील आरोग्याविषयक भूमिका अभ्यासणे.

ECCE मध्ये लसीकरण पूरक आहार आणि वैयक्तिक स्वच्छता याविषयीचा हस्तक्षेप झाला आहे. तसेच इतर आरोग्यविषयक सवयी वाढवण्यापाठी आरोग्यविषयी उपक्रम आल्याने भारतासाठी व्यापक विकासात्मक फायदे निर्माण करण्याची क्षमता आहे. शाळामध्ये प्रवेश करणारी मुले निरोगी आणि सदृढ तयार होतील आणि त्यांच्या वैयक्तिक जीवनावरोवर भारत देशालाही समृद्ध करतील.

उद्दिष्ट 3 : राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील बालशिक्षणातील अनौपचारिक शिक्षणविषयक भूमिका अभ्यासणे.

गुणवत्तापूर्ण बाल्यावस्था पूर्व विकास, संगोपन आणि पूर्वप्राथमिक शिक्षणाच्या सार्वत्रिक तरतुदीमुळे ही मुले आयुष्यभर शैक्षणिक व्यवस्थेत सहभाग घेण्यात आणि उत्कर्ष साधण्यात सक्षम बनतील. कारण ECCE मध्ये अनौपचारिक शिक्षणाला महत्त्व आहे. NEP 2020 मध्ये बालशिक्षणामध्ये लवचिक, बहुपैलू बहुस्तरीय खेळांवर आधारित, कृती आधारित आणि जिज्ञासाआधारित शिक्षणाचा समावेश असावा. त्याप्रमाणे अक्षरे, भाषा, संख्या मोजणे, रंग, आकार ओळखणे, चित्रकला, कला, हस्तकला, नाटक आणि बोलक्या बाहुल्या संगीत, हालचाली याचाही समावेश आहे. त्याचबरोबर सामाजिक क्षमता. संवेदनशीलता, चांगली वर्तवणूक स्वच्छता, सहकार्य व सांधिक कार्य यांच्यावर लक्ष केंद्रीत केले आहे.

निकर्ष:

१) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये बालसंगोपन व बालशिक्षणात आहारविषयक भूमिका समाविष्ट आहेत.

२) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये बालसंगोपन आणि बालशिक्षणात आरोग्यविषयक भूमिका समाविष्ट आहेत.

३) राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये बालसंगोपन आणि बालशिक्षणात अनौपचारिक शिक्षणविषयक भूमिका समाविष्ट आहेत.

शिफारशी:

वरील संशोधनावरून संशोधिकेने पुढील शिफारशी मांडल्या आहोत.

१) शासनाने बालसंगोपन व बालशिक्षण केंद्रांमध्ये भौतिक सुविधा उपलब्ध करून द्याव्यात.
२) शासनाने बालसंगोपन व बालशिक्षण केंद्रामध्ये अनौपचारिक शिक्षणासाठी आवश्यक शैक्षणिक साधने पुरवावीत.
३) शासनाने अंगणवाडी सेविका व मदतनीस यांना आहार व आरोग्याविषाशी संबंधित सातत्याने प्रशिक्षण उपलब्ध करून द्यावीत.
४) शासनाने बालसंगोपन व बालशिक्षण केंद्रामध्ये पोषणमूल्ये असलेला पुरक आहार पुरवण्याची वृध्दी करावी.
५) शासनाने बालसंगोपन व बालशिक्षण केंद्रामध्ये सातत्याने बालकांची आरोग्य तपासणी करून आवश्यक त्या आरोग्य सुविधा पुरवाव्यात.
६) शासनाने बालसंगोपन व बालशिक्षण केंद्रामध्ये वैविध्यपूर्ण आहार शिजवून ताज्या स्वरूपात पुरवण्याची सोय करावी.

समारोप:

मानवाला आपल्या पूर्ण क्षमता वापरता येण्यासाठी समान भाणि न्याय समाज विकसित करण्यासाठी, विकासाला चालना देण्यासाठी, शिक्षण हाच पाया आहे. पुढची पिढी आत्मनिर्भर भारतासाठी, नवनिर्माणासाठी सज्ज होण्याच्या दिशेने टाकलेले एक पाऊल म्हणजे राष्ट्रीय शिक्षण 2020 होय. अर्ली चाइल्ड केअर अँड एज्युकेशन (ECCE) हे शालेय शिक्षणाचे अग्रदूत मानले जाते. शालेय शिक्षणापूर्वीची वर्षे मुलांना शालेय शिक्षणासाठी तयार करण्यात महत्वाची भूमिका बजावतात. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये प्रथमच वयाच्या 3 वर्षापासून बालपणाची काळजी आणि शिक्षणाचा विचार करण्यात आला आहे, तो स्वागतार्ह आहे.

संदर्भ:

1. करंदीकर, सु. (२००५) अध्ययन अध्यापनाचे मानसशास्त्र फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
२. मुळे, रा. रा. आणि उमाठे वी. तु. (1898) शैक्षणिक संशोधनाची मूलतत्वे, नागपूर, साहित्य, प्रसाद केंद्र
३. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार
4. Best, J. W. and Khan, J. V. (2005) Research in Education (9th eds.) New Delhi: prentice Hall India Pvt. Ltd.
5. http://unicef.org Retrieved on. Jan 2023
6. Shodhanga.Inflibnet.ac.in Retrieved on Jan. 2023
7. https://www.mr.vikuspedia.in Retrieved on Jun 2023.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि भारतातील पूर्वीचे शैक्षणिक धोरण

संजना संजय भालकर, संशोधक विद्यार्थी
डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, सहयोगी प्राध्यापक, आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी

==========

सारांश

मानवाला आपल्या पूर्ण क्षमता वापरता येण्यासाठी,समान आणि न्याय समाज विकसित करण्यासाठी तसेच राष्ट्रीय विकासाला चालना देण्यासाठी शिक्षण हा पाया आहे.भारताच्या सातत्यपूर्ण प्रगतीसाठी अणि आर्थिक विकास,सामाजिक न्याय अणि समानता,शास्त्रीय प्रगती,राष्ट्रीय एकात्मता व संस्कृतीचे जतन या क्षेत्रांमध्ये वैश्विक पातळीवर नेतृत्व करण्यासाठी सर्वाना दर्जेदार शिक्षण उपलब्ध करून देणे महत्वाचे आहे. व्यक्ती,समाज,देश आणि जगाच्या हितासाठी आपल्या देशातील समृद्धप्रतिभा आणि संसाधनांचा पुरेपूर वापर करण्याकरिता उच्च दर्जाचे सार्वभौमिक शिक्षण हा भविष्यासाठी चांगला मार्ग आहे.पुढच्या दशकात जगातील सर्वात मोठी युवकांची लोकसंख्या भारतामध्ये असेल आणि त्या सर्वाना चांगल्या गुणवतेच्या शिक्षणाच्या संधी पुरवण्याच्या आपल्या क्षमतेवर आपल्या देशाचे भवितव्य ठरेल.ज्ञानाच्या बाबतीत जगामध्ये वेगाने बदल होत आहेत,कृत्रिम बुद्धिमत्ता,मशीन लर्निंग यासारख्या विज्ञानाच्या आणि तंत्रज्ञानाच्या क्षेत्रांमध्ये वेगाने बदल घडत आहेत.तसेच हवामान बदल बरोबर,वाढते प्रदूषण आणि कमी होणारे नैसर्गिक स्रोत या परिणामांमुळे जगाची ऊर्जेची मागणी भागविण्यासाठी आता वेगळा दृष्टिकोन अंगिकारावा लागेल.वाढते साथीचे रोग कोविड-१९ यांच्यामुळे संसर्गजन्य काळामध्येव्यवस्थापन करण्यासाठी सहयोगाने संशोधन करण्याची गरज निर्माण होईल.यासारख्या सामाजिक समस्या सोडविण्यासाठी बहुशाखीय शिक्षणाची गरज अधोरेखित करताना भारत देश,विकसित देश होण्याकडे वाटचाल करत असताना, तसेच जगातील सर्वात मोठ्या तीन अर्थव्यवस्थांपैकी एक होत असताना खरोखरच,रोजगाराची परिस्थिती आणि वैश्विक परिसंस्था वेगाने बदलत असताना,मुलांनी केवळ शिकणेच महत्वाचे ठरणार नाही.त्यामुळे पुस्तकी मजकूर कमी करून तार्किक विचार कसा करावयाचा?आणि समस्या कश्या सोडवायच्या?कल्पक आणि बहुशाखीय कसे व्हायचे?नावीन्यपूर्णता कशी आणायची?वदलत्या परिस्थितीशी जुळवून कसे घ्यायचे?आणि बदलणाऱ्या क्षेत्रातील नवीन सामग्री कशाप्रकारे आत्मसात करायची?या दिशेला वळविण्यासाठी राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० आणि भारतातील पूर्वीची शैक्षणिक धोरणे यावर विचार मंथन करण्याच्या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तुत विषयाची निवड केली आहे.

मुख्य संबोध: राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण

प्रस्तावना

मानवी इतिहासाच्या प्रारंभापासून ते आजपर्यंत आपली सामाजिक व सांस्कृतिक विरासत जपण्यासाठी आणि येणाऱ्या समस्यांना तोंड देण्यासाठी देशाने एक स्वतःची शिक्षणव्यवस्था विकसित केली आहे. परंतु परंपरागत अशा व्यवस्थांना छेद देऊन नवीन व्यवस्था प्रस्थापित करण्याची वेळ प्रत्येक देशाला येते आणि आज आपण त्या अवस्थेत आहोत.आर्थिक आणि तांत्रिक क्षेत्रामधील प्रगतीमुळे भारत आज अशा वळणावर येऊन ठेपला आहे की,या नवीन साधनांचा वापर करून प्रत्येक वर्गाला लाभान्वित करण्यासाठी माध्यम म्हणून शिक्षणाचा जास्तीत जास्त वापर व्हावा,या उद्देशाच्या परिपूर्तीसाठीच राष्ट्रीय पातळीवर विचार मंथन होऊन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाचा उदय झाला.National Policy On Education (NPE) हे भारतातील शिक्षणाचा प्रसार आणि नियमन करण्यासाठी भारत सरकारने तयार केलेले धोरण आहे.या धोरणात ग्रामीण आणि शहरी भारतातील प्राथमिक शिक्षण ते उच्च शिक्षणाचा समावेश आहे.पहिला NPE भारत सरकारने १९६८ मध्ये पंतप्रधान इंदिरा गांधी,दुसरा पंतप्रधान राजीव गांधी यांनी १९८६ मध्ये आणि तिसरा पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी २०२० मध्ये जाहीर केला.१९४७ मध्ये देशाला स्वातंत्र्य मिळाल्यापासून,भारत सरकारने ग्रामीण आणि शहरी दोन्ही भारतातील निरक्षरतेच्या समस्यांचे निराकरण करण्यासाठी विविध कार्यक्रम प्रायोजित केले.भारताचे पहिले शिक्षणमंत्री मौलाना अबुल कलाम आझाद यांनी शैक्षणिक प्रणालीसह संपूर्ण देशभरातील शिक्षणावर केंद्र सरकारच्या मजबूत नियंत्रणाची कल्पना केली.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :-प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्ट्ये पुढील प्रमाणे

१.भारतातील NPE२०२०पूर्वीचे शैक्षणिक धोरणाचा अभ्यास करणे.
२.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० अभ्यास करणे.

प्रस्तुत संशोधनाचे महत्व

प्रस्तुत संशोधन हे उच्च प्राथमिक व माध्यमिक शालेय स्तरावरील समस्यांचे निराकरण होण्यासाठी महत्वपूर्ण ठरेल व राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणाची माहिती मिळविण्यासाठी उपयुक्त ठरेल.

संशोधनाची परिमर्यादा

प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक धोरण २०२० आणि भारतातील पूर्वीचे शैक्षणिक धोरण यामधील उच्च प्राथमिक स्तर व माध्यमिक स्तर यापुरतेच मर्यादित राहील.

संशोधन पध्दती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने दस्तऐवजांचे विश्लेषण व सर्वेक्षण संशोधन पध्दती यांचा उपयोग केलेला आहे.

विश्लेषणात्मक विषयविवेचन

विद्यापीठ शिक्षण आयोग (१९४८-१९४९)

राधाकृष्णन आयोग म्हणून ओळखले जाते.

डॉ .सर्वपल्ली राधाकृष्णन हे अध्यक्ष होते.विद्यापीठ स्तरावरील शिक्षणासाठी हा आयोग नेमण्यात आला होता.

माध्यमिक शिक्षण आयोग (१९५२-१९५३) यास मुदलियार आयोग म्हणून ओळखले जाते.

डॉ .ए .लक्ष्मणस्वामी मुसलीयार हे अध्यक्ष होते .प्रामुख्याने माध्यमिक स्तरावरील शिक्षणासाठी हा आयोग नेमण्यात आला होता.१८३५ च्या मेकॉलेच्या जाहीरनाम्यानुसार इंग्रजी साहित्य ,भाषा आणि शिक्षणाचा प्रसार भारतामध्ये सुरु झाला १८५४ च्या वुडच्या खलित्यातील शिफारशीनुसार पुढे १८५७ ला विद्यापीठांची स्थापना झाली आणि माध्यमिक शिक्षणाचा आराखडा,कालमर्यादा आणि व्याप्ती ठरविण्याची जबाबदारी विद्यापीठांवर सोपविण्यात आली .याचा परिणाम असा झाला की,माध्यमिक शिक्षणाला विद्यापीठ शिक्षणाची पूर्वतयारी असे दुय्यम स्थान प्राप्त झाले .पुढे १९४९ मध्ये केंद्रीय सल्लागार मंडळाने अलाहाबाद येथील बैठकीत विचार करून निश्चित केले की डॉ .ताराचंद कमिटीचे म्हणणे आणि माध्यमिक शिक्षणाच्या परिपूर्ती साठी माध्यमिक शिक्षण आयोग नियुक्त करावा पुढे २३ सप्टेंबर १९५२ मध्ये माध्यमिक शिक्षण आयोग चेन्नई विद्यापीठाचे कुलगुरू डॉ .ए .लक्ष्मणस्वामी मुसलीयार यांच्या अध्यक्षतेखाली नेमण्यात आला होता.

माध्यमिक शिक्षण आयोग वैशिट्ये

१ माध्यमिक शिक्षणाचे ध्येय लोकशाही नागरिकत्वाचा विकास करणे.

२ विद्यार्थ्यांमध्ये व्यावसायिक कार्यक्षमता विकसित करणे.

३ विद्यार्थ्यांच्या शारीरिक ,मानसिक ,बौद्धिक ,सामाजिक ,सांस्कृतिक ,कलात्मक इ क्षेत्रामध्ये व्यक्तिमत्वाचा सर्वांगीण विकास करणे.

४ माध्यमिक स्तरावर शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असावी ,उच्च माध्यमिक स्तरावर किमान दोन भाषांमध्ये अध्यापन व्हावे.

शिक्षणाच्या इतिहासात माध्यमिक शिक्षणाचा सर्वांगीण विचार करून मौलिक अशा शिफारशी करणारा हा पहिलाच प्रयोग आहे.माध्यमिक शिक्षणाचाप्रथम झाला असे म्हणणे योग्य होईल .

शिक्षण आयोग १९६४ -६६ (कोठारी आयोग या नावानेही ओळखले जाते)

अध्यक्ष प्रा.डी.एस.कोठारी हे होते.

प्राथमिक ,माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक शिक्षणावर स्वतंत्रपणे विचार करण्याऐवजी त्यांचा एकत्रित होणे गरजेचे आहे .या साठी शासनाने शिक्षणाचा सर्वांगीण विचार करण्यासाठी कोठारी आयोगाची नियुक्ती केली.

कोठारी आयोगाची वैशिट्ये

१. कार्यानुभवाच्या माध्यमातून तंत्रज्ञान ,औद्यगिकरण आणि शेतीसह सर्व क्षेत्रांमध्ये विज्ञानाचा वापर व्हावा .
२. सामाजिक आणि राष्ट्रीय सेवा हि सर्व विद्यार्थ्यांना सर्व स्तरावर बंधनकारक करण्यात आले.
३. शालेय शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा होते तर उच्च शिक्षणाचे माध्यम सामान्यतःप्रादेशिक भाषा होते.
४. इंग्रजी भाषेचे शिक्षण सुरुवातीपासून द्यावे ,आंतरराष्ट्रीय संपर्कासाठी इंग्रजी येणे आवश्यक.
५. गळती व स्थगिती साठी अर्धवेळ शाळा व प्रौढ साक्षरता वर्ग सुरु केले गेले होते.
६. १९६८ चे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण हे कोठारी आयोगाची अंमलबजावणी आहे .कोठारी आयोग हा स्वात्रंत्योत्तर भारतीय शिक्षण प्रगतीचा मूलाधार आहे .त्याच्या आधारावर पुढील परिवर्तने घडलेली आहेत

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण (१९६८)

अध्यक्ष -त्रिगुण सेन हे होते

राष्ट्रीय शिक्षण धोरण १९६८ कोठारी आयोगाच्या शिफारशींवर आधारित होते आणि त्यात कोठारी आयोगाच्या अंमलबजावणीसाठी केंद्र आणि राज्य सरकार आणि प्राधिकरणांना मार्गदर्शन जारी करण्याची शिफारस करण्यात आली होती

NPE १९६८ ची प्रमुख वैशिष्ट्ये :-

१. मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण-कलम-४५ (भारतीय संविधान)नुसार वयाच्या १४ व्या वर्षापर्यंत शिक्षण मोफत आणि सक्तीचे असले पाहिजे .आणि शिक्षणाचा दर्जा सुधारण्यावर अधिक भर दिला पाहिजे .

२.भाषा विकास- या धोरणात भारतीय तसेच परदेशी भाषांच्या विकासावर भर देण्यात आला होता . माध्यमिक स्तरावरील विद्यार्थ्याला हिंदी,इंग्रजी आणि त्यांच्या राज्याच्या प्रादेशिक भाषा अवगत असावी,असे तीन भाषांचे (त्रिभाषा)सूत्र सादर करावे .

माध्यमिक स्तरावर ऐच्छिक विषय म्हणून संस्कृत भाषेचा समावेश करण्यात आला.

३.सर्वाना शिक्षणाची संधी :-या धोरणाअंतर्गत देशातील प्रत्येक मुलाला जात,धर्म,प्रदेश किंवा काहीही असले तरी शिक्षण मिळाले पाहिजे,मागासवर्गीय,अल्पसंख्यांक मुले,मुली आणि शारीरिक दृष्ट्या विकलांग मुलांना शिक्षणाच्या सुविधांचा लाभ घेण्यासाठी विशेष भर देण्यात आला.

४.एकसमान शैक्षणिक संरचना :-संपूर्ण देशात शिक्षणाची रचना एकसमान असावी .उच्च माध्यमिक ते महाविद्यालयीन स्तरापर्यंत १०+२+३ नमुना असावा.

५.प्रगतीचा आढावा :-सरकारने वेळोवेळी देशातील प्रगतीचा आढावा घेऊन भविष्यातील विकासासाठी मार्गदर्शक तत्वे मांडली.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९६८ ची कामगिरी

१९६८ चे धोरण NPE-१ फारसे यशस्वी झाले नाही ,याची अनेक कारणे होती

१. पहिली गोष्ट म्हणजे,त्यावेळी कृतींचा योग्य कार्यक्रम आणला गेला नाही.

२. दुसरे म्हणजे निधीची कमतरता,भारताची अर्थव्यवस्था डबघाईला आली होती .

३. तिसरे म्हणजे,त्यावेळी शिक्षण राज्याच्या यादीत होते,त्यामुळे राज्ये ही योजना कशी राववतील यावर केंद्राची भूमिका फारशी नव्हती. -

असे असूनही राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९६८ हे काही प्रमाणात यशस्वी झाले त्यात ,

१. १०+२+३ शिक्षण पद्धतीचा समावेश.

२. त्रिभाषा सूत्रांचे पालन आजही बहुतेक शाळा करतात .

३. विज्ञान आणि गणिताला अधिक प्राधान्य मिळू लागले.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (१९८६) :-

अध्यक्ष -आचार्य राममूर्ती हे होते.

१. NPE१९८६ चे धोरण राजीव गांधी पंतप्रधान असताना जारी करण्यात आले होते आणि पी.व्ही.नरसिंह राव असताना ते १९९२ मध्ये अद्ययावत करण्यात आले होते.

२. त्याला " असमानता दूर करण्यावर आणि शिक्षणाच्या संधी समान करण्यावर विशेष भर "असे नाव देण्यात आले.

३. या धोरणाचा मुख्य उद्देश्य महिला,अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातीसह सर्वाना समान शिक्षणाची संधी प्रदान करणे आहे.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण ,१९८६ ची प्रमुख वैशिष्ट्ये :-

१.शिक्षणाचे विकेंद्रीकरण आणि जिल्हा शिक्षण आणि प्रशिक्षण संस्था स्थापन करणे.

२.GDP च्या ६% पर्यंत खर्च वाढवून शिक्षणासाठी पुरेसा निधी उपलब्ध करून देणे.

३.देशभरातील शिक्षणाच्या १०+२+३ पॅटर्नच्या एकसमान पॅटर्नची तात्काळ अंमलबजावणी करण्याची शिफारस करण्यात आली.

४.प्राथमिक ,माध्यमिक आणि उच्च माध्यमिक स्तरावर शैक्षणिक कार्यक्रमाची पुनर्रचना तसेच शालेय अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना करण्याची शिफारस करण्यात आली.

५.बालपणीची काळजी आणि शिक्षणाला महत्व दिले गेले ,अन्न आणि आरोग्यदायी वातावरणाची योग्य उपलब्धता करण्याचीही शिफारस करण्यात आली.

६.प्राथमिक शिक्षण पूर्ण होईपर्यंत मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण.

७.भाषा,गणित,विज्ञान,सामाजिक विज्ञान,सांख्यिकी,मानविकी,इतिहास आणि नागरिकांची राष्ट्रीय आणि घटनात्मक जबाबदारी यासारख्या काही संकल्पना विद्यार्थ्यांना शिकवण्यासाठी अनिवार्य शालेय विषयांना प्राधान्य दिले जाईल.

राष्ट्रीय धोरणाचे नाविन्यपूर्ण पैलू :-

१. खडू ,फळ मोहीम
२. क्रीडा साहित्य आणि खेळणी
३. प्राथमिक विज्ञान संच पेटी
४. राष्ट्रीय अभ्यासक्रम
५. नवोदय विद्यालय

NPE१९८६ ची कामगिरी :-

१. १९६८ च्या धोरणाच्या तुलनेत १९८६ च्या धोरणाने चांगली कामगिरी केली.दुसरे म्हणजे आता केंद्र व्यापक जबाबदारी स्वीकारण्यास सक्षम आहे आणि या धोरणाच्या अनुषंगाने अनेक कार्यक्रम सुरु केले आहेत.
२. सर्व शिक्षा अभियान ,माध्यान्ह भोजन योजना ,नवोदय विद्यालय ,केंद्रीय विद्यालय आणि शिक्षणात इन्फॉर्मेशन टेकनॉलॉजि (IT) चा वापर यासारख्या उत्कृष्ठ सरकारी योजना १९८६ च्या नेत अंतर्गतसुरु झाल्या होत्या.

सुधारित राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (१९९२) :-

अध्यक्ष -श्री.एन.जनार्दन रेड्डी हे होते.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण १९९२ ची वैशिळ्ये :-

१. पी.व्ही.नरसिंह राव सरकारने १९९२ मध्ये १९८६ च्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरणात बदल केले.
२. नवीन विशेष शाळा उघडण्यासाठी आणि विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक प्रशिक्षण देण्यासाठी स्वयंसेवी संस्थांनी या क्षेत्रात पुढे येण्यासाठी तरतुदी केल्या होत्या.
३. नवोदय विद्यालयाच्या शाळांमध्ये गुणवत्ता वाढीवर भर देणे आणि इतर सर्व शाळांसाठी आदर्श निर्माण करणे.
४. खेळ आणि इतर शारीरिक हालचालींवर भर देण्यात आला.विद्यार्थ्यांना एंनसीसी आणि एनएसएस मध्ये सहभागी होण्यासाठी प्रवृत्त करण्याच्या सूचना देण्यात आल्याहोत्या.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (२०२०):-

अध्यक्ष -कृष्णस्वामी कस्तुरीरंगन हे आहेत.

१. केंद्रीय मंत्रिमंडळाने नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० ला मंजुरी दिली,ज्याचा उद्देश्य भारतीय शिक्षण व्यवस्थेत शाळा ते महाविद्यालयीन स्तरापर्यंत अनेक बदलांचा परिचय करून दिला आहे.
२. NPE२०२० चे उदिष्ठ "भारताला जागतिक ज्ञान महासत्ता "बनवणे आहे.
३. मनुष्यवळ विकास मंत्रालयाचे नाव बदलून "शिक्षण मंत्रालय "करण्यासाठी मंत्रिमंडळाने मंजुरी दिली आहे.

NPE २०२० ची प्रमुख वैष्ट्ये :-

शालेय शिक्षण/School Education

१.२०३० पर्यंत शालेय शिक्षणात १०० % सकल नोंदणी गुणोत्तर (GER) सह पूर्वस्कूल ते माध्यमिक स्तरापर्यंत शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करणे.
२.२ कोटी शाळावाह्य मुलांना मुक्त शाळा प्रणालीद्वारे मुख्य प्रवाहात आणणे.
३ .सध्याची १०+२+३ आहे तर नवीन प्रणाली मध्ये ५+३ +३ +4 अभ्यासक्रम संरचनेद्वारे बदलली जाईल.
४.हे ३-६ वर्षे वयोगटातील न उघडलेले शालेय अभ्यासक्रमांतर्गत आणेल, ज्याला जागतिक स्तरावर मुलांच्या मानसिक क्षमतांच्या विकासासाठी महत्त्वाचा टप्पा म्हणून ओळखले जाते.
५. यामध्ये तीन वर्षांच्या अंगणवाडी/पूर्व-शालेय शिक्षणासह १२ वर्षांचे शालेय शिक्षण देखील असेल.
६.१० वी आणि १२ वी बोर्डाच्या परीक्षा सोप्या केल्या जाव्यात, सर्व विद्यार्थ्यांना दोनदा परीक्षा देण्याची परवानगी देऊन, लक्षात ठेवलेल्या तथ्यांऐवजी मुख्य कौशल्यांची चाचणी घ्या.
७.नवीन मान्यता फ्रेमवर्क आणि सार्वजनिक आणि खाजगी दोन्ही शाळांचे नियमन करण्यासाठी स्वतंत्र प्राधिकरणासह, शाळा प्रशासनात बदल केले जाणार.
८.पायाभूत साक्षरता आणि संख्याशास्त्रावर भर, शाळांमधील शैक्षणिक प्रवाह, अभ्यासक्रमेतर, व्यावसायिक प्रवाह यांच्यात कोणतेही कठोर वर्गीकरण असणार नाही.
९.व्यावसायिक शिक्षण इयत्ता 6 वी पासून इंटर्नशिपसह सुरू होणार आहे.
किमान इयत्ता ५ पर्यंत मातृभाषा/प्रादेशिक भाषेत शिकवणे. कोणत्याही विद्यार्थ्यावर कोणतीही भाषा लादली जाणार नाही.
१०.३६० -डिग्री होलिस्टिक प्रोग्रेस कार्डसह मूल्यांकन सुधारणा, शिकण्याचे परिणाम प्राप्त करण्यासाठी विद्यार्थ्यांच्या प्रगतीचा मागोवा घेतला जाईल.

इतर बदल :-

१. विद्यार्थ्यांचे मूल्यमापन करण्यासाठी राष्ट्रीय मूल्यमापन केंद्र -पारख (पारख) ची निर्मिती करण्यात येईल.
२. 'एक भारत श्रेष्ठ भारत 'या उपक्रमाअंतर्गत इयता सहावी ते आठवी पर्यंतच्या विद्यार्थ्यांना "भारतातील भाषा " या प्रकल्पामध्ये सहभाग घेता येणार आहे .
३. भारतीय नागरिकांमध्ये शिक्षणाचा पुरस्कार करण्यासाठी भारत सरकारने आखलेले धोरण भारतातील ग्रामीण व नागरी भागातील प्राथमिक ते महाविद्यालयीन शिक्षण कसे असावे याची आखणी सदर धोरण करते.

संशोधनाचे निष्कर्ष :-

NPE१९६८,१९८६ व १९९२ च्या धोरणामध्ये शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण,महिला, अनुसूचित जाती,जमाती सर्वांना समानशिक्षण देणे यावर भर देण्यात आला होता.सक्तीचे मोफत शिक्षण त्याच बरोबर मध्यान्ह भोजन यांचा पाया रचला होता.परंतु NEP २०२० मध्ये या पूर्वीच्या धोरणा बरोबरच शिक्षणाचा दर्जा सुधारणे,कौशल्य विकसित करणे,बहुभाषिकत्व शिक्षण ,डिजिटल तंत्रज्ञाचा वापर ,कोविड-१९ चा प्रसार लक्षात घेऊन पर्यायी शैक्षणिक पध्द्तीचा व्यापक विचार करण्यात आलेला आहे विद्यार्थ्यांच्या गुणवत्तेस प्रोत्साहन देण्यासाठी आर्थिक दृष्ट्या शिष्यवृत्ती व विविध योजनांच्या माध्यमातून विशेष भर देण्यात आलेला आहे.

शिफारशी :-

१. NPE २०२० च्या अंमलबजावणीसाठी ग्रामीण,शहरी स्तरातील विद्यार्थ्यांना व शाळांना योग्य साधनसामग्रीचा पुरवठा करावा.
२.NPE २०२०चे मूल्यमापन करण्यासाठी केंद्र व राज्य स्तरावर योग्य प्रयत्नांची आवश्यकता आहे.
३.राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० योग्य प्रकारे अंमलबजावणी केली जावी.

संदर्भ :-

१. वास्करआनंद, वास्करपुष्पा (२००८);भारतीय शिक्षणाचे बहुजनीकरणपुणे:नित्य नूतन प्रकाशन
२. सतीश पाटील (एप्रिल २०२२) ;शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन आणि आपत्ती व्यवस्थापन;निराली प्रकाशन
३. http://www.education.gov.in 29july 2020 retrived on 25 jan 2023. http://www.mr.vikaspedia
४. .in 2020retrived on 25 jan 2023.
५. http://www.esakal.com.july2020retrived on 26jan 2023.
http://www.educationalmaharashtra.com.mar2022retrived on 27jan 2023.

राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020- एक दृष्टीक्षेप

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, सहयोगी प्राध्यापक, आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी

==========

सारांश

शिक्षणात अमूलाग्र बदल करण्याची ताकद आहे. या शतकातील शाश्वत विकास, ध्येय प्राप्त करणे शक्य होईल अशी समर्थ, सशक्त शैक्षणिक व्यवस्था उभारणे हे या धोरणाचे उदिष्ट आहे. नव्या राष्ट्रीय शेक्षणिक धोरणातून सर्जनशील विचार, चिकित्सक विचार, संभाषण कला, सहकार्य, सहवेदना आणि आत्मविश्वास या कौशल्यांवर विशेषत्वाने लक्ष दिले जाणार आहे. *NEP2020* शैक्षणिक धोरणान्वये शैक्षणिक व्यवस्था व संस्था यांच्या करीता मुलभूत तत्वे निश्चित करण्यात आली आहेत. भारतीय मूल्ये जोपासणे, अभ्यासक्रम व अध्यापन शास्त्रांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांमध्ये मूलभूत कर्तव्ये, संविधानिक मूल्ये तसेच देशाशी असलेले बंध तयार करणे हे या धोरणातून अपेक्षित आहे. *NEP2020* च्या दृष्टीचा अभ्यास व्हावा या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तूत संशोधन विषय निवडला आहे.

मुख्य संबोध - राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण *2020*, दृष्टीक्षेप

प्रस्तावना

नवीन राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 हे 21 व्या शतकातील पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण आहे. NEP2020, 29 जुलै 2020 रोजी मंजूर करण्यात आले. या धोरणामध्ये अनेक अमूलाग्र बदल करण्यात आले आहेत. 'केंद्रीय मनुष्यबळ विकास मंत्रालय' आता 'शिक्षण मंत्रालय' या नावाने ओळखण्यात येणार आहे. भारत स्वतंत्र झाल्यानंतर येथील निरक्षरता दूर करण्यासाठी सातत्याने वेगवेगळे कार्यक्रम आखले जात आहेत. यामध्ये प्रथम विविध शिक्षण आयोग नेमण्यात आले. 1948 चा राधाकृष्णन आयोग, 1952-54 चा मुदालियार आयोग, 1964-66 चा कोठारी आयोग, त्यानंतर पहिले राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1968 मध्ये लागू करण्यात आले. त्यानंतर दुसरे राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 1986 मध्ये लागू करण्यात आले. 1992 मध्ये या धोरणात काही प्रमाणात बदल करण्यात आला. 2009 मध्ये मोफत व सक्तीच्या शिक्षणाचा अधिकार अधिनियम RTE Act 2009 संमत केला गेला. या कायद्याने प्रत्येक बालकाला प्राथमिक शिक्षणाचा अधिकार मिळाला त्यानंतर नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण निश्चित करण्यासाठी अभ्यासगट स्थापन करण्यात आला. यामध्ये सर्वप्रथम 31 ऑक्टोबर 2015 मध्ये टी.एस.आर. सुब्रमण्यम 5 सदस्यीय समिती गठित करण्यात आली होती. एस.आर. सुब्रमण्यम यांच्या अध्यक्षतेखाली नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण निश्चित करण्या संदर्भात समिती गठित करण्यात आली होती. या समितीने 27 मे 2016 रोजी आपला अहवाल सादर केला. त्यानंतर 24 जून 2017 मध्ये डॉ.के.कस्तूरीरंगन यांच्या अध्यक्षतेखाली 9 सदस्यीय समिती स्थापन करण्यात आली. मानव संशोधन मंत्रालयाला मे 2019 मध्ये अहवाल सादर केला. 31 मे 2019 मध्ये रमेश पोखरियाले आयोग नेमण्यात आला होता. तेव्हा ते मानव संसाधन मंत्री होते. हा अहवाल अभ्यासून लोकांची मते मागविली होती. जवळपास 2 लाख लोकांनी या नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण अहवालावर आपली मते नोंदविली होती. अशा या NEP2020 मध्ये नेमके काय आहे? याचा अभ्यास करण्याच्या हेतूने संशोधिकेने संशोधनासाठी प्रस्तूत विषय निवडला आहे.

संशोधनाची उदिष्टे-

संशोधिकेने संशोधनाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे मांडली आहेत.

1. NEP2020 च्या उद्देशाचा व तत्त्वांचा अभ्यास करणे.
2. NEP2020 च्या संरचनेचा अभ्यास करणे.
3. NEP2020 धोरणाचा आढाव घेणे.

संशोधनाचे महत्व-

1. NEP2020 वर दृष्टीक्षेप टाकला असता या धोरणांची उद्दिष्टे समजण्यासाठी प्रस्तूत संशोधन महत्वाचे आहे.
2. NEP2020 मधील शालेय शिक्षण, उच्चशिक्षण, शिक्षक शिक्षण, पेशाविषयक शिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण, नॅशनल रिसर्च फाऊंडेशन, शिक्षणामध्ये तंत्रज्ञान, प्रौढशिक्षण, भारतीय भाषांना चालना इत्यादी बाबत सविस्तर माहिती मिळण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

संशोधनाची परिमर्यादा-

1. प्रस्तूत संशोधन हे NEP2020 मधील उच्चशिक्षण, व्यावसायिक शिक्षण व शिक्षक शिक्षण या अभ्यासक्रमापुरते मर्यादीत आहे.

विश्लेषणात्मक विषयाविवेचन

NEP 2020 मसुद्यासाठीच्या स्थापित समितीचे अध्यक्ष के. कस्तूरीरंगन होते. राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण2020 भारताला केंद्रस्थानी मानून अशा शिक्षणप्रणालीची कल्पना करते की, जी सर्वांना उच्च दर्जाचे शिक्षण प्रदान करून आपल्या राष्ट्राला सातत्याने न्याय्य व चैतन्यमय ज्ञानी समाजमध्ये परिवर्तित करण्यात थेट योगदान देते.

NEP2020 चा उद्देश

1. NEP2020 चा मुख्य उद्देश हा आहे की, शास्वत विकासासाठी समर्थ व सशक्त शैक्षणिक व्यवस्था उभारणे.

2 भारताला जागतिक स्तरावर ज्ञानाच्या बाबतीत सुपर पॉपर बनवणे.

NEP2020 चीतत्त्वे-

NEP 2020 तत्त्वे	नैतिकवमूल्यविकास
	बहुभाषित्वप्रोत्साहन
	विद्यार्थीक्षमताओळखूनत्यांच्याविकसनासाठीप्रयत्न
	अभ्यास-अभ्यासेतरक्षेत्रालाचालना
	मुलभूतसाक्षरतावसंख्याज्ञान - प्राधान्य
	अध्ययनमार्गनिवडण्यासाठीचीलवचिकता
	विज्ञान, समाजशास्त्र, कला, मानसशास्त्रे, खेळ- बहुशाखीयवसमग्रशिक्षणाचाविकास
	संकल्पनासमजूनघेण्यावरभर
	कल्पकताआणितार्किकविचार
	सातत्यपूर्णमूल्यांकनावरभर
	तंत्रज्ञानाचापूरेपूरवापर
	दिव्यांगासाठीशैक्षणिकनियोजनवव्यवस्थापन
	सर्वशैक्षणिकनिर्णयांमध्येपूर्णसमानतावसर्वसमावेशकता
	वालसंगोपनबालशिक्षणापासूनशालेय, उच्चशिक्षणाच्याअभ्यासक्रमातसुसूत्रता.
	शिक्षकप्राध्यापकभरती, सातत्यपूर्णव्यावसायिकविकास
	शिक्षणप्रणालीतएकसुलभपणपरीणामकारकनियमांचीचौकटदेणे
	गुणवत्तापूर्णशिक्षणासाठीसंशोधन
	शिक्षणातीलसातत्यपूर्णप्रगतीचाआढावा
	शिक्षणहाबालकाचाहक्क
	संस्थांच्याभागीदारीलाप्रोत्साहनवसुविधा

NEP2020 संरचना

सध्याच्या शालेय शिक्षणाचा आकृतीबंध 10+2+3 आहे. NEP2020 नुसार 5+3+3+4 अशी नवीन अध्यापन शास्त्रांची अभ्यासक्रमाची पुनर्रचना केली आहे.

पहिली पाच वर्षे - पूर्व प्राथमिक, त्यांनंतर दोन वर्षे पहिली व दुसरी
पुढील तीन वर्षे - 3 री ते 5 वी
पुढील तीन वर्षे - सहावी ते आठवी

अखेरची चार वर्षे – नववी ते बारावी

अशा 15 वर्षामध्ये शालेय शिक्षण विभागण्यात आले आहे.

NEP2020 नुसार विद्यार्थी वयोगट पुढील प्रमाणे

मूलभूत शिक्षण –

1. नर्सरी वयोगट - 4 वर्षे

2. ज्युनिअर के.जी - 5 वर्षे
3. एस, आर. के.जी - 6 वर्षे
4. इयत्ता पहिली - 7 वर्षे
5. इयत्ता दुसरी - 8 वर्षे

पुढील 3 वर्षे – प्रारंभिक शाळा

6. इयत्ता 3 री - 9 वर्षे
7. इयत्ता 4 थी - 10 वर्षे
8. इयत्ता 5 वी - 11 वर्षे

पुढील 3 वर्षे माध्यमिक शाळा (Middle)

9. इयत्ता 6 वी - 12 वर्षे
10. इयत्ता 7 वी - 13 वर्षे
11. इयत्ता 8 वी - 14 वर्षे

पुढील 4 वर्षे माधमिक शाळा (Secondary)

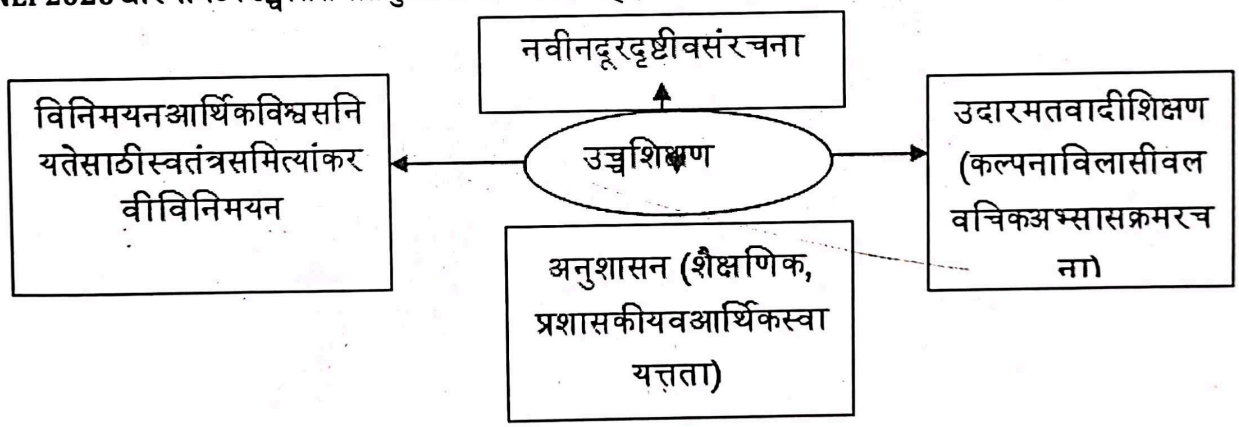
12. इयत्ता 9 वी - 15 वर्षे
13. इयत्ता 10 वी - 16 वर्षे
14. F.Y.J.C - 17 वर्षे
15. S.Y.J.C - 18 वर्षे

अशाप्रकारे NEP2020 मधील स्तर संरचना आहे.

NEP2020 धोरणाचा आढावा

उच्चशिक्षण -

NEP2020 धोरणामध्ये उच्च शिक्षणात पुढील प्रमाणे बदल आहेत.

शिक्षक शिक्षण

वहुविध शाखांनी सुसज्ज असलेल्या या उच्चशिक्षण संस्थांमध्ये स्तरानुसार व विषयावर राबविण्यात येणारा व एकीकरण केलेला 4 वर्षाचा वॅचलर ऑफ एज्युकेशन हा अभ्यासक्रम पूर्ण करुन पदवी प्राप्त करता येईल.

दुय्यम दर्जाच्या व अकार्यक्षम शिक्षक शिक्षण संस्था बंद करण्यात येतील.

शिक्षक शिक्षणात असा वदल केला आहे.

1. 12 वी नंतर चार वर्षांचा बी.ए.वी.एड / बी.एस्सी.बी.एड अभ्यासक्रम आहे.
2. पदवी नंतर दोन वर्षांचा बी.एड.कोर्स 2023 पर्यंत कोर्स सुरू राहील.
3. पदव्युत्तर पदवी नंतरचा एक वर्षांचा बी.एड.कोर्स असेल.

व्यावसायिक शिक्षण-

व्यावसायिक शिक्षण सर्व प्रकारच्या शिक्षणाचा अविभाज्य घटक असेल. सन 2025 पर्यंत सर्व शिकाऊ विद्यार्थ्यांपैकी किमान 50% विद्यार्थ्यांना व्यावसायिक शिक्षणाचा लाभ मिळावा हे या धोरणाचे उद्दिष्ट आहे.

निष्कर्ष

उद्दिष्ट क्र.1,2,3, नुसार

1. NEP2020 च्या उद्देशाचा व तत्त्वांचा अभ्यास करणे.
2. NEP2020 च्या संरचनेचा अभ्यास करणे.
3. NEP2020 धोरणाचा आढाव घेणे.

निष्कर्ष

1. NEP2020 चा मुख्य उद्देश भारतामध्ये समर्थ, सशक्त शैक्षणिक व्यवस्था उभारणे हा आहे.
2. NEP2020 मध्ये 5+3+3+4 ही शैक्षणिकस्तर संरचना आहे.
3. NEP2020 मध्ये प्रर्व प्राथमिक शिक्षणापासून महाविद्यालयीन शिक्षणापर्यंतची शिक्षणप्रणाली सविस्तर दिली आहे.

संदर्भ

1. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 शिक्षण मंत्रालय भारत सरकार
2. Best, J. W (2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall
3. Kothari, C. R (2005) Research methodology New age , International (p) Limited, publishers. Ansari Road , Daryaganj, New Delhi.
4. Weblink-
5. https://wwwshikhanmitra.com
6. https://www.education.gov.in.

2022-23

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI

ISSN 2277-8063 (Print)
March - 2023
Vol. XII/ Issue. I / 2023
Impact Factor – 8.041

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
Science, Humanities, Social Sciences,
Languages, Commerce & Management

(A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal)

Indexed by:

Scientific Journal Impact Factor
TOGETHER WE REACH THE GOAL

IIJIF IIIS Cosmos

Chief Editor
Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

- Published by-
HOUSA Publication

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Scanned with CamScanner

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

मूलोद्योगी शिक्षण

संजना संजय भालकर, Ph .D संशोधक शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, सहयोगी प्राध्यापक, आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, गारगोटी

ता. भुदरगड ,जि .कोल्हापूर ,महाराष्ट्र.

सारांश:- स्वात्यंत्रपूर्व काळात शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास करून तत्कालीन शिक्षणपद्धतीमध्ये सुधारणा घडवून आणण्याचा प्रयत्न करणारी थोर व्यक्ती म्हणजे म.गांधीजी होय.गांधीजींचे जीवन व कार्य यांचा परिचय नसलेली व्यक्ती अपवादभूतच! गांधीजी केवळ राजकीय पुढारी नव्हते ,धर्म ,राजकारण ,अर्थकारण ,साहित्य ,कला ,निसर्गोपचार अशा जीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात सखोल चिंतन व प्रत्यक्ष प्रयोग करून त्यांनी त्या समस्यांवर प्रकाश टाकला .या शिक्षण क्षेत्र वगळले नाही ,त्यांनी शिक्षणासंबंधी विचार केले असे नव्हे तर संपूर्ण शिक्षण योजना देशाला सादर केली.आज म .गांधीजींची १५३ वी जयंती साजरी करत असताना शैक्षणिक विचारणा उजाळा देण्याची गरज वाटते आहे, त्यामध्ये मूलोद्योगी शिक्षण आजच्या शिक्षणामध्ये महत्वाची आहे.

गांधीजींच्या मते ,सर्वांगीण शिक्षण हे तर शिक्षणाचे महत्वाचे ध्येय आहेच परंतु ते जीवनोपयोगी असावे यावर गांधीजींचा कटाक्ष होता ,ज्या शिक्षणातून आपल्या पायावर उभे राहून पोट भरण्याचे सामर्थ्य व्यक्तीमध्ये निर्माण होऊ शकत नाही त्या माणसाला उपयोगाचं काय असे ते म्हणत.मूलोद्योगी शिक्षणाद्वारे मुलांमध्ये उद्पादन क्षमता निर्माण करण्यामागे ते जीवनोपयोगी ठरावे हा महत्वाचा उद्देश्य होता .या द्यायला महत्व देताना गांधीजी समोर सुशिक्षित बेकार व असंख्य अशिक्षित ,अर्धपोटी अशा दरिद्री समाजाचे चित्र उभे होते व त्यांना जीवन जगण्यास समर्थ करण्यासाठी जे शिक्षण आवश्यक होते ते जीवनोपयोगीच ! जगातील सर्वात उत्तम शिक्षण पद्धती ही फिनलँड देशाची मानली जाते. त्या देशाचे शिक्षण तत्त्वे जर तुम्ही अभ्यासले तर ते सर्व तत्त्वे मूलोद्योगी शिक्षण या महात्मा गांधीजींच्या शिक्षण तत्त्वाशी मिळतेजुळते दिसतील. यावर आपल्याला अंदाज येऊ शकतो की महात्मा गांधी यांची मूलोद्योगी शिक्षण प्रणाली किती परिणामकारक होती. अजूनही वेळ गेली नसून मूलोद्योगी शिक्षणाचे प्रयोग शाळाशाळांमध्ये व्हायला हवे.तरच आजची शैक्षणिक समस्या सुटू शकतील.

Keyword - मूलोद्योगी शिक्षण

प्रस्तावना:-

तत्कालीन शिक्षण व्यवस्थेमध्ये गांधीजींना अनेक त्रुटी व दोष जाणवत होते. केवळ कारकून निर्माण करणे,जीवनाशी कसलाही संबंध नसलेले शिक्षण विद्यार्थ्यांच्या डोक्यात कोंबणे ,चरितार्थ संपादनाची पात्रता निर्माण होऊ न देणे ,भावात्मक ,नैतिक ,चारित्रिक गुणांचा विकास होऊ न देणे हे गांधीजींना मान्य नव्हते.देशाची प्रगती आणि स्वांत्र्योत्तर नवसमजनिर्मिती साधायची असेल ,तर शिक्षण व्यवस्थेत आमूलाग्र बदल झाला पाहिजे .याकरिता गांधीजींनी स्वातंत्र्यप्राप्ती बरोबरच शिक्षण परिवर्तनावर भर दिला.

बुद्धीचा विकास हा तर शिक्षणाचा महत्वाचा विकास आहेच .पण गांधीजींच्या मते हा बुद्धीचा विकास हा केवळ पुस्तकांच्या अभ्यासातून होणार नाही .शिक्षण म्हणजे केवळ साक्षरता नसून शिक्षणातून शारीरिक ,बौद्धिक आणि मानसिक या तिन्हींचा गुणात्मक विकास अपेक्षित आहे त्यासाठी त्यांनी 3H -Head,Heart and Hand हि कल्पना मांडून या तिन्ही अंगांचा विकास शिक्षणातून व्हावा अशी अपेक्षा व्यक्त केली. म.गांधीजींच्या मते, ,"Literacy is not the end of education ,not ever the beginning. By education ,I mean drawing out of the best in man body ,mind and spirit ."

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :- प्रस्तुत संशोधनाची उद्दिष्ट्ये पुढील प्रमाणे.

१ .मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीचा अभ्यास करणे.

२.मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीमधील महात्मा गांधीजींच्या विचारांचा अभ्यास करणे.

३.मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीमधील महात्मा गांधीजींच्या शैक्षणिक दृष्टिकोनाचा अभ्यास करणे.

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

प्रस्तुत संशोधनाचे महत्व :- प्रस्तुत संशोधन हे प्राथमिक ,माध्यमिक व शालेय स्तरावरील समस्यांचे निराकरण होण्यासाठी उपयुक्त आहे .प्रस्तुत संशोधनामध्ये म.गांधीजींची मूलोद्योगी योजना व त्याद्वारे कृती आधारित अध्ययन याची माहिती मिळविण्यासाठी उपयुक्त ठरेल.

संशोधनाची परिमर्यादा :-

प्रस्तुत संशोधन हे म.गांधीजींची मूलोद्योगी शिक्षण यापुरतेच मर्यादित राहील.

विश्लेषणात्मक विषयविवेचन :-

मूलोद्योगी शिक्षणाचा अर्थ (basic Education)-इंग्रजीमध्ये basic शब्दाचा अर्थ आहे मूलभूत आणि उर्दूमध्ये या शब्दाचा अर्थ आहे बुनियादी.म्हणूनच या योजनेला 'बुनियादी शिक्षण योजना 'म्हणून ओळखले जाते.मूलोद्योगी शिक्षण योजनेचे स्वरूप जीवनाच्या मूलभूत तत्वावर आधारित असल्याने हे Basic Education आहे .या संदर्भात आचार्य स.ज .भागवत लिहितात ,हि योजना सामन्यात:'वर्धा योजना 'या नावाने ओळखली जाते.या योजनेच्या पुरस्कर्त्यांनी हिला ' मूलोद्योगी राष्ट्रीय शिक्षण ' असे नाव दिले आहे.म. गांधींनी या योजनेला 'Rural National Education through village-handicrafts(ग्रामोद्योगी राष्ट्रीय ग्रामशिक्षण)असे नाव दिले आहे.

मूलोद्योगी शिक्षणाचे ध्येये:-

आर्थिक ध्येय:-शाळेमध्ये विद्यार्थ्यांच्या हस्तकौशल्यातून तयार झालेल्या वस्तू विकून त्यातून शाळेचा खर्च भागविणे.मूलोद्योगी शिक्षण पूर्ण केलेल्या विद्यार्थ्याने पुढे तोच उद्योग करून पैसे मिळविणे ,अर्थात भविष्यामधील आर्थिक स्वावलंबन मूलोद्योगी शिक्षणातून अपेक्षित होते.

नैतिक ध्येय :- भारतीय विद्यार्थ्यांमध्ये नैतिकता निर्माण होण्यासाठी त्यांना नैतिक शिक्षण देणे गरजेचे आहे .सर्व धर्म आणि जातीमधील विद्यार्थ्यांना नैतिक शिक्षणाची आवश्यकता आहे.

सांस्कृतिक ध्येये :-ब्रिटिशांच्या शिक्षण पध्द्तीमुळे भारतीय विद्यार्थी हे आपली संस्कृती आणि तिचे आदर्श पूर्णपणे विसरले आहेत.त्यांच्यामध्ये भारतीय संस्कृतीचे आदर्श ,परंपरा इत्यादी गोष्टींचे ज्ञान विकसित होण्यासाठी त्यांना संस्कृतीच्या संदर्भात ज्या ज्या गोष्टी येतात ,त्या सर्व शकविणे गरजेचे आहे.म्हणूनच गांधीजींनी सांस्कृतिकतेचे रक्षण करण्यासाठी भारतीय हस्तोद्योगाना मूलोद्योगी शिक्षणामध्ये स्थान दिले.

नागरिकत्वाचे ध्येय :-हक्क आणि कर्तव्यांची जाणीव आणि नागरिकांच्या गुणांचे संवर्धन करण्याचे काम मूलोद्योगी शिक्षणामध्ये गृहीत होते

सर्वांगीण विकासाचे ध्येय :-त्या काळाच्या पारंपरिक शिक्षणाने विद्यार्थ्यांना फक्त पुस्तकी शिक्षण मिळत असे,ज्यामुळे केवळ साक्षरतेचा विकास होत होता ,गांधीजींच्या मते ,शिक्षण म्हणजे व्यक्तीच्या मानसिक ,शारीरिक आणि सामाजिक शक्तींचा सर्वांगीण विकास होय.

सर्वोदय समाजाच्या स्थापनेचे ध्येय :-स्वार्थरहित सर्वोदय समाजाची स्थापना करणे हे मूलोद्योगाचे ध्येय होते .सर्वोदय समाजामध्ये श्रमाचे महत्व अनन्यसाधारण होते .स्नेह ,सहयोग ,आत्मबलिदान ,आत्मविश्वास इत्यादी भाव जागृत करण्यासाठी विशेष प्रयत्न केले जात होते.मूलोद्योगी शिक्षण प्रक्रियेतून म.गांधीजींना एक सुसंघटित सर्वोदयी समाज निर्माण करायचा होता.

मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीची तत्वे :-

- सर्वसामान्यांचे शिक्षण
- मोफत व सक्तीचे शिक्षण
- स्वावलंबी शिक्षण
- सामाजिक शिक्षण
- कृतिशील शिक्षण
- बालकप्रधान शिक्षण बालमानासशास्त्राचा विचार

मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीचा अभ्यासक्रम :- क्रांतिकारी मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीचा अभ्यासक्रम निश्चितच पुरोगामी ,नाविन्यपूर्ण व कृतिशील होणे स्वाभाविक होते.हा अभ्यासक्रम भारतातील नामवंत शिक्षणतज्ज्ञांनी

Scanned with CamScanner

विचारपूर्वक तयार केलेला असल्यामुळे तो जास्तीत जास्त उपयुक्त व सुधारणा घडवून आणणारा झाला असल्यास नवल वाटण्याची गरज नाही .

१.अभ्यासक्रमातील मूलभूत विषय :- १.कृषी २ कातकाम व विणकाम ३ .लाकडी काम ४.चामड्याचे काम ५ .मातीकाम ६.पुस्तक काम ७.मासेपालन ८.फळभाजी काम ९ .स्थानिक भौगोलिक दृष्टीने योग्य असा व्यवसाय.

२ .मातृभाषा

३ .गणित

४ .सामाजिक शास्त्र -इतिहास ,भूगोल ,नागरिकशास्त्र

५ .सामान्य विज्ञान -निसर्गातील घटकांचा अभ्यास ,वनस्पतीशास्त्र

६.कला -संगीत व चित्रकला

७.हिंदी

८ .शारीरिक शिक्षण

मूलोद्योगी शिक्षण अभ्यासक्रमाची वैशिष्ट्ये :-

अभ्यासक्रमाच्या दोन कसोट्या आहेत ,पहिली म्हणजे अभ्यासक्रम राबवित असताना प्रत्येक मुलाला आपल्या सर्व सुप्त शक्तींचा विकास करून घेण्याची संधी मिळाली पाहिजे व दुसरी कसोटी म्हणजे मुलांकडून समाजाच्या ज्या अपेक्षा असतात ,त्या त्याला पूर्ण करता आल्या पाहिजेत.

१.मूलोद्योग निवडताना स्वातंत्र्य -स्थानिक गरज आणि अनुकूल वातावरणाचा विचार करून कोणताही मूलोद्योग निवडीचे स्वातंत्र्य होते.म.गांधीजींनी शिक्षणाला पुस्तके आणि वर्गाच्या चार भिंतीतून व कृत्रिम वातावरणातून बाहेर काढून जीवनाभिमुख करण्याचा,तसेच कृतीद्वारे चैतन्य निर्माण करण्याचा प्रयत्न केला.

२.शिक्षकास अध्यापन स्वातंत्र्य - शिक्षकांनी सर्व विषय शास्त्रीय पद्धतींनी शिकवावेत व आपल्या शिक्षण कार्यात सदैव प्रायोगिक दृष्टी ठेवावी.अनुभवाने आणि प्रयोगाने लक्षात येणाऱ्या नव्या सुधारणाही शिक्षकांनी सुचवाव्यात.अध्यापनाचे काम यांत्रिक न होता ,चैतन्यशील व्हावे अशी अपेक्षा.

३.समवाय पद्धतीने शिक्षण :-वेगवेगळ्या विषयामध्ये समवाय साधत असताना एका विषयकडून दुसऱ्या विषयाकडे घ्यावयाची झेप हि नैसर्गिक व सहज वाटली पाहिजे.शिक्षणातील वेगवेगळे विषय ,शिक्षण आणि जीवन यामध्ये समवाय प्रस्थापित करावा.

वेगवेगळ्या विषयामध्ये समवाय साधत असताना एका विषयकडून दुसऱ्या विषयाकडे घ्यावयाची झेप हि नैसर्गिक व सहज वाटली पाहिजे.शिक्षणातील वेगवेगळे विषय ,शिक्षण आणि जीवन यामध्ये समवाय प्रस्थापित करावा.

स्वाश्रयी शिक्षण मूलोद्योगातून वस्तू विकून त्या पैशांतून शाळेचा खर्च भागेल अशी नवीन योजना या अभ्यासक्रमात होती.म.गांधीजींच्या मते,शाळा ही स्वाश्रयी असली पाहिजे.परंतु ती आवश्यक अट मानू नये.

५ सामाजिक व नैतिक विकास :-या अभ्यासक्रमाचे आणखी एक वैशिष्ट म्हणजे त्याच्यात विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक व नैतिक विकासाला अधिक वाव दिला आहे.विविध सामाजिक सांस्कृतिक उपक्रम सुचविले आहेत.निरनिराळे सण,समारंभ ,जयंत्या ,पुण्यतिथ्या ,राष्ट्रीय उत्सव ,साक्षरता प्रसार ,ग्राम सफाई ,सहली ,भेटी ,भाषणे ,चर्चा ,वाद -विवाद ,सामुदायिक प्रार्थना इ.उपक्रम आयोजित करून विद्यार्थ्यांचा सहभाग घ्यावा .यादृष्टीने विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक जबाबदारी निर्माण होईल.

मूलोद्योगी शिक्षण पद्धतीचे मूल्यांकन :- मूलोद्योग पद्धतीची तत्त्वे, अभ्यासक्रम आणि अध्ययन-अध्यापन पद्धती तज्ञांना मान्य असूनही ती सक्रिय रीत्या अंमलात आली नाही. गांधीजींनी सांगितलेल्या पद्धतीचा कोठारी आयोगाने पुरस्कार न केल्यामुळे ही पद्धती आपोआपच मागे पडली. जातीवर आधारलेली भारतातील समाजव्यवस्था आणि कष्टाचे काम विशिष्ट जातीनेच करण्याची परंपरा मूलोद्योग शिक्षणप्रसाराच्या आड आली. हस्तकला हा मूलोद्योग पद्धतीचा प्राण. प्रत्यक्षात मात्र हस्तव्यवसायाकडे दुर्लक्ष झाले. त्यामुळे मुलांमध्ये जी कौशल्ये संक्रमित व्हावीत, ती झाली नाहीत. तिसऱ्या पंचवार्षिक योजनेपर्यंत मूलोद्योग शाळांतील मुलांची संख्या वेगळी दाखविली जात असे.

त्यानंतर शासकीय कागदपत्रात मूलोद्योग पद्धतीचा उल्लेख आढळत नाही. ही पद्धत आता इतिहास जमा झाली आहे.

संशोधनाचे निष्कर्ष :-

म.गांधीजींनी आपल्या शैक्षणिक विचारांमध्ये केवळ साक्षरता म्हणजे शिक्षण नव्हे; शिक्षणाचा प्रारंभ देखील नव्हे ,आत्मा व मन यांचा परिपूर्ण विकास करून व्यक्तीमधील सर्वोत्कृष्ट गुणांची अभिव्यक्ती हे शिक्षणाचे ध्येय आहे . केवळ कारकून निर्माण करणारे ,जीवनाशी कसलाही संबंध नसणारे शिक्षण विद्यार्थ्यांना देणे,चरितार्थ संपादनाची पात्रता नसणारे शिक्षण या दोषांना दूर करण्यासाठी, 3H-Head ,Heart and Hand ही संकल्पना मांडली व या सर्व अंगांच्या विकासावर भर द्यावा असे सुचविले . पारंपरिक शिक्षणाऐवजी मूलोद्योगी शिक्षणाच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकासावर भर देण्यात आला होता.

आज आपल्याला कोविड-१९ च्या प्रसार व अन्य संसर्गजन्य रोगराई, आपत्ती व बदलती परिस्थिती लक्षात घेऊन म.गांधींनी प्रेरित मूलोद्योगी शिक्षणामधील कृती आधारित अध्ययन ,सहली ,समाजउपयोगी साधने निर्माण करणे,जयंत्या,स्वछता अभियान,राष्ट्रसेवा या व अशा विविध शैक्षणिक पध्द्तीचा उपयोग होताना दिसत आहे.

शिफारशी :-संशोधिकेने पुढील शिफारशी मांडल्या आहेत.

१.आजच्या शिक्षणामध्ये मूलोद्योगी शिक्षणामधील शिक्षण पद्धतींचा उपयोग करण्यात यावा.

२.म.गांधीजींच्या विचाराप्रमाणे मुलांना आशय योग्य प्रकारे समजण्यासाठी विविध शैक्षणिक पद्धती अध्ययन - अध्यापन कार्यात अमलात आणाव्यात.

संदर्भ :-

1. वास्कर आनंद, वास्कर पुष्पा, (२००८);भारतीय शिक्षणाचे बहुजनीकरण, पुणे: नित्य नूतन प्रकाशन.
2. पाटील सतीश (एप्रिल २०२२);शैक्षणिक व्यवस्थापन व प्रशासन आणि आपत्ती व्यवस्थापन, पुणे:निराली प्रकाशन.
3. कुंडले म.बा,(२०१२);शैक्षणिक तत्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र, पुणे: श्रीविद्या प्रकाशन.
4. http://www.education.gov.in 29july 2020 retrived on 08 Feb 2023.
5. http://www.mr.vikaspedia .in 2020 retrived on 08 Feb 2023.
6. http://vishwakosh.marathi.gov.in retrived on 07Feb 2023.

Scanned with CamScanner

2022-23

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI

ISSN 2277-8063 (Print)
March - 2023
Vol. XII/ Issue. I / 2023
Impact Factor – 8.041

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
Science, Humanities, Social Sciences, Languages, Commerce & Management

(A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal)

Indexed by:

Scientific Journal Impact Factor
TOGETHER WE REACH THE GOAL
IIJIF iiS Cosmos

Chief Editor
Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

- Published by-
HOUSA Publication

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

महिला सक्षमीकरणविषयक गांधीजींच्या मतांचा अभ्यास

सुप्रिया संभाजी चौगले, संशोधक विद्यार्थिनी, शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर
प्रा.डॉ.प्रतिभा सदाशिव देसाई , सहयोगी प्राध्यापिका, आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र, महाविद्यालय, गारगोटी
कोल्हापूर,महाराष्ट्र, शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर संलग्नित

सारांश

सक्षमीकरण म्हणजे कायदे व कल्याण कार्यक्रमाच्या माध्यमातून आर्थिक,सामाजिक,शैक्षणिक व राजकीय सर्व क्षेत्रामध्ये महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीने हक्क व दर्जा प्रदान करून देणे. विकासाच्या संधी उपलब्ध करून देणे आणि स्त्री पुरुष असमानता नष्ट करणे या प्रक्रियेलाच स्त्री सक्षमीकरण असे म्हणतात. महात्मा गांधी हे महिला उदारीकरण आणि सक्षमीकरणाचे पुरस्कर्ते होते.तसेच त्यांनी लैगिक समानतेवर भर दिला एक समाजसुधारक म्हणून त्यांना सामाजिक सुसूत्रता आणायची होती आणि भारताला जागतिक स्पर्धेत सक्षम बनवायचे होते त्यामुळे त्यांनी स्त्री सक्षमीकरणाला प्राधान्य दिले.

Key Word : महिला सक्षमीकरण, महात्मा गांधीजींच्या मते,अभ्यास

प्रस्तावना : भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्यात महात्मा गांधीजींचे महत्त्वाचे योगदान आहे. महात्मा गांधींनी भारताला स्वातंत्र्य मिळवून देण्याबरोबरच भारताची सामाजिक,आर्थिक,शैक्षणिक,सांस्कृतिक,कौटुंबिक परिस्थिती सुधारण्यासाठी अतोनात प्रयत्न केले. त्यांनी स्वातंत्र्यपूर्व कालावधीमध्ये सर्व भारताचा दौरा केला व भारतातील वातावरण जाणून घेवून त्या दिशेने पाऊल उचलले. निर्णय क्षमता,नेतृत्व क्षमता व दूरदृष्टी इ. गुण असल्याने त्यांना भारतातील पार्श्वभूमी समजण्यास अधिक सुलभता आली. तसेच त्यांचे ध्येय अन्याय व हिंसेला कायमचा आळा घालणे हे होते.दक्षिण आफ्रिकेत बॅरिस्टर पदवी संपादन करण्यासाठी गेलेल्या गांधींना समाजाच्या विकलांगाची ओळख झाली भारतीय धर्म आणि संस्कृती यामध्ये असलेल्या गुंतागुंतीच्या समस्यापासुन आपण दूर आहोत याची महात्मा गांधींना जाणीव झाली. यामुळे दक्षिण आफ्रिकेतील भारतीयांना दिली जाणारी हीनतेची वागणुकीबाबत त्यांनी आवाज उठवला व त्याचवेळी त्यांना भारत समजला असे म्हंटलं तरी वावग ठरणार नाही. आफ्रिकेमध्ये चाललेली वर्णपद्धती व वर्गपद्धती यामुळे त्यांना सतत अपमानास्पद वागणुकींना सामोरे जावे लागत असे.

इ.स.१९१५ मध्ये गांधीजींनी भारतदौरा केला यातून भारतातील लोकांवर होणार अन्याय,अत्याचार त्यांनी जवळून पाहिला एक भारतीय राष्ट्रवादी, थिओरिस्ट आणि संघटक अशी त्यांची ख्याती होती यावेळी गांधीजींचे राजकीय गुरु गोपाळ कृष्ण गोखले यांनी महात्मा गांधीना भारताची ते भारतात येण्यापूर्वीची व भारतात आल्यानंतरची परिस्थिती समजावून सांगितली.

महात्मा गांधीजींची एकादश तत्त्वे :

१.अहिंसा २.सत्य ३.अस्तेय ४.ब्रहचर्य ५.अपरिग्रह ६.शरीरश्रम ७.आस्वाद ८.निर्भयता ९.सर्वधर्मसमभाव १०.स्वदेशी ११.अस्पृशतेचा त्याग

या तत्त्वांच्या आधारे महात्मा गांधींनी भारतीय चळवळी, आंदोलन केली व भारताला स्वातंत्र्य मिळवून दिले. भारतीय संस्कृती ही पितृसत्ताक असल्यामुळे त्यांना कौटुंबिक परिस्थिती माहिती होती.

भारतामध्ये सती प्रथा, हुंडा प्रथा, बालविवाह, जरठ कुमारी विवाह, विधवा विवाह, केशवपण अशा क्रुर व स्त्रियांवरील अन्यायकारक प्रथा अस्तित्वात होत्या यामुळे अन्यायाची, अत्याचाराची व हीनतेची वागणूक स्त्रियांना दिली जात होती.थोडक्यात दुय्यमतेच्या वागणुकीमध्ये स्त्रिया भरडल्या जात होत्या चूल आणि मूल असे मर्यादित जीवन त्या जगत होत्या आणि या सगळ्याला त्या आपले कर्तव्य समजत होत्या आणि त्यामुळे आणखीच मानसिक त्रासाला सामोरे जावे लागत होते यासाठी गांधीजींनी पहिला बदल हा स्त्रीयांच्या विचारांमध्ये केला व त्यांना चळवळींमध्ये सहभागी होण्याचे आवाहन केले यामुळे स्त्रीया घराबाहेर पडल्या व समाजाला जवळून पाहू लागल्या यामुळे हळूहळू त्यांच्या विचारात बदल झाले व स्त्री सक्षमिकरणाला चालना मिळाली

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

विषय विवेचन :

महात्मा गांधी यांची स्त्रियांविषयक मते

२०व्या शतकाच्या पूर्वार्धात महिलांच्या स्थितीत क्रांतिकारक बदल घडवून आणण्याची महत्वाची भूमिका महात्मा गांधी यांनी केली.त्यांचा उदारीकरण व देशाचा सर्वांगीण विकासावर जास्त भर होता समाजाला घडवण्याचे कार्य हे कुटुंबातुन होते असा त्यांचा ठांब विश्वास होता. समाजातील मध्यम व पीडित वर्गांमधून बदल घडवून आणणे जास्त महत्वाचे होते महात्मा गांधींच्या आई पुतलीबाई यांनी त्यांना लहानपणापासून आध्यात्मिक शिक्षण दिले गांधींच्या मते,नैतिकता आणि अध्यामाच्या आधारावर स्त्रिया पुरुषांपेक्षा वरचढ आहेत देशाच्या आर्थिक,सामाजिक,राजकीय,मुक्तिमध्ये स्त्रियांचा मोठा वाटा आहे. अहिंसेसाठी महिलांच्या जन्मजात सक्षमतेवर गांधीचा मोठा विश्वास होता म्हणून भारतीय चळवळीमध्ये स्त्रियांचा सहभाग त्यांनी वाढवला.

स्त्री सक्षमीकरणाच्या प्रश्नावर गांधीजींचे कार्य

१.विधवा पुनर्विवाह : अनिष्ट सामाजिक रूढी,परंपरा यांना रोखण्याचे/थांबवण्याचे काम महात्मा गांधींनी केले. महात्मा गांधींच्या मते,ज्या विधवेस मुले आहेत लग्नाच्या शपथेमधून बाहेर पडेल पाहिजे तिने पुनर्विवाहाचा विचार केला पाहिजे. गांधीजींच्या मते,आपण भारतीय धर्माच्या नावावर गोरक्षणासाठी ओरडतो पण संरक्षण नाकारतो आम्ही धर्माच्या नावाखाली अनिष्ट रूढीना बांधून ठेवतो जे की अमानवी कृत्य आहे धर्माच्या नावाखाली लहान मुलींवर वैधव्य/ ज्यांना वैधव्य म्हणजे काय याचा अर्थ माहीत नसतो अश्या मुलींवर आपण आपल्या रूढी परंपरा लादतो.

२.बालविवाह : खेळण्याच्या वयात लग्न झाल्याने मुलींना जबाबदारी व कर्तव्याची जाणीव नसते त्यामुळे त्यांची मानसिक व भावनिक अवहेलना होते तसेच मानसिक,शारीरिक व भावनिक छळ देखील होतो बालविवाहास महात्मा गांधी यांनी "अब इनशीओ" म्हणजेच शून्य म्हंटले आहे आणि शून्य म्हणजे विवाह किवा लग्न नव्हे सुधारणा या हळूहळू होतात त्यामुळे महात्मा गांधी यांनी विधवा पुनर्विवाहाला जास्त महत्व दिले.

३.पडदा पद्धती : स्त्रियांना अनावश्यकपणे विविध कार्य करताना 'परधा' किवा 'परदाह' एक अडथळा मानला. महात्मा गांधींच्या मते, पवित्रता मन आणि शरीराच्या शूद्धतेतून येते बुरख्याद्वारे नाही गांधींनी व्यवहारी जीवनात पडदा पद्धतीकडे दुर्लक्ष केले आणि नेहमी स्त्रियांना कुटुंबाच्या गर्भगृहात हिंदू आणि मुस्लिम या दोन्ही प्रकरणामध्ये स्त्रियांना नेले जावे असा आग्रह धरला.

४.महिला शिक्षण : स्त्री व पुरुष समानता हा महात्मा गांधीचा महत्वाच्या विचारप्रवाह महिला शिक्षणामुळे बाहेर आला महिलांची मानसिक क्षमता पुरुषांच्या बरोबरीची आहे आणि म्हणून तिला शिक्षण घेण्याचा समान अधिकार असला पाहिजे असे गांधीजींचे स्पष्ट मत होते. एक आई मुलाचं भविष्य उज्वल घडवू शकते कारण मूल जास्तीत जास्त आईच्या सहवासात लहानाच मोठ होत असते.

५.हुंडा पद्धती : हुंडा पद्धतीला विरोध करण्याचे काम महात्मा गांधी यांनी केले त्यांच्या मते,जातीव्यवस्था संपुष्टात आणल्यास हुंडा निर्मूलन होईल. मध्यम व गरीब वर्गासाठी हुंडा देणे हे बाब खूप खर्चिक व त्रासदायक होती. म्हणून मुलींचा जन्म हा गरीब व मध्यम वर्गासाठी एक प्रकारचा त्रास अथवा शाप मानला जात होता यामुळेच लिंगभेद वाढीस लागला. महात्मा गांधीच्या मते एखाद्या पुरुषाने हुंडा मागितल्यास त्याला समाजातून बहिष्कृत केले पाहिजे तसेच मुलींच्या पालकांनी आपल्या मुलींचा विवाह जातीबाहेर व प्रांताबाहेर करण्यास मागेपुढे पाहू नये असे गांधीजींचे मत होते.

६.घटस्फोट : विवाह खर्च मोठ्या प्रमाणात करणे यासाठी महात्मा गांधीचा विरोध होता. महात्मा गांधींनी लग्न हे एक शिस्तीची अवस्था मानली आहे नैतिक पालन, समजुतदारपणा याद्वारे वैवाहिक संबंध चांगले टिकू शकतात.यामुळे घटस्फोटाची परिस्थिती टाळता येवू शकते.

महात्मा गांधीच्या विचारानुसार स्त्रियांची भूमिका

महात्मा गांधींच्या मते स्त्रिया भावी पिढी घडवण्यास जबाबदार आहेत.महात्मा गांधीजींच्या मते

स्त्री व पुरुष समान दर्ज्याचे आहेत परंतु एकसारखे नाहित ते अतुलनीय जोडीमध्ये येतात जे एकमेकांना पूरक आहेत. घरगुती जीवन हे पूर्णत: क्षेत्र स्त्री चे आहे तर बाह्य क्रियाकलाप हे पुरुषाचे क्षेत्र आहे म्हणून घरगुती व्यवहार, मुलांचे संगोपन आणि शिक्षण इ. विषयाचे ज्ञान स्त्रियांना अधिक असते त्यामुळे स्त्रिया ही जबाबदारी चांगल्या प्रमाणात पार पाडतात. महात्मा गांधीजींचा विशेष कल अहिंसेकडे होता म्हणून त्यांनी स्त्रियांना भारतीय लढ्यात सामील करून घेतले भारतीय स्वातंत्र्यात स्त्रियांच्या सक्रिय सहभागाची अपेक्षा महात्मा गांधींना होती त्यांच्या मते स्त्रियांच्यात आत्मविश्वासाची क्षमता प्रचंड असते. पुनर्विवाह, हुंडा पद्धती, बालविवाह,जरठ कुमारी विवाह, केशवपन, सती प्रथा, पडदा पद्धती यासारख्या वाईट गोष्टींविरूद्ध व्यापक मोहिम सुरू केली.

भारतातील महिलांची सद्यस्थिती

भारतात पितृसत्ताक पद्धती असल्याने स्त्रियांना नेहमी दुय्यमतेची वागणूक दिलेली आपल्याला पाहायला मिळते पूर्वी स्त्रियांना पुनर्विवाह, हुंडा पद्धती, बालविवाह, जरठ कुमारी विवाह, केशवपन, सती प्रथा, पडदा पद्धती इ. अनिष्ट प्रथांना सामोरे जावे लागत असे या महिलांविरुद्धच्या अपमानस्पद प्रथा नष्ट करण्यासाठी महात्मा गांधी यांनी वेगवेगळ्या चळवळींद्वारे या पद्धती बंद पाडत आणल्या. यामुळे स्त्रियांवरील अनिष्ट पद्धती मोडीत निघाल्या. समाजसुधारकांच्या प्रयत्नामुळे आणि सरकारी धोरणे,कायदे यामुळे स्त्रीजीवनापेक्षा स्वातंत्र्यानंतरच्या कलावधीतील जीवन जास्त सुखकर झाले आहे.

विज्ञान-तंत्रज्ञान,शिक्षणातील विकास,सामाजिक,राजकीय बदल,आधुनिकीकरण यामुळे लोकांचा स्त्रियाकडे पाहण्याचा दृष्टीकोन बदलला. आर्थिकदृष्ट्या महिलांची परिस्थिती सुधारली यामुळे स्त्रियांकडे समाज आदर्श म्हणून पाहू लागला. स्त्री खऱ्या अर्थाने सक्षम बनली. राज्यघटनेतील प्रास्ताविक नमूद केल्याप्रमाणे समानता आणि न्याय मिळवण्यात आपण अजुनही कुठेतरी मागे पडतोय जानगणनेनुसार (२०११) १००० पुरुषांच्या मागे ९४० स्त्रिया होत्या. जे की २००१ च्या जनगणनेच्या तुलनेत चांगले आहे भारतीय स्त्रियांच्या साक्षरतेचा दर हा ६५.४५ आहे यामुळे सध्यस्थितील स्त्री ही working woman व multi tasking आहे असे म्हणता येईल.

निष्कर्ष : महिला कितीही शिकल्या तरी त्यांना कौटुंबिक जबाबदारी पार पाडून आपला व्यवसाय सांभाळावा लागतो.पितृसत्ताक पद्धतीने महिलाना नेहमी दुय्यम लेखले आहे.महात्मा गांधीचा महिलांच्या आर्थिक स्वातंत्र्यावर विश्वास होता महिला सक्षमीकरणाच्या प्रत्येक टप्प्यावर नवीन समस्या वाढत आहेत. पूर्वी बालविवाह,केशवपण,सतीप्रथा,हुंडा प्रथा,पडदा पद्धती,विधवा पुनर्विवाह इ.समस्या व्यापक होते तर आधुनिक काळात ही प्रश्न नामशेष झालेले पाहायला मिळतात तर सध्यस्थितीत बलात्कार,छेडछाड,विनयभंग,ॲसिड हल्ला,कामाच्या ठिकाणी लैंगिक शोषण इ.अनेक गुन्हेगारी प्रवृत्ती महिलांच्या बाबतीत पाहावयास मिळतात यामुळे स्त्री सक्षमीकरणामध्ये अडथळे निर्माण झाले आहेत.

महिला सक्षमीकरण केवळ कुटुंबातील सदस्यांसाठी नसून समाजातील सर्व महिलांसाठी असायला हवे. सरकारने महिलांवरील सर्व प्रकारच्या गुन्ह्यांविरुद्ध कायदे करते पण समाजाची मानसिकता अजूनही फारशी बदललेली नाही ती बदलणे काळाची गरज बनली आहे. समाजात स्त्री पुरुष समानता रुजवण्याचे काम स्त्रियांच्या मार्फत केले जाते. त्यांनी आपल्या लहानपणापासून केवळ आपल्या कुटुंबातील महिलांचा नव्हे तर समाजातील प्रत्येक महिलेचे सन्मान करायला शिकवले पाहिजे तरच खरी क्रांती होईल आणि महिला सक्षमीकरणाचे स्वप्न साकार होईल.

शिफारशी

1. प्राथमिक स्तरापासून महाविद्यालयीन स्तरावरील विद्यार्थिनींना विविध उपक्रमांच्या माध्यमातून मार्गदर्शन करावे.
2. समाजामध्ये सर्व घटकांनी महिलांना समान संधी देवून सक्षम होण्यासाठी सहकार्य करावे.
3. महिलांना विविध हस्तोउद्योग व कौशल्य विकसित करण्यासाठी तज्ज्ञानचे मार्गदर्शन व्याख्यानाचे आयोजन करावे.
4. स्त्रिया माहितीच्या आधिकाराविषयक तज्ज्ञांच्या व्याख्यानांचे आयोजन करावे.

5. स्त्रियांसाठीची विविध नवीन धोरणे व कायदे याबाबत विविध कार्यक्रमांच्या माध्यमातून मार्गदर्शन करावे.

संदर्भ

Bajpai,A,(2011)global challenges,global Gandhi and global india,world focus retried on 7 feb 2023

Despande, S and Sethi, S. (2010). Role and Position of women empowerment in Indian Society, International referred journal. Vol.1 issue 17. retried on 7 feb 2023

Deshamukh,M.(2019) mahatma Gandhi in the changing times,international multidisciplinary multilingual journal of contemporary research vol. 2 retried on 7 feb 2023

https://en.wikipedia.org/wiki/Mahatma_Gandhi retried on 9 feb 2023

https://mmhapu.ac.in/doc/eContent/Education/RinkiKumari/Sep2020 retried on 9 feb 2023

http://www.banipurbedcollege.org/e-learning-goutam retried on 8 feb 2023

https://www.mkgandhi.org/ebks/hindi/Gandhi-Ek-Jeevani.pdf retried on 8 feb 2023

https://www.Census.2011.co.in retried on 8 feb 2023

कृपलाणी.कृ. (१९८३)गांधी एक जीवनी, नवी दिल्ली: नॅशनल बूक ट्रस्ट.

देशपांडे.अ.,गुप्ता.अ.(२०११) गांधीजींचे असामान्य नेतृत्व,राजहंस प्रकाशन

प्रभू.आर,राव.यू. (२००२) महात्मा गांधी के विचार,नवी दिल्ली: नॅशनल बूक ट्रस्ट.

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI

ISSN 2277-8063 (Print)
March - 2023
Vol. XII/ Issue. I / 2023
Impact Factor – 8.041

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
Science, Humanities, Social Sciences,
Languages, Commerce & Management

(A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal)

Indexed by:

Scientific Journal Impact Factor
TOGETHER WE REACH THE GOAL
IIJIF iiS
Cosmos

Chief Editor
Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

- Published by-
HOUSA Publication

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

मुलोद्योगी शिक्षणविषयक तत्त्वांचा राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण 2020 वरील प्रभाव

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई
सहयोगी प्राध्यापिका
आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, गारगोटी शिवाजी विद्यापीठ कोल्हापूर

श्रीमती विमल अंकुश कोळी
संशोधक विद्यार्थी
सावित्रीबाई फुले महिला
शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय पेठ वडगांव सलग्नित

सारांश :भारताचे 'राष्ट्रपिता' म्हणून ओळखले जाणारे महात्मा गांधी. त्यांचे पुर्ण नाव मोहनदास करमचंद गांधी गांधीजी एक युगपुरूष म्हणून ओळखले जातात. अहिंसेच्या मार्गाने जात असताना जनतेत देशाविषयी प्रेमभावना जागृत केली आत्मविश्वास निर्माण केला. तसेच लोकांमध्ये असणाऱ्या क्षमतांची जाणीव करुन दिली राजकीय क्षेत्राबरोबरच शैक्षणिक क्षेत्रातही त्यांनी मोलाचे योगदान दिले. देशाला त्यांनी मुलोद्योगी शिक्षण योजनेची ओळख करुन दिली. शिक्षणाचा सर्वांगीण विकास करण्याचा प्रयत्न केला भारतीय समाजात त्यांनी श्रमाला महत्त्व प्राप्त करुन दिले. प्रत्येक व्यक्तिस शारीरिक श्रमाची महती पटवून देण्याचा प्रयत्न केला. भ्मंकए भ्ंदकए भ्मंतज च्या विकासावर भर दिला.उद्योगांच्या विकेंद्रीकरणावर भर दिला हस्तउद्योगाला महत्त्व प्राप्त करुन दिले. श्रमाचे महत्त्व स्वाक्षरी योजणेचे महत्त्व पटवून देण्याचा प्रयत्नदिले. महात्मा गांधीजींनी कृतीयुक्त शिक्षणाचा पुरस्कार केला. आजच्या राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये कृतीद्वारा शिक्षण,हातव्यवसाय, अनुभवावर आधारित शिक्षण आणि नानवाला आपल्या पूर्ण क्षमता वापरता येण्यासाठी, समान आणि न्याय समाज विकसित करण्यासाठी तसेच राष्ट्रीय विकासाला चालना देण्यासाठी शिक्षण हा पाया आहेत्र रोजगाराची परिस्थिती आणि वैश्विक परिसंस्था वेगाने बदलत असताना, मुलांनी केवळ शिकणेच महत्त्वाचे ठरणार नाही तर कसे शिकायचे हे शिकणं जास्त महत्त्वाचं ठरणार आहं. शिक्षण अधिक अनुभवात्मक, सर्वसमावेशक, एकात्मिक, जिज्ञासू संशोधन केंद्रीत लवचिक आणि अर्थातच आनंददायक होण्यासाठी अध्यापनशास्त्र उकांत होण्याची गरज आहे.

शिकणाऱ्यांचे सर्व पैलू आणि क्षमता विकसित होण्यासाठी शिक्षण हे सर्व दिशांनी विकसित होण्यासाठी उपयुक्त आणि शिकणाऱ्यासाठी अधिक समाधानकारक होण्यासाठी अभ्यासक्रमात विज्ञान आणि गणिताच्या बरोबरीनेच मूलभूत कला,हस्तकला,मानशशास्त्रे खेळ, किडा, आणि स्वास्थ, भाषा, साहित्य, संस्कृती आणि मूल्ये यांचा समावेश असणे अत्यावश्यक आहे. शिक्षणामुळे चारित्र्य घडले पाहिजे आणि त्यायोगे शिकणारे नीतिवान, तर्कशुद्ध, सहानुभुतीशील आणि सदृश्य बनतील आणि त्याचवेळी ते विद्यार्थी लाभदायी आणि समाधानकारक रोजगार मिळवण्यासाठीही तयार होतील. हिच तत्त्वे राष्ट्रीय धोरण 2020 मधील प्रस्तावनेमध्ये आहेत म्हणूनच सदर विषय संशोधनासाठी निवडला आहे.

प्रस्तावना :– महात्मा गांधीजींचे असे मत होते की, साक्षरता हे शिक्षणाचे एक साधन आहे व त्याच्या सहाय्याने भारतीय समाजाला शिक्षित केले पाहिजे. केवळ साक्षरता म्हणजे शिक्षण नव्हे शिक्षणातून शारीरिक, बौध्दिक आणि मानसिक विकास अशा तिन्ही प्रकारचा विकास होणे अपेक्षित आहे. त्यासाठी 3भ ची कल्पना मांडली होती. ;3भ त्र भ्मंकए भ्ंदकए भ्मंतजद्ध त्यांच्या मते शिक्षण हे स्वावलंबी झाले पाहिजे व शिक्षणातून व्यक्तीच्या शरीर, मन, व आत्म्याचा विकास झाला पाहिजे शिक्षणातून पोट भरण्याचे व जीवनातील समस्या सोडविण्याचे सामर्थ्य विद्यार्थ्याच्या अंगी आले पाहिजे. यासाठीच्या विद्यार्थ्याच्या बौध्दिक विकासासाठीच्या पुस्तकी ज्ञानाबरोबरच त्याला एखाद्या व्यवसायाचे ज्ञान दिले पाहिजे. शिक्षणातून दुसऱ्याचे दुःख जाणून घेण्याची क्षमता निर्माण झाली पाहिजे. हे गांधीजींचे विचार वास्तवाला धरुनच होते. त्यामुळे ते सर्वांना पटण्यासारखे होते महात्मा गांधीजी यांनी स्वावलंबन, स्वाभिमान, श्रमप्रतिष्ठा या त्रीसुत्रीवर आधारित मुलोद्योग शिक्षण योजना तयार केली.

इ.स. 1937 मध्ये वर्धा परिषदेत आपले शिक्षणविषयक विचार मांडले. या योजनेची वैशिष्टये म्हणजेच म. गांधींचे शिक्षणविषयक विचार होत. शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असावे शिक्षण मोफत व सक्तीचे असावे शिक्षणात हातव्यवसायास प्राधान्य असावे. शिक्षणामध्ये समन्वयाचे तत्त्व असावे. शिक्षण मानसशास्त्रावर आधारित असावे विद्यार्थ्यांच्या सामाजिक व नैतिक विकासाची सोय करण्यात आली होती. विविध प्रकारच्या सामाजिक व सांस्कृतिक कार्यक्रमांचा अंतर्भाव करण्यात आला होता. सण, समारंभ, जयंत्या, पुण्यतिथी राष्ट्रीय उत्सव हे कार्यक्रम विद्यार्थ्यांनी संयोजित करुन त्यात समाजातील लोकांनाही सहभागी करुन शाळा व समाजजीवन यांचा परस्परसंबंध प्रस्थापित करणे. कोणतीही शैक्षणिक योजना ही निर्मात्याच्या जीवनविषयक तत्त्वज्ञानातून निर्माण होते. गांधीजींच्या मुलोद्योगी शिक्षणयोजनेचाही त्याच्या जीवनविषयक तत्त्वज्ञानाशी निकटचा संबंध आहे. कमीत कमी गरजांवर आधारलेले साधे, त्यागमय भौतिक जीवन परंतु उदात्त विचारांनी परिपूर्ण असे आध्यात्मिक संपन्न जीवन हेच आदर्श जीवन अशी त्यांची धारणा होती.

संशोधनाची उद्दिष्टे :–1. मुलोद्योगी शिक्षणाचा 21 व्या शतकातील शिक्षणाच्या तत्त्वावरील प्रभाव अभ्यासणे.
2. मुलोद्योगी शिक्षण योजनेतील अभ्यासक्रमांचा 21 व्या शतकातील अभ्यासक्रमांवर पडलेला प्रभाव अभ्यासणे.

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

3. मुलोद्योगी शिक्षण योजनेतील 21 व्या शतकातील शिक्षणावरील ध्येयांवर पडलेला प्रभाव अभ्यासणे.

संशोधनाचे महत्त्व :

1. मुलोद्योगी शिक्षण योजना ही शिक्षणात बालकांच्या कृतीशीलतेवर आणि इंद्रियेद्वारा बुद्धिविकासावर भर देते यामध्ये शिक्षणाच्या आणि जीवनाच्या गरजा यांचा संबंध जोडला आहे.
2. भारतीय शिक्षणप्रणालीमध्ये राष्ट्रीय शिक्षणाची योजना सादर करताना गांधीजींच्या 'मूलभूत' शिक्षणातील तत्त्वांच्या आधारे आपली योजना आखली आहे.
3. महात्मा गांधीजांच्या शिक्षणविषयक क्रांतिकारी कल्पनांच्या आधारे आजच्या युगाची आव्हाने आपण राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधुन पुर्ण करु शकतो.
4. गांधीजींच्या शैक्षणिक विचारात निसर्गावर कार्यवाड आणि आदर्शवाद यांचा समन्वय साधलेला दिसून येतो. गांधीजी पुस्तकी ज्ञानाला महत्त्व न देता कृतीद्वारे शिक्षणाचा पुरस्कार केला. कृतीद्वारे शिक्षणाला महत्त्व आले आहे.
5. लोकशाही शासन पद्धतीमध्ये सुजान नागरिकाची भूमिका महत्त्वपूर्ण असते शाळांमधून बालकांना आदर्श नागरिकत्वाचे धडे मिळावेत, आर्थिक, राजकीय, सानाजिक,सांस्कृतिकदृष्टया आदर्श नागरिक निर्माण व्हावेत यासाठी मुलाद्योगी शिक्षणाचे महत्त्व आहे.
6. मुलोद्योगी शिक्षण योजनेमध्ये विद्यार्थी ज्या गोष्टी शिकत असतो त्यांचा संबंध घर, गाव, आणि आजूबाजूच्या परिसराशी आला पाहिजे. म्हणजेच समन्वयाचे तत्त्व जे आजही राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये आले आहे.
7. 21 व्या शतकातील शिक्षण हे सर्जनशील, चिकित्सक, विचार, सहयोग, सहकार्य आणि संवाद यावर भर देते. हे तत्त्व मुलोद्योगी शिक्षणामध्ये महात्मा गांधीजींनी मांडले आहे.
8. मुलोद्योगी शिक्षण योजनेमध्ये शिक्षणाचा संबंध हा अभ्यासक्रम किंवा पाठयपुस्तकांशी नसून जिवंत अनुभवांशी असतो अशा अनुभवाधारित शिक्षणपद्धतीचा मुलगामी विचार करणाऱ्या निवडक विचारवंतापैकी महात्मा गांधी प्रमुख नाव आहे.
9. मुलोद्योगी शिक्षणामध्ये हस्तकला, कला, आरोग्य आणि शिक्षण या चार गाष्टींचा अतिशय सुरेख मेळ घातला आहे.

संशोधनाची परिमर्यादा :-

1. मुलोद्योगी शिक्षणातील सर्वसामान्यांचे शिक्षण, मोफत व सक्तीचे शिक्षण, कृतीशील शिक्षण या तत्त्वांपुरते मर्यादित आहे.
2. मुलोद्योगी शिक्षणातील अभ्यासक्रमांमधील मातृभाषा आणि हस्तव्यवसायांपुरते मर्यादित आहे.
3. मुलोद्योगी शिक्षणातील सर्वांगीण विकास, कृतीद्वारे शिक्षण आणि सामाजिक जबाबदारीची जाणीव निर्माण करणे या ध्येयापुरते मर्यादित आहे. विश्लेषणात्मक विषय विवेचन

उद्दिष्टे :- 1 महात्मा गांधीजींना भारतासमोर असलेल्या प्रश्नांची जाणीव झाली होती. समाजामध्ये निरक्षरता होती सर्वसानान्य जनतेला साक्षर करणे हा या योजनेचा हेतू होता. स्वतंत्र्य भारत घडविण्यासाठी कर्तृत्त्वान नागरिक निर्माण करण्यासाठी जनतेला शिक्षित करणे गरजेचे होते तसेच 7 जे 14 वयोगटातील मुलामुर्लीना शिक्षण मोफत व सक्तिचे करावे शिक्षण मोफत असल्याने बहुजन समाजीतील गरीब मुलामुर्लीना लाभ घेताना सुलभ जाईल. आर्थिक चणचण भासणार नाही. शिक्षण घेण्याचा सर्वांना समान अधिकार आहे. जाती, धर्म, पंथ, लिंग यानुसार भेदभाव न करता सर्वांना शिक्षण देण्याचो व्यवस्था करण्यात यावी. महात्मा गांधीजींनी 1937 साली हा विचार मांडला होता तो भारतीय संविधानाच्या कलम 21 अ अंतर्गत 6 ते 14 वर्षे व्योगटातील बालकांना मोफत आणि सक्तीचे शिक्षण उप्लब्ध करण्याची तरतूद 1 एप्रिल 2010 रोजी हा कायदा भारतात अस्तित्वात आला आणि शिक्षण हा प्रत्येक बालकाचा मूलभूत अधिकार असल्याचे मान्य करणाऱ्या 135 देशाच्या यादीत भारताला स्थान मिळाले.

कृतीशीलतेला वाव आहे केवळ श्रवण, वाचन, लेखन या कौशल्यांचा. शरीर अवयवंचा विचार न करता विद्यार्थ्यांच्या कृतीला प्राधान्य आहे महात्मा गांधीजी म्हणतात.' खरे बौदिधक शिक्षण हे हात - पाय, डोळे, नाक इ. योग्य वापरातून होऊ शकते. त्यामुळे सध्याच्या शिक्षणात कृतीला व ज्ञानरचवादाला महत्त्व आले आहे.

उद्दिष्टे :- 2

मातृभाषा शिक्षणाचे माध्यम असले पाहिजे गांधीजी शिक्षणाच्या माध्यमाविषयी इंग्रजीचे कट्टर विरोधी होते. बालकाचा योग्य विकास करण्यासाठी त्यास योग्यप्रकारे लिहता, वाचता व बोलता आले पाहिजे लहान मुलांना आपल्या घरातील भाषा / मातृभाषेत अवघड संकल्पना अधिक लवकर समजतात. नवीन शैक्षणिक धोरणावर इयत्ता 8 वी इयत्तेपर्यंत शिक्षणाचे माध्यम मातृभाषा असली पाहिजे तसेच स्थानिक भाषा / प्रादेशिक भाषा यांचाही अभ्यास अभ्यासक्रमामधे आला आहे विज्ञानसहित सर्व विषयांची उच्च - दर्जाची पाठयपुस्तके घरातील / मातृभाषेत उपलब्ध करुन दिली जातील बालकाकडून बोलली जाणारी भाषा आणि शिकविण्याचे माध्यम यात तफावत येता कमा नये. शिक्षणात हस्तकला उद्योगाला प्राधान्य देण्यात यावे हस्तकलेच्या आधारे शिक्षण, दिल्याने बालकाच्या अवयवांना हालचाल करण्याची संधी निळते शिक्षण हस्तकलेवर आधारित दिले गेले पाहिजे त्यामुळे बालकास सामुहिकरुपाने कार्य करण्याची संधी उपलब्ध होते. मुलोद्योगी शिक्षणातून बालकाच्या मानसिक शक्तीचा विकास होण्यास मदत होते. सध्याच्या 21 व्या शतकातील शिक्षणामध्ये इयत्ता 6 वी ते 8 वी च्या दरम्यान प्रत्येक विद्यार्थ्यांने, राज्य आणि स्थानिक समुदायाने ठरवलेला आणि स्थानिक कौशल्य आधारित एक

मजेदार अभ्यासक्रम निवडायचा आहे त्यामुळे त्यांना सुतारकाम, इलेकट्रीकचे काम, धातूकाम, बागकाम, कुंभारकाम यासारख्या महत्त्वपूर्ण व्यावसायिक कलांचा प्रत्यक्ष अनुभव मिळेल आणि कामाची पाहणी करता येईल छत्रीय 2020 . 21 ची निर्मिती करताना छत्रीय कडुन 6 ते 8 साठी सरावावर आधारित अभ्याक्रमाची योग्य रचना केली जाईल

उद्दिष्टे :-3. शिक्षणाचे सर्वात मुल्भुत ध्येय म्हणजे बालकाचा सर्वांगीण विकास करणे होय. विद्यार्थ्यांचा शिक्षणातून शारीरीक, मानसिक, भावनिक विकास करता यायला हवा ते बुद्धी ;भ्मंकद्ध भावना ;भ्मंतजद्ध आणि हस्त ;भ्दकद्ध याद्वारे ज्ञानात्मक,भावनात्मक आणि कियात्मक विकास करण्यावर आधीक भर 21 व्या शतकातील शिक्षणाच्या महत्त्वकांक्षी उद्दिष्टांशी सुसंगत अशा नवीन प्रणाली मध्ये व्यक्तीच्या सृजनक्षमतेच्या विकासावर भर आहे शिक्षकाने केवळ आकलनक्षमता विकसित केल्या पाहिजेत असे नाही तर साक्षरता आणि संख्याज्ञान या मूलभूत क्षमता आणि उच्चदर्जाच्या तार्किक समस्या निराकरण क्षमताच नव्हे तर सामाजिक, नैतिक आणि भावनिक क्षमतांचा विकासत्तुद्धा केला पाहिजे.माणूस समाजशील प्राणी आहे समाजात राहून आपले कार्य करतो. म्हणून समाजाशिवाय व्यक्तिची प्रगती व व्यक्ती विकासाशिवाय समाजाची तसेच राष्ट्राची प्रगती होऊ शकत नाही. म्हणून समाज आणि व्यक्ती यांची ध्येये परस्परपूरक ठरतात. याकरिता बालकां म्धये जबाबदारीची जाणीव शिक्षणाने निर्माण करणे आवश्यक आहे.

योग्य कृतीद्वारे शिक्षण दिले जावे गांधीजींच्या मतानूसार शिक्षणाचा अर्थ केवळ बालकांच्या डोक्यात ज्ञान कोंबणे नव्हे तर शेंद्रियांचा वापर करणे हा आहे. प्रत्यक्ष कृतीने बालकाने जे ज्ञान मिळते व अनुभव मिळतो त्यास खरे शिक्षण म्हणता येईल कृतिद्वारे शिक्षण दिल्याने लोकांच्या मनाने काम करण्याप्रती प्रतिष्ठेची भावना निर्माण होईल व ते शारीरिक कामे करण्यात पुढे सरसावतील 'करवा आणि शिका' हे सुत्र यास तंतोतंत लागू पडते सध्याच्या शिक्षणामध्ये प्रायोगिक पद्धती, क्षेत्रभेटी, प्रकल्पपद्धतीने अध्यापन केले जाते नाटयीकरण, वादविवादअध्यापन पद्धती. मुलांच्या सर्जनशीलतेला वाव देणाऱ्या साठी विज्ञानप्रदर्शन भरविली जातात.

आजच्या शिक्षण पद्धतीनेही मुलोद्योगी पद्धतीतील विचार स्वीकारले पाहिजेत कृतीद्वारा शिक्षण व्यावसायिक शिक्षण समन्वय या तत्त्वांचा आज शिक्षणात अवलंब केला जातो. मुलोद्योगी शिक्षण योजना भारतीय शिक्षण शेक्षण प्रणालीला निळालेली एक मौलिक भेट आहे. भारतीय शिक्षण प्रणालीत अमुलाग्र बदल करण्याच्या हेतूने गांधीजींनी ही योजना मांडली. भारतीय कृषीआधारित अर्थव्यवस्था असल्याने कृषीला पुरक हस्तउद्योगाचे शिक्षण विद्यार्थ्यांना दिले तर मनुष्यबळाचा योग्य वापर होऊन देशाच्या आर्थिक विकासालाही हातभार लागेल, अध्यात्मावर, निसर्गावर, आणि कार्यवाड अशा त्रिवेणी संगनाचा अंगीकार असणारी ही योजना गरजाधिष्ठीत अभ्यासक्रमानुसार आधारित होती. जगतील सर्वात उत्तम शिक्षण पद्धती ही फिनलॅंड देशाची मानली जाते या देशाची शिक्षण तत्वे महात्मा गांधीजींच्या शिक्षण तत्वाशी मिळती जुळती आहेत. त्यामुळे अशा परिणामकारक शिक्षण पद्धतीची समाजास गरज आहे. शिक्षणातून निर्माण होणारी बेरोजगारी सारखी भयानक समस्या थांबवता येईल.

निष्कर्ष :- 1. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मध्ये मुलोद्योगी शिक्षणाची तत्वे आहेत.

2. राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 मधील अभ्यासक्रमांमध्ये मुलोद्योगी शिक्षण योजनेचा प्रभाव आहे.

3. मुलोद्योगी शिक्षण योजनेतील ध्येये व धोरण यांचा प्रभाव राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 वर पडलेला आहे.

शिफारशी :- वरील संशोधनावरुन सेशोधिकेने पुढील शेफारशी मांडल्या आहेत.

1. शिक्षकांनी राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 ची अंमलबजावणी करत असताना मुलाद्योगी शिक्षण पद्धतीचा नव्याने अभ्यास करावा.
2. प्रत्येक शिक्षण संस्थेमध्ये शासनाने स्थानिक परिसरातील गरजानुसार हस्तव्यवसाय लघुउद्योग इ. शिक्षणाची सोय करावी.
3. शासनाने कृतीयुक्त शिक्षणपद्धतीची अंमलबजावणी करण्यासाठी योग्य साधने पुरवावीत.
4. कौशल्याधिष्ठीत अभ्यासक्रम राबवण्याचे कृषीविद्यापीठे, व्यावसायिक शिक्षण देणारे विद्यापीठे स्थापना करावीत.
5. स्वावलंबनासाठी शिक्षण व उदरनिर्वाहासाठी शिक्षण ही दोन्ही तत्वे अभ्यासक्रमामधून साध्य करण्यात यावी.

संदर्भग्रंथ :-

- कुंडले. म. बा.;2003 शैक्षणिक तत्त्वज्ञान व शैक्षणिक समाजशास्त्र.
- घोरमोडे. के. यु. घोरमोडे कला ;2006द्ध शैक्षणिक विचारवंत भारतीय व पाश्चात्य, विद्याप्रकाशन रुईकर रोड, महाल, नागपूर
- जाधव मोहन, भोसले आरती, सरपोतदार प्राची 2003 भारतीय शिक्षणाचा विकास. फडके प्रकाशन कोल्हापूर.
- राष्ट्रीय शिक्षण धोरण 2020 शिक्षण मंत्रालय, भारत सरकार.
- Best, J. W. and Khan, J.V. (2005) Research in Education (9th eds) Delhi. Prentice Hall Indian
- Shodhaganga. Inflibnet.ac.in Retrieved.on feb. 2023
- https: // www. mr. wikipedia.in Retrieved on feb.2023

2022-23

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI

ISSN 2277-8063 (Print)
March - 2023
Vol. XII/ Issue. I / 2023
Impact Factor – 8.041

Navjyot
नवज्योत

International Interdisciplinary Research Journal
Science, Humanities, Social Sciences,
Languages, Commerce & Management

(A Quarterly, High Impact Factor, Peer Reviewed, Referred & Indexed Journal)

Indexed by:

Scientific Journal Impact Factor
TOGETHER WE REACH THE GOAL
IIJIF iiS Cosmos

Chief Editor
Prof. Dr. Ravindra P. Bhanage
Dept. of Political Science,
Shivaji University,
Kolhapur.

- Published by-
HOUSA Publication

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Scanned with CamScanner

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION
GARGOTI.

Editorial

महात्मा गांधी यांचे विचार स्वरूप आणि वास्तव या विषयावरील शोधनिबंधाचे 'नवज्योत' जर्नलमध्ये प्रकाशन होत आहे. ही बाब अत्यंत आनंदाची आहे. संपूर्ण जगाला शांतीचा संदेश देणारे गांधीजी हे आपल्या कृतिशील विचारांना 'महात्मा' झाले. सत्य, अहिंसा व अशाकाराने स्वातंत्र्य प्राप्त करता येते हे त्यांनी जगाला दाखवून दिले. म.गांधीजीच्या विचारांची बैठक ही जगातील अनेक विचारवंत व तत्वज्ञ यांच्या वैचारिक योगदानान तयार झाली होती. विषमतावादी, समाजरचनेट सामाजिक अभिसरणाशिवाय समतामूल्य निर्माण होणार नाही. अनेक सामाजिक, राजकीय व आर्थिक विचार म. गांधीनी अत्यंत प्रभावीपणे मांडले. आजच्या जागतिकीकरणाच्या युगातही हे विचार मार्गदर्शक ठरतात. म्हणूनच पुन्हा गांधीच्या विचारांचे मंथन होणे ही काळाची गरज आहे.

सत्यासाठी जगलेल्या आणि सत्यासाठी मरण पत्करलेल्या महात्मा गांधी या व्यक्तिमत्वाने भारत देशावर नव्हे तर संपूर्ण जगावर स्वत:चा वैचारिक प्रभाव टाकलेला आहे. त्यामुळेच प्रत्येक शतकातील महनीय व्यक्तींनी मग ते राजकिय असोत की, सामाजिक, वैज्ञानिक क्षेत्रातील असोत त्यांनी महात्मा गांधी यांना सदैव वंदनीय मानलेले आहे. त्यामुळेच 'म. गांधी नावाचा हाडामासांचा एक माणूस या पृथ्वीतलावर होऊन गेला. यावर पुढील पिढ्या कदाचित विश्वास ठेवणार नाहीत.' असे उद्गार विख्यात शास्त्रज्ञ आईनस्टाईन यांनी काढलेले आहेत. तर नेल्सन मंडेला, मार्टिन ल्युथर किंग (ज्यु.) यांनी आपल्या सामाजिक चळवळींचा आधार म. गांधी यांचा विचार मानलेला होता.

आपल्या देशात व पर्यायाने जगभरातील अनेक कथा, कादंबऱ्या, कविता, सिनेमे, नाटक, वैचारिक ग्रंथ, समीक्षात्मक, तुलनात्मक ग्रंथ, विविध सामाजिक, राजकीय चळवळी यांच्यावर म. गांधींच्या विचारांचा प्रभाव दिसून येतो. या प्रभावाचा अभ्यास करण्याच्या उद्देशातूनच 'म. गांधी यांचे विचार स्वरूप आणि वास्तव' या प्रस्तुत मुख्य विषयाला मध्यवर्ती ठेऊन एकूण ५० उपविषयांवर आधारित आर्ट्स, कॉमर्स, सायन्स, विधी, सामाजिक शास्त्रे इत्यादी विभागातील प्राध्यापक वर्गांनी, संशोधक विद्यार्थ्यांनी मराठी, हिंदी, इंग्रजी भाषेत आपले शोधनिबंध पाठवून दिले आहेत. या शोधनिबंधाचा विचार केला तर ज्या उद्देशाने प्रस्तुत 'म. गांधी यांचे विचार स्वरूप आणि वास्तव' हा विषय प्राध्यापक व संशोधक विद्यार्थीसमोर चिंतन, मनन व लेखनासाठी ठेवला होता तो सफल झाला असे वाटते.

धन्यवाद!

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI

महात्मा गांधी : अहिंसक मार्गाचा दीपस्तंभ

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई, सहयोगी प्राध्यापक, शिवाजी विद्यापीठ,कोल्हापूर संलग्नित आचार्य जावडेकर शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय , गारगोटी ता. भुदरगड जि. कोल्हापूर

सारांश-

महात्मा गांधी हे भारताच्या स्वातंत्र्य संग्रामातील प्रमुख नेते आणिक तत्त्वज्ञ होते. त्यांनी देशहितासाठी शेवटच्या श्वासापार्यंत लढा दिला. स्वातंत्र्य चळवळीतील ते असे नेते होते ज्यांनी अहिंसेचा मार्ग अवलंबून ब्रिटीश राज्यकर्त्यांना थक्क केले होते.

महात्मा गांधींना राष्ट्रपिता म्हणून संबोधले जाते. मार्टिन ल्युथर किंग आणि नेल्सन मंडेला यांच्यावरही त्यांच्या सत्य आणि अहिंसेच्या विचार सरणीचा खूप प्रभाव होता. महात्मा गांधीनी अफ्रिकेत सलग एकवीस वर्षे अन्याय आणि वर्णद्वेषाविरुध्द अहिंसक मार्गाने लढा दिला, ज्यांची किंमत केवळ अफ्रिकेतच नव्हे तर भारतातही ब्रिटीशांना भोगावी लागली. सद्यस्थितीचा विचार करता महात्मा गांधींच्या सत्य, अहिंसा या विचार सरणीची समाजाला गरज आहे. माणूस अहिंसक मार्गाने स्वत:चे जीवन यशस्वीपणे जगू शकतो. समाजालाही एक सकारात्मक दिशा मिळू शकते. या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तुत विषय निवडला आहे.

Keywords- महात्मा गांधी, अहिंसक मार्ग, दीपस्तंभ.

प्रस्तावना

महात्मा गांधी एक वकील, वसाहतविरोधी राष्ट्रवादी नेते आणि राजकीय नैतिकतावादी होते. ब्रिटीश राजवटीपासून भारताच्या स्वातंत्र्यांच्या यशस्वी मोहिमेचे नेतृतव करण्यासाठी महात्मा गांधींनी अहिंसक आंदोलनाचा वापर केला. नंतर जगभरातील अनेक नागरी हक्क आणि स्वातंत्र्य चळवळींना महात्मा गांधीकडून प्रेरणा मिळाली.

महात्मा गांधीचे अनमोल विचार मांडताना महात्मा गांधी म्हणतात,

1. "अहिंसा हे बलवानांच शस्त्र आहे".
2. "हिंसेच्या मार्गाने एखादी गोष्ट साध्य होते तेव्हा ते यश तात्पुरते असेते त्यामुळे होणारे नुकसान मात्र दीर्घकालिन असते".
3. "अहिंसा हा माझ्या श्रदधेचा पहिला लेख आहे. तसेच तो माझ्या संप्रदायाचा शेवटचा लेख आहे".
4. अहिंसेचे पुजारी, सत्याच्या वाटेवरून चालणारे ईमानदारीचे घडे देणारे गांधीजी म्हणतात, "आपण एखादे काम हाती घेतले तर आपले अंत:करण त्यात ओतावे व त्याचे फळ ईश्वरावर सोपवावे".
5. "तोडफोड, राष्ट्रीय संपत्तीचे नुकसान, रास्ता रोको यासारख्या कृतींना लोकशहीत काहीही स्थान नाही. जो अशा कृतींना प्रोत्साहन देतो त्याला लोकशाहीबद्दल बोलण्याचा काहीही अधिकार नाही".
6. "अहिंसा ही मनुष्याची सर्वांत मोठी ताकद आहे. हे जगातील कोणत्याही हत्यारापेक्षा अधिक ताकदवान आहे".
7. "एखादा देश आणि त्याची नैतिक मूल्ये किती महान आहेत. हे निथल्या प्राण्यांना कशी वागणूक देतात त्यावरूनही कळून येते".

अहिंसेबद्दल, मानव व मानवेतर प्राण्यांबद्दल सन्हदयता, संवेदनशील असणाऱ्या महात्मा गांधींच्या विचारांची नैतिकतेची सत्य व अहिंसक मार्गाची आज भारतालाच नाही तर संपूर्ण जगाला गरज आहे. या शोधनिबंधाच्या माध्यमातून थोडीफार जागरुकता व्हावी या हेतूने संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधन लेखाची निर्मिती केली आहे.

संशोधनाची उदिष्टे-

प्रस्तूत संशोधनासाठी संशोधिकेने पुढील उदिष्टे मांडली आहेत.

1. महात्मा गांधीचे बालपण व प्रारंभिक जीवनाचा अभ्सास करणे.
2. महात्मा गांधीचे दक्षिण अफ्रिकेतील कार्यांचा अभ्यास करणे.

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

3. महात्मा गांधीनी केलेल्या चळवळींचा अभ्यास करणे.

विश्लेषणात्मक विषय विवेचन-

महात्मा गांधींचे बालपण व प्रारंभिक जीवन

मोहनदास करमचंद गांधी यांचा जन्म 2 ऑक्टोबर 1969 रोजी गुजरात मधील पोरबंदर शहरात झाला. त्यांची आई धार्मिक तर वडील ब्रिटीश राजवटीत एका छोट्या संस्थानचे दिवाण होते.

वयाच्या 13 व्या वर्षी त्यांचा विवाह कस्तुरबा यांच्याशी झाला. नोव्हेंबर 1887 मध्ये मॅट्रीक पास होऊन, पदवी प्राप्त केली व 4 सप्टेंबर 1888 रोजी ते लंडनला कायद्याचे शिक्षण घेण्यासाठी इंग्लंडला गेले आणि बॅरीस्टर झाले.

महात्मा गांधींचे दक्षिण आफ्रिकेतील कार्य-

गांधीजी 1893 मध्ये एका हिंदी कंपनीचे वकील म्हणून दक्षिण अफ्रिकेत गेले होते. दक्षिण अफिक्रेत त्यांना गौरेतर लोकांबददल असलेल्या भेदभावाला सामोरे जावे लागले. तेथे त्यांनी भारतीयांना दिली जाणारी असमान वागणूक अनुभवली. पहिल्या वर्गाचे तिकीट असतानासुदधा त्यांना पीटरमारित्झबर्ग मध्ये रेल्वे अधिकाऱ्यांनी तृतीय वर्गाच्या डब्यात बसण्यास सांगितले. याला नकार देताच त्यांचा अमपान करून त्यांना डब्यातून ढकलून दिले. या घटनेनंतर गांधीनी अन्याया विरुदध आवाज उठवण्यास व समाजात स्वत:चे स्थान निर्माण करण्यास सुरूवात केली.

1894 मध्ये दक्षिणअफ्रिका भारतीय कॉग्रेसची स्थापना केली. याच्या माध्यमातून त्यांनी सत्याग्रहाच्या, अहिंसेच्या मार्गाने भारतीयांवरील अन्याया विरुद लढवण्याची नोंद घेण्यास व गांधीशी वाटाघाटी करण्यास दक्षिण आफ्रिकेतील नेता जॉन क्रिस्तिआन स्मटस याला भाग पाडले.

महात्मा गांधींचे चळवळींच्या माध्यमातून कार्य-

1) चंपारण्य सत्याग्रह (1917)

बिहारमधील चंपारण्य येथील युरोपीय निळिच्या मळेवाल्याकडून शेतकऱ्यांवर अत्याचार होत असत. शेतकऱ्यांना सक्तीने नीळ उत्पादन करण्यास लावत व योग्य मोबदला दिला जात नसे. त्यामुळे शेतकरी गरीबीत रहात. त्यांची गावे अस्वच्छ व अरोग्यास हानीकारक ठेवली जात. तेथे दुष्काळ असे पण तरीही इंग्रजांनी अनेक जाचक कर लावले होते. यासाठी गांधीजींनी अहिंसक चळवळ सुरू केली व यशस्वीही झाले. इंग्रजांना त्यांचे पालन करावे लागले.

खेडा सत्याग्रह (1918)

सन 1918 मध्ये गुजरातमधील खेडा जिल्हात दुष्काळ पडला. पिके बुडाली, तरीही शासकीय अधिकारी शेतकऱ्यांकडून जबरदस्तीने शेतसारा वसूल करत.

मोहनलाल पांडे नावाच्या नेत्याने गांधीजींना आमंत्रित केले. गांधीजींनी "साराबंद चळवळ" सुरू केली. शासनाने या चळवळीची दखल घेवून दुष्काळी भागात जमिन महसूल वसुलीला स्थगिती दिली. या चळवळीत गांधीजींना सरदार वल्लभभाई पटेल, डॉ.राजेंद्र प्रसाद, विठ्ठलभाई पटेल यांचे सहकार्य लाभले.

रौलट ॲक्ट (1919)-

भारतातील राष्ट्रीय आंदोलन व क्रांतीकारी चळवळीला प्रतिबंध घालण्याकरीता ब्रिटीश शासनाला नवीन कायद्याची गरज होती. या कायद्याचा अहवाल तयार करण्यासाठी सर सिडने रौलट यांच्या अध्यक्षतेखाली एक समिती नेमली. या समितीने एप्रिल 1918 रोजी अनारकिकल अँन्ड रिव्हॉल्युशनरी क्राईम ॲक्ट पास केला. या कायद्यातील तरतुदीनुसार कोणत्याही व्यक्तीला विना चौकशी अटक करून, तीन न्यायाधिशांच्या चौकशी मंडळापुढे चौकशी करून शिक्षा करण्याचा अधिकार शासनास मिळाला होता. गांधीजींनी 1919 मध्ये रौलेट कायद्याच्या निषेधार्थ सभा घेतली व 6 एप्रिल 1919 हा दिवस संपूर्ण भारतभर सत्याग्रहाचा दिवस म्हणून पाळण्याचा निर्णय घेतला. या दिवशी हरताळ, उपवास, निषेध मिरवणूका आणि निषेध सभा घेतल्या हा सत्याग्रह कार्यक्रम यशस्वी ठरला.

Scanned with CamScanner

असहकार चळवळ (1920)

रौलेट कायदा जालियनवाला बाग हत्याकांड, खिलाफत चळवळ, देशात सर्वत्र सरकारने चालवनलेले दडपशाहीचे सत्र यामुळे भारतीय जनतेत संताप निर्माण झाला. देशातील वातारवरण सरकार विरोधी झाले. या जनतेच्या भावना लक्षात घेऊन गांधीजींनी असहकार चळवळ सूरु करण्याचा निर्णय घेतला.

10 मार्च 1920 रोजी त्यांनी असहकाराचा जाहिरनामा प्रसिदध केला. 4 सप्टेंबर 1920 रोजी लाला लजपतराय यांच्या अध्यक्षेतेखाली भरवलेल्या कॉग्रेसच्या विशेष अधिवेशनात असहकार कार्यक्रम ठरावाला संमती दिली.

चौरीचौरा दुर्घटना (उत्तर प्रदेश 1922)

डिसेंबर 1921 मध्ये अहमदाबाद येथे राष्ट्रसभेचे अधिवेशन झाले. हजारो कार्यकर्ते तुरूंगात असतानासुदधा असहकार चळवळ जोमाने चालू ठेवण्याचा निर्णय अधिवेशनात घेण्यात आला. 5 फेब्रुवारी 1922 रोजी उत्तरप्रदेशातील गोरखपूर जिल्ह्यात चौरीचौरा गावी जमावाने पोलिस चौकी जाळली.यात 22 पोलिस ठार झाले. या बातमीने गांधीजींना व्यतीत होऊन चळवळ हिंसक बबत चालली म्हणून 12 फेब्रुवारी 1922 रोजी चळवळ स्थगित केल्याचे जाहिर केले. 10 मार्च 1922 ला गांधीजींना अटक होऊन सहा वर्षांची शिक्षा झाली.

मिठाचा सत्याग्रह (1930) दांडी यात्रा

मार्च 1930 रोजी गांधीजींनी मिठावर कर लावण्याच्या विरोधात सत्यागृह सूरु केला. 12 मार्च ते 6 एप्रिल या काळात मीठ आंदोलन स्मरणार्थ अहमदाबाद ते दांडी, गुजरात असा 400 किमीचा पायी प्रवास (दांडीयात्रा) करण्यात आला. यात हजारो भारतीय सहभागी झाले. भारतातील इंग्रजांची पकड तोडण्यासाठी ही सर्वांत यशस्वी चळवळ ठरली. ब्रिटीशांनी 80,000 हून अधिक लोकांना तरुंगात पाठविले.

हरिजन चळवळ (1933)

गांधीजींनी अस्पृश्यांना 'हरिजन' असे नाव दिले. 8 मे 1933 रोजी गांधीजींनी हरिजन चळवळीला मदत करण्यासाही 21 दिवसांचे आत्मशुदधीचे उपोषण केले. अशाप्रकारे गांधीजींनी त्यांच्या हयातीत सुरू केलेल्या सर्व चळवळींनी भारत देशाच्या स्वातंत्र्याला पाठिंबा दिला.

महात्मा गांधींजींची सत्य व अहिंसा ही मूल्ये होती जी मूल्ये माणसाचा संपूर्ण व्यक्तीमत्त्व विकास घडवू शकतात. कारण गांधीजी म्हणतात,

"मूल्यांमधून विचार जन्माला येतात.
विचारांमधून शब्द तयार होतात.
त्यातून तुमच्या कृती घडतात.
कृतीमधून माणसांची व्यक्तीमत्त्वे घडतात.
आणि मूल्ये तयार होतात.
अखेर मूल्येच आपले प्राक्तन लिहितात.

30 जानेवारी 1948 रोजी नथुराम गोडसे याने गांधीजींची हत्या केली. अखेरच्या क्षणीसुध्दा गांधीजींच्या तोंडातून शेवटचे शब्द बाहेर पडले ते म्हणजे 'हे राम' वयाच्या 79 व्या वर्षी हा अहिंसक मार्गाचा प्रणेता अनंतात विलिन झाला.

निष्कर्ष –

महात्मा गांधीजींच्या अहिंसक मार्गाची दखल घेऊन जगभरात महात्मा गांधींचा जन्मदिवस (2 ऑक्टोबर) "आंतरराष्ट्रीय अहिंसा दिन" म्हणून साजरा केला जातो. रविंद्रनाथ टागोरांनी त्यांना महात्मा ही उपाधी दिली. त्यांच्या कार्याच्या गौरव म्हणून भारताने तसेच जगाने दखल घेऊन रस्त्यांना गांधीजींचे नाव दिले. रिझर्व्ह बँक ऑफ इंडियाने 1996 मध्ये महात्मा गांधींचे पोर्ट्रेट प्रदर्शित करून गांधी सिरीजच्या नोटा जारी केल्या. महात्मा गांधीजींचे योगदान शब्दात मोजता येणार नाही. आजही आपण त्यांची तत्वे पालन करून समाजात बदल घडवून आणू शकतो.

Scanned with CamScanner

असे दीपस्तंभाप्रमाणे मार्गदर्शन करणाऱ्या महात्मा गांधीजींचे व्यक्तीमत्त्व म्हणजे सदैव आपल्याला यशस्वी जीवन जगण्यासाठी योग्य रस्ता दाखविणारा दीपस्तंभच जणू.

शिफारशी

1. पूर्व प्राथमिक स्तरापासून ते विद्यापीठीय स्तरावरील सर्व शिक्षकांनी आपल्या विद्यार्थ्यांत पालकांमध्ये महात्मा गांधीची मूल्ये रुजवावीत व स्वत:ही आचरणात आणावीत.
2. सामाजातील प्रत्येकाने मानव व मानवेतर प्राण्यांबाबत संवेदनाशील बनावे.
3. राजकीय, सामाजिक, आर्थिक , शैक्षणिक क्षेत्रात काम करणाऱ्या प्रत्येक व्यक्तीने महात्मा गांधीजींच्या सत्य, अहिंसा मार्गाचा अवलंब करावा.
4. शासकीय, निमशासकीय, अशासकीय अधिकाऱ्यांनी सत्य, अहिंसा, गांधीजींच्या मूल्यांची, नैतिकतेची कास धरुन भ्रष्टता नाहीसी करावी.

संदर्भ-

- गांधी,मो.क.(1999 सहावी आवृत्ती) सत्याचे प्रयोग आत्मकथा, अहमदाबाद:नवजीवन प्रकाशन मंदीर
- Best, J. W (2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall
- Kothari, C. R (2005) Research methodology New age , International (p) Limited, publishers. Ansari Road , Daryaganj, New Delhi.
- https://marathidigital.com Retrieved on 5 feb 2023
- https://mr.m.wikipedia.org Retrieved on 5 feb 2023
- www.marathi.suvichar.com Retrieved on 5 feb 2023

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ISBN: 978-93-5813-132-1

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

e-BOOK

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE

Professor,

Rayat Shikshan Sanstha's,

S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-28

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION
GARGOTI

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-411028

ISBN: 978-93-5813-132-1

INTERDISCIPLINARY APPROACHES AND STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT

ISBN: 978-93-5813-132-1

978-93-5813-132-1

EDITOR©

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar, Pune-411028

Publisher : Dr. Eknath Mundhe
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28
Maharashtra, India

Edition : 1st

Date : 15th April, 2023

Price : Rs. 100

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright holder.

31.	*SUSTAINABLE DEVELOPMENT CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN INDIA 2022* *Mr. D.N. Ghane*	171-177
32.	*GENDER EQUALITY AND STRATEGIES FOR WOMEN EMPOWERMENT* *Dr. Priya P. Singh,* *Dr. Kanchan Tayade,* *Ritika P. Singh*	178-186
33.	*STUDY OF DIFFERENT NUTRIENTS AND NUTRITIONAL DISORDERS AN OVERVIEW* *Dr. Kanchan Tayade,* *Dr. Priya P. Singh,* *Dr. Pravin T. Nitnaware*	187-195
34.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF ECONOMIC DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	196-203
35.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF SOCIAL DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	204-210
36.	*DEVELOPMENT OF CONTENT TO COMMUNICATE THE CONCEPTUAL INPUTS OF ENVIRONMENTAL DIMENSION FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT* *Dr. Prathibha S. Patankar,* *Shri.Gautam M. Mane*	211-216
37.	*CHALLENGES OF SUSTAINABLE AGRICULTURE IN INDIA* *Gunja Atish Gupta*	217-221
38.	*SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS AND SAARC COUNTRIES: PROGRESS, CHALLENGES AND OPPORTUNITIES* *Dr. Jayshree R. Dighe*	222-225
39.	*SOFT SKILLS* *Dr. Pratibha Sadashiv Desai*	226-229
40.	*COMPREHENSIVE EDUCATION: AN OVERVIEW* *Prof. Vikas Vilas Barge*	230-238
41.	*IMPORTANCE OF SOFT SKILLS FOR WOMEN IN MODERN ERA* *Asst. Prof. Kale Varsha Ajay*	239-244
42.	*THREATS TO BIODIVERSITY AND ITS PRESERVATION* *Shubhangi Rangari,* *Smita Rajput,* *Jyoti Uikey*	245-255

ISBN: 978-93-5813-132-1

39

SOFT SKILLS

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

Dr. Pratibha Sadashiv Desai
Associate professor,
Acharya Jawadekar college of Education Gargoti.
Tal-Bhudargad Dist. Kolhapur

Abstract: *Soft skills are non-technical skills that relate to how you work They include how you interact with colleagues, how you solve problems, and how you manage your work.*

Soft skills are non-technical skills that impact your performance in the work place. You likely already have soft skills from your school and work experience. you can also develop soft skills at work, school, Volunteer activities, and by participating in training programs and classes. Include your soft skills in your resume and cover retter. Demonstrate your soft skills during job interview. Soft skills are very important in our daily life, occupation, education in each & every place. So Researcher tries to focus on soft skills through this paper.

Keywords- *Soft Skills*

Introduction-

Soft skills relate to how you work. soft skills include interpersonal skills, Communication skills, listening skills, time management, problem solving, leadership, and empathy, among- others. They are among the top skills employers seek in the candidates they hire because soft skills are important for just about every job.

Hiring managers typically look for job candidates with soft Skills because they make someone more successful in the workplace. Someone can be excellent with technical job skills, but if they can't manage their time or work within a team, they may not be successful in the workplace. Soft skills are transferable skills that can be used regardless of the Person's job. Soft skills are Particularly important in customer-based jobs. For example, these employees are in direct contact with customers. It takes several Soft skills to be able to listen to a customer and provide that customer with helpful & polite service, Purpose of this paper is to discuss on soft skills & develop them in our self.

Objectives of the Research paper -

Objectives of the paper are as follows.

1. To Study the concept of soft skills.
2. To study the types of soft skills.
3. To study the importance of soft skills

Discussion –

Concept of Soft Skills-

Soft skills –

To perform any task you need a certain level of expertise which is called skills. Technical knowledge to do a job is called hard skills and the behavioral still required are called soft skills. Soft skills are also called as people's Skills are the mix of social & inter personal Skills, Character traits, & personal attitudes that all jobs require.

ISBN: 978-93-5813-132-1

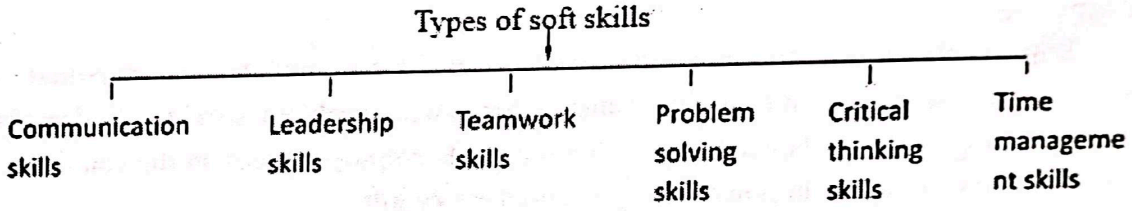
Examples & soft skills-

1. Communication Skills	7. Time management	13. Customer service
2. Body Language	8. Patience	14. Web development
3. problem solving skills	9. Adaptability	15. Research
4. team work	10. Creativity	16. Motivation
5. leadership	11. Interpersonal skills	17. Innovation
6. self confidence	12. Work of Ethic	18. Public speaking etc.

soft skills, are a combination of people skills social skills, communication skills, character or personality traits, attitudes, career attributes, social intelligence and emotional intelligence quotients that enable employees to navigate their environment, work well with others, perform well & achieve their goals.

Hard skills are those talents and abilities that can be measured. They are usually specific to a particular job & they can be learned through schooling or on the- job- training. Soft skills are less defined skills that often apply not only to one specific job but are universal.

Types of soft skills

Main types of soft skills are as follows

Main categories & soft Skills

Soft skills employers seek-

1. Verbal of Nonverbal communication
2. Strategic Thinking.
3. Feedback and critism.
4. Leadership.
5. Emotional intelligence
6. Relationships

1. Verbal & Nonverbal communication –

Communication skills are a must at most jobs. Employees need to know how to effectively communicate with their peers, leaders, & clients. Most employers appreciate a positive attitude paired with straight forward communication.

Nonverbal communication is also important because what you don't say says a lot about you to others. Good / posture, a smile & attentive body language tells others that you are engaged & open.

2. Strategic Thinking -

Employers want to hire self motivated Problem – solvers. Most great leaders rely on their staff to use creative & strategic thinking to come up with effective ways to do the job, & solutions to issues.

3. Feedback & Criticism.

Most people don't like to be critiqued, but employees who have mastered the art of ıccepting difficult feedback tend to be more successful in the workplace than those who do ıot. It's important that employees don't take feedback criticism personal & instead welcome he opportunity to the continuously improve their abilities.

ł. Leadership-

Many workplaces strive to Create leaders within their teams. The ability to lead your ɔeers without being bossy or controlling is a skill employers tend to take note of Bosses tend o lean on team leaders who can work independently, and motivate & positively influence heir peers. These employees are often the first considered for promotions.

5. Emotional intelligence.

Emotional Intelligence refers to a person's ability to effectively I handle their :motions without letting them get out of hand. In the workplace It's the ability to leave the ɔersonal drama at the door & to interact with peers, clients & others without letting emotions ;et the best of you.

6. Relationship.

Successful relationship are a Crucial part of being prosperous on the job. The ability to connect with your boss, Peers & clients go a long way, while the inability to get along with Others can be toxic in the workplace You don't need to strive to be the most Popular employee, but showing others common courtesy by saying hello, consciously listening when someone is talking without interrupting & showing respect for others can make you someone with whom others want to work.

Soft skills in Education-

Soft skills are often refered to a essential skills, interpersonal skills, and non cognitive skills. Although there are several soft skills, typical example soft skills are communication, teamwork, problem solving & adaptability

Soft skills in B·Ed

Soft skills refer to non-technical abilities that include communication, leadership, teamwork, self awareness, empathy, emotional intelligence. These essential soft skills for teachers are often overlooked in Schools, but they are vital for teachers to succeed.

Teachers play a vital role in shaping. the future of our children. Yet, they often lack of essential soft skills required to perform their job effectively. To become an effective teacher, developing essential soft skills for teacher is necessary to effectively manage teaching challenges.

Importance of soft skills

1. soft skills are important because they allow teachers to interact with their Students & colleagues effectively. They also allow them to communicate with parents & other stakeholders clearly & espectively. In addition, these Skills help to build relationships & develop trust within Schools.

2. A Teacher needs many soft skills to control & to teach, to develop his/her student. These soft skills are compassion, communication, stress management, Adaptability, Teamwork, change management, proactiveness, problem solving, professionalism, Organization, inclusivity, cultural competence, Time management, social, & emotional intelligence,

ISBN: 978-93-5813-132-1

optimism Resilience, creativity confidence patience, goal setting, Reflectiveness Public speaking, Negotiation, influencing, Decision making, giving & receiving feedback.

3. Soft skills are an essential part of improving one's ability to work with others and can have a positive influence on furthering your career. If you are a small business owner or self, employed, soft skills can help you find, attract & retain clients.

4. Honing your abilities to resolve conflicts, solve problems, and provide excellent customer service can lead to stronger relationship with colleagues, clients & other professional contacts.

5. It's not uncommon to either underestimate the importance of soft Skills or to overestimate your own proficiency.

6.Soft skills are important for career progression & Promotion.

7. Strong soft skills ensure a productive, Collaborative, & healthy work environment in competitive world.

8. To achieve great & successful future.

9. For safe recruitment & business.

Conclusion-

From objective 1,2, &3 conclusions are as follows.

1. Soft skills are an essential part of improving everyone's ability to work with other & can have a positive influence on furthering your career.

2. Soft skills not only support your workplace relationships but also determine your success in working with clients & business partners.

Recommendations-

Researcher suggest recommendations as follows.

1. Teacher, student, every person need to develop soft skills.

2. Communicate with every one in your work place, School

3. Develop your interpersonal skill through training.

4. School, business centers have to arrange training program to develop soft skills of students, Teachers & employees.

5. Every work place owner or of head officer must give feedback to employee & motivate to develop soft skills among them.

6. Arrange online courses to develop Soft skills.

References

1. Barnard, Dom (25 march 2019) The Importance of soft skills. virtual speech.
2. Best, J. W. (2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall
3. Doyle, Alison (9oct 2022) what are soft skills?
4. Kothari, C. R (2005) Research methodology New age, International (p) Limited, publishers. Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
5. https://www.peoplescout.com>soft... Retrieved on march 2023.
6. https://www.Vertual speech.com. Retrieved on march 2023.
7. https://www. en.m. Wikipedia.org >wiki Retrieved on march 2023

ISBN: 978-93-5813-132-1

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

DR. EKNATH MUNDHE
DR. PRABHAKAR CHAVAN
EDITOR

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

EDITOR

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar,
Pune-411028

DR. PRABHAKAR CHAVAN
Associate Professor,
Dept. of Lifelong Learning & Extension,
S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-400020

ISBN: 978-93-5777-343-0

INTERDISCIPLINARY RESEARCH PATHWAY OF NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020

ISBN: 978-93-5777-343-0

978-93-5777-343-0

EDITOR©

DR. EKNATH MUNDHE
Professor,
Rayat Shikshan Sanstha's,
S. M. Joshi College Hadapsar,
Pune-411028

DR. PRABHAKAR CHAVAN
Associate Professor,
Dept. of Lifelong Learning & Extension,
S. N. D. T. Women's University,
Mumbai-400020

Publisher : Dr. Eknath Mundhe
S. M. Joshi College, Hadapsar, Pune-28
Maharashtra, India

Edition : 1st

Date : 26th January, 2023

Price : Rs. 100

All rights are reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without the prior permission of the copyright holder.

INDEX

Sr. No.	TITLE OF THE CHAPTER & NAME OF THE AUTHOR/S	Page No.
1.	*NATIONAL EDUCATION POLICY- 2020 AND DIGITAL EDUCATION* *Dr. Nandini Sengupta*	01-05
2.	*LIFE SKILLS EDUCATION* *Dinkar Manikrao Hajare*	06-14
3.	*NATIONAL EDUCATION POLICY (NEP)-2020 OF INDIA: A THEORETICAL ANALYSIS* *Dr. Satyawan Pundlik Bansode*	15-21
4.	*STRESS MANAGEMENT WITH YOGA KIYA AND ASANA.* *Dr. Sheetal Laxman Shendkar*	22-25
5.	*A ANALYTICAL STUDY OF EXISTING PATTERN OF FOOD, ENERGY CONSUMPTION IN MAHARASHTRA* *Dr. Parmeshwar Sambhaji Gadkar*	26-31
6.	*HERALDING NEP 20: EVOLUTION OF CURRICULAR ADAPTATION- FROM IEP TO TRANSDISCIPLINARY MODEL: SUNSHINE WORLDWIDE SCHOOL-A CASE STUDY* *Dr. Gargi.P. Sinha*	32-45
7.	*PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS AND TEACHER EDUCATORS THROUGH ICT FOR ENHANCING THE QUALITY* *Dr. Kaluram Nathu Bhise*	46-47
8.	*ECONOMICS OF ONLINE LEARNING AND DISTANCE EDUCATION* *Dr. Geeta Nair*	48-53
9.	*PERSONALITY DEVELOPMENT AND SOFT SKILLS* *Dr. Meeta M. Meshram & Prof. Dinkar Manikrao Hajare*	54-57
10.	*IMPORTANCE OF INDIAN CULTURAL HERITAGE IN NATIONAL EDUCATION POLICY-2020* *Prof. Vikas Vilas Barge*	58-67
11.	*OUTCOME BASED EDUCATION: CONCEPT AND PROCESS* *Dr. Pratibha S. Desai*	68-71
12.	*EARLY CHILDHOOD CARE AND EDUCATION UNDER SARVA SHIKSHA ABHIYAN IN MAHARASHTRA – AN ANALYSIS* *Dr. Vishal Bhaware*	72-77
13.	*REIMAGINING SKILL INDIA PERSPECTIVES AND WAY FORWARD* *Mr. Atul Krishna Ghadge*	78-82
14.	*E-LEARNING AND ITS USE IN TEACHING AND LEARNING- A NEW APPROACH OF NEP 2022* *Dr. Sudarshan D. Tapsale & Dr. Kaluram Nathu Bhise*	83-86
15.	*A SCENARIO TEACHER EDUCATION* *Dr. Shobha Tukaram Rahane*	87-93

ISBN: 978-93-5777-343-0

11

OUTCOME BASED EDUCATION: CONCEPT AND PROCESS

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION GARGOTI.

Dr. Pratibha S. Desai
Associate Prof.
Acharya Jawadekar College of Education, Gargoti
Tal.Bhudargad, Dist. Kolhapur Maharashtra (India)

Abstract:

Outcome based method have been adopted in education systems around the world, at multiple levels. Various Nations like Australia, South Africa, Malaysia adopted an outcome-based approach for their Universities. The European Union has proposed an education shift to focus on outcomes. In all faculties & Disciplines outcome based education is being accepted. So Researcher tries to study concept process, merits & demerits of outcome based education through present paper.

Keywords: - Outcome - Based - Education.

1) Introduction: -

Outcome Based Education (OBE) is an educational theory that bases each part of an educational system around outcomes. By the end of the educational experience each student should have achieved the goal. There is no specific style of teaching or assessment in Outcome-Based-education.

Outcome based education reforms emphasize setting clear standards for observable, measurable outcomes. Many countries write their OBE Standards so that they focus strictly on mathematics language, science & history without ever referring to attitudes, social skills or moral values.

The emphasis in an OBE education system is on measured outcomes rather than "input", such as how many hours students spend in class or which textbooks are provided. Outcomes may include a range of skill & knowledge.

Generally, outcomes are expected to be concretely measurable, for example "Student can run 100 meters in less than one minute" instead of student enjoys physical education class.

Each educational agency is responsible for setting its own outcomes under the OBE model. Education agencies may specify any outcome that is skills & knowledge but not input just like field trips, arrangement of the school day, teaching methods or styles.

Under OBE, teachers can use any objective grading system they choose including letter grades. Many schools adopt OBE. method & use their always used grading system. A fully development OBE system give information about several specific outcomes within the subject. For example, a student getting a passing grade for mathematics as well as he might be assessed as level 4 for number sense, level 5 for algebraic concept, level 3 for measurement skills. This approach is valuable to school, parents & student also for identifying a student's strength and weaknesses.

OBE oriented teachers think about the individual needs of each student and give opportunities for each student to achieve at a variety of levels. Thus in theory, weaker students are given work within their grasp and exceptionally strong student are extended.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Objective of the paper:

Objectives of the paper are as below

1) To study concept of outcome based education.
2) To study process of outcome based education.
3) To study merits & demerits of outcome-based-education.

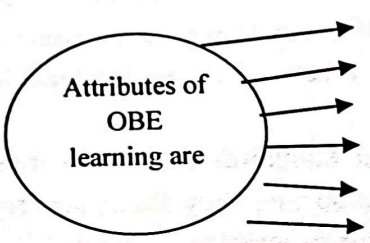
Outcome Based Education- concept and process

Outcome based education is student centered instruction model. That focuses on measuring students performance through outcomes. Outcomes include knowledge, skill and attitudes. Its focus remains on evaluation of outcomes of the program by stating the knowledge, skill and behavior a graduate is expected to attain upon completion of a programme or graduation.

Process of O.B.E -

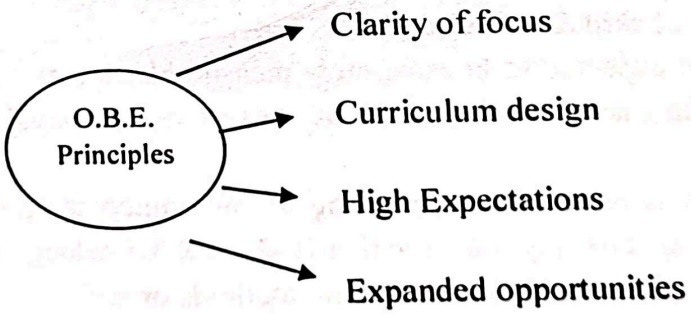
Outcome based education is a process that involves the restructuring of curriculum, assessment and reporting practices in education to reflect the achievement of high order learning and mastery .

Attributes of Outcome Based learning –

1. Result oriented
2. Objective based for the project.
3. Resources skill level focused
4. Build specific implementation goals.
5. Quantitative and measurable
6. Mixed mode learning – formal, social on-the-job.

O.B.E principles –

1. Clarity of focus –

Teacher must focus on proper content to develop students knowledge, skills & personalities.

2. Curriculum design –

Curriculum design must start with a clear definition of the intended outcomes.

3. High Expectation –

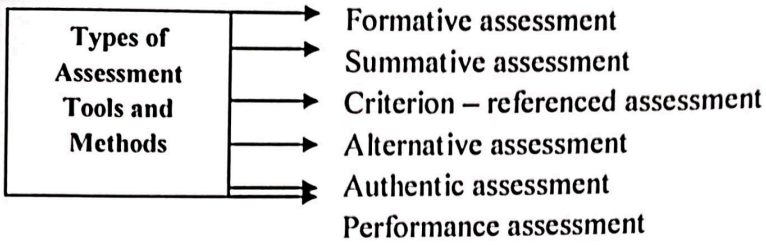
Teacher should establish high challenging standards of performance in order to encourage students for learning.

4. Expanded opportunities –

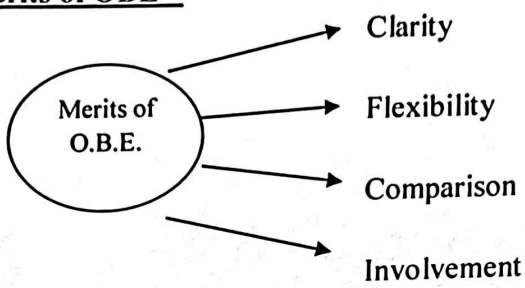
Teacher must strive to provide expanded opportunities for all students.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Types of Assessment Tools and Methods –

Merits & demerits of OBE –

1. Clarity - Clarity is important over years of schooling and when team teaching is involved team member, or year in school, will have a clear understanding of what needs to be accomplished in each class or at each level, allowing students to progress.

2. Flexibility – OBE does not specify a specific methods of instruction, leaving instructors free to teach their students using any method.

3. Comparison – OBE can be compared across different institutions, an individual level also.

4. Involvement – Student involvement in the classroom is a key part of OBE. Students are expected to do their own learning, so they gain a full understanding and that increases students involvement.

Demerits of OBE –

1. Assessment problem -

If an outcome has been achieved, assessment may become too mechanical, looking only to see if the student has acquired the knowledge.

2. Generality –

Assessing liberal outcomes such as creativity, respect for self & others responsibility, self sufficiency, can become problematic. There is not a measurable, observable or specific way to determine if a student has achieved these outcomes.

3. Involvement –

Parental involvement, as discussed in merits section can also be a drawback. If parents and community members are not willing to express their opinion on the quality of the education system, then there is no improvement.

Conclusions: -

Conclusion from objective 1, 2 & 3.

Objective 1 To study concept of outcome based education.

Objective 2 To study process of outcome based education.

Objective 3 To study merits & demerits of outcome-based-education.

ISBN: 978-93-5777-343-0

Conclusion 1 – 1) OBE is students centered process
Conclusion 2 – 2) OBE is flexible & effective.
Conclusion 3 – 3) O.B.E. prepare student for life after school

Recommendations –

Teacher must use O.B.E. in their school to increase knowledge, skills & personality of student.

References: -

1. Best, J.w. (2009) research in Education Englewood clitts N. J. Prentice hall.
2. Kothari, C.R. (2005) Research methodology new age. International (P) Limited, Publishers, Ansari Road, Daryaganj, New Delhi.
3. https://blogs.oracle.com/oracle University/15things-to-know-about-outcome-based-learning-in-a-moderncloud-retrivedon23march2022.
4. https://www.k12academics.com/education-reform/outcome-based-education/what-oberetrivedon23march2022
5. https://en.wikipedia.org/wiki/outcomeobe-bassed-education retrivedon24march2019education
6. https://cie.ust.hk/teaching-resources/outcome-based-education/institutional-resorces/obe-principles-and-process.retrivedon25march2022

1. नंदुरबार जिल्ह्यातील आदिवासी लोकजीवनावरील आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या प्रभावाचा अभ्यास

डॉ. शरद बाबुराव सोनवणे

---

2. उद्योगांमुळे होणारे हवा प्रदूषण नियंत्रित करणाऱ्या उपाययोजनांचा अभ्यास

प्रा. डॉ. सुरेश जे. फुले, श्री. दिपक हि. महाजन

---

3. मोबाईलच्या अति वापरामुळे लोकांच्या आरोग्यावर होणारे परिणाम: अक्कलकोट तालुका एक भौगोलिक अभ्यास

डॉ. कोनाडे वी. एन., नंदिनी ए. शिंदे

---

4. शिवकालीन किल्ला स्थापत्य: राजधानी रायगड

डॉ. सुवर्णा प्रकाश पाटील

---

5. इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयाच्या त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापनाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई

---

6. आदिवासींची शेती आणि तंत्रज्ञान

कुंडलिक भिमराव चौगुले

---

7. प्रशासनाच्या विकासामध्ये तंत्रज्ञानाची भूमिका

डॉ. मनोज कृष्णराव सरोदे

---

8. तंत्रज्ञान आणि मराठी भाषेचे अध्ययन

डॉ. प्रमिला हरिदास भुजाडे

---

9. उस्मानाबाद जिल्ह्यातील नगदी पिकाखालील क्षेत्राचा भौगोलिक अभ्यास (इ.स.1991 ते 2011)

प्रा. डॉ. शिरमाळे महेबुब पाशा बाबूमीयाँ

---

10. कुटुंब निवास (Family Housing)

प्रा. डॉ. अर्चना दयाराम फेंडरकर

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

ACHARYA JAWADEKAR COLLEGE OF EDUCATION
GARGOTI.

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयाच्या त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापनाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास

डॉ. प्रतिभा सदाशिव देसाई

सहयोगी प्राध्यापक,

आचार्य जावडेकर महाविद्यालय, शिक्षण, गारगोटी, महाराष्ट्र.

सारांश:

ज्ञानाचे क्षेत्र विस्तृत आहे. ज्ञानाचा प्रसार व नवीन ज्ञान निर्मितीसाठी संशोधनाची गरज आहे. 'Mathematics is the Gate & Key of All Sciences'. या विधानानुसार गणित हा सर्व शास्त्राचा पाया आहे व कोणत्याही क्षेत्रात प्रवेश करण्यासाठी गणिताशिवाय तरणोपाय नाही. पण सर्वच स्तरावर गणिताचा अभ्यास करताना विदयार्थी नाखूष दिसतो. कारण त्याला गणिताची भिती वाटते व त्यामुळे तो सरावात कमी पडतो परिणामी त्याला गणिताबद्दल नावड निर्माण होते. हीच नावड आवडीमध्ये बदलायची असेल तर सर्वच शिक्षकांनी गणित विषयाचे अध्ययन अध्यापनासाठी विविध अध्यापन पदध्ती, तंत्रे, संगणक, क्लृप्त्या, गणिती खेळ यांचा वापर करणे आवश्यक आहे. यासाठी शिक्षकाने प्रथम तंत्रस्नेही व संगणक स्नेही होऊन ही कौशल्ये प्राप्त करुन घेणे गरजेचे आहे. म्हूनच संशोधिकेने विदयार्थ्यानि तंत्रस्नेही व संगणकस्नेही होऊन यामध्ये कौशल्य प्राप्त करुन घ्यावे यासाठी प्रस्तुत संशोधन समस्येची निवड केली आहे.

संकेत शब्द: इयत्ता नववीचे विदयार्थी, भूमिती विषय, त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे, संगणक सहाय्यित अध्यापन, परिणामकारकता, अभ्यास

प्रस्तावना:

सध्याचे युग हे संगणकीय युग आहे. प्रत्येक क्षेत्रात संगणकाचा वापर अपरिहार्य झाला आहे. शासन स्तरावर सुदधा डिजिटल प्रणालीवर भर दिलेला दिसून येतो. केंद्राने नव्या शैक्षणिक धोरणाला (NEP 2020) मंजुरी दिल्यानंतर आता त्याची प्रभावी अंमलबजावणी व्हावी यासाठी 2023 च्या अर्थसंकल्पातही शिक्षणावर भर देण्यात आला आहे. देशभरात एकलव्य शाळांमध्ये 38 हजार 800 शिक्षकांची भरती होणार आहे. तसेच शिक्षकांच्या प्रशिक्षणासाठी वेगवेगळया योजना राबविण्यात येणार आहेत. शालेय शिक्षणाला अधिक बळकटी देण्याचा शासनस्तरावर प्रयत्न सुरु आहे.

कोरोना संसर्गाचा फटका शैक्षणिक पर्वाला मोठया प्रमाणात बसला होता. भविष्यात असे धोके टाळण्यासाठी शिक्षण क्षेत्रात डिजिटल माध्यमांचा वापर वाढण्यावर सरकारचा भर राहणार आहे. विदयार्थ्यांच्या सर्वांगीण विकासासाठी ग्रंथालयाची निर्मिती करण्यात येणार आहे. दुर्मिळ व चांगल्या पुस्तकांसाठी राजधानी दिल्लीत राष्ट्रीय डिजिटल ग्रंथालयाची निर्मिती करण्याचा केंद्र सरकारचा संकल्प आहे. या सुविधेमुळे गावोगावच्या मुलांच्या मोबाईलमध्ये परदेशी जर्नल्स व पुस्तके उपलब्ध करुन दिली जातील. राष्ट्रीय स्तरावर सुरु होणा-या डिजिटल ग्रंथालयाचा लाभ घेण्यासाठी आवश्यक सुविधा ग्रामपंचायत तसेच वॉर्ड स्तरावर सुरु करावेत यासाठी योग्य ती मदत पुरविण्याचा केंद्राचा मानस आहे. तसेच राज्य सरकारने पंचायत स्तरावरही छोटी ग्रंथालये उभारावी त्यासाठीही प्रोत्साहन दिले जाणार आहे.

या सर्व प्रयत्नांबरोबर शाळा महाविद्यालयांनीही अध्ययन अध्यापनामध्ये संगणकाचा वापर करणे आवश्यक आहे. तरच विदयार्थी संगणक साक्षर होऊन शासनस्तरावरील योजनांचा लाभ घेऊ शकेल. व स्वत:चा बौदधिक, कारक कौशल्यांचा विकास करु शकेल. म्हणूनच संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधन विषयाची निवड केली आहे.

समस्या विधान:

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयाच्या त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापनाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास.

संशोधन उद्दिष्टे:

संशोधनाची उद्दिष्टे पुढीलप्रमाणे निश्चित केली आहेत.

1. इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे पारंपरिक पदधतीने अध्यापन करणे.
2. इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे संगणक सहाय्यित पदधतीने अध्यापन करणे.

3. इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे अध्यापनासाठी वापरलेल्या संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधतीच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

संशोधनाचे महत्त्व:

प्रस्तुत संशोधनाचे महत्त्व पुढीलप्रमाणे आहे.

1. पारंपरिक अध्यापनामुळे भूमिती विषयाबद्दलची निर्माण झालेली भिती, नावड कमी होऊन भूमिती विषयाची आवड निर्माण करण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

2. प्राथमिक शिक्षक, माध्यमिक शिक्षक, उच्च माध्यमिक शिक्षकांना संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधती भूमिती विषयाच्या अध्यापनासाठी वापरण्याचे कौशल्य माहित होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

3) शिक्षकाने संगणक सहाय्यित अध्यापन करण्यासाठी पालकांनी पाल्यांना कशा प्रकारे सहकार्य करणे अपेक्षित आहे हे समजण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

4. बी.एड.डि.टी. एड. छात्राध्यापकांना संगणक सहाय्यित अध्यापन कौशल्याचे मार्गदर्शन होऊन त्याप्रमाणे कृतिप्रवण होण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन महत्वाचे आहे.

संशोधनाचीव्याप्ती:

1. प्रस्तुत संशोधनामध्ये वापरलेली संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधती सर्वच स्तरातील शिक्षकांशी संबंधित आहे.

2. प्रस्तुत संशोधनामध्ये वापरलेली संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधती बी.एड.डी.टी.एड. महाविदयालयातील छात्राध्यापकांशी संबंधित आहे.

संशोधनाची परिमर्यादा:

1. प्रस्तुत संशोधन हे भुदरगड तालुक्यातील श्री शाहु कुमार भवन बहुउद्देशीय प्रशाला या शाळेतील मराठी माध्यमांच्या इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांपुरते मर्यादित आहे.

2. प्रस्तुत संशोधन हे इयत्ता नववीच्या भूमिती विषयातील त्रिकोणमितिय गुणोत्तरे या आशयापुरते मर्यादित आहे.

3. प्रस्तुत संशोधन हे संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधतीपुरते मर्यादित आहे.

संशोधनाची गृहीतके:

1. इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना काटकोण त्रिकोण ही संकल्पना माहित आहे.

2. इयत्ता नववीचे विदयार्थी काटकोन त्रिकोणातील काटकोनासमोरील बाजू, लगतची बाजू ओळखतात.

संशोधन परिकल्पना:

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांश अध्यापनासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधती परिणामकारक ठरते.

शून्यपरिकल्पना:

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांश अध्यापनासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापनाचा विदयार्थ्यांच्या संपादणूकीवर कोणताही परिणाम होत नाही.

संशोधन कार्यपध्दती:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने प्रायोगिक संशोधन पदधतीचा वापर केला आहे. प्रस्तुत संशोधनात संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधतीचा वापर केला आहे. शालेय सत्र एक मधील परीक्षा गुणांनुसार विदयार्थ्यांचे प्रायोगिक गट व नियंत्रित गटात विभागणी करुन प्रायोगिक गटाला संगणकाचा वापर करुन अध्यापन केले. यासाठी प्रत्येक गटात 20-20 विदयार्थ्यांचा समावेश केला.

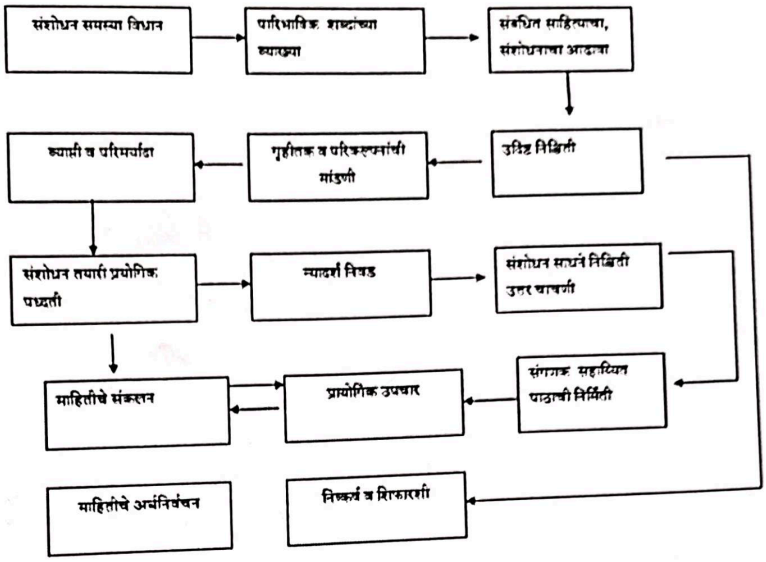
संगणक सहाय्यित अध्यापन:

इयत्ता नववीच्या विदयार्थांमधील प्रायोगिक गटाला संगणकाचा वापर करुन त्रिकोणमितिय गुणोत्तरे पाठयांशाचे अध्यापन केले. यामध्ये sin, cos, tan, sec, cosec गुणोत्तरासाठी संगणकाच्या माध्यमातून स्लाईड तयार करुन अध्यापन केले.

नियंत्रित गटाला पारंपरिक पदधतीने अध्यापन करुन दोन्ही गटांना एक संपादन चाचणी दिली. दोन्ही गटांच्या विदयार्थ्यांना मिळालेल्या गुणांचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन करुन निष्कर्ष काढले.

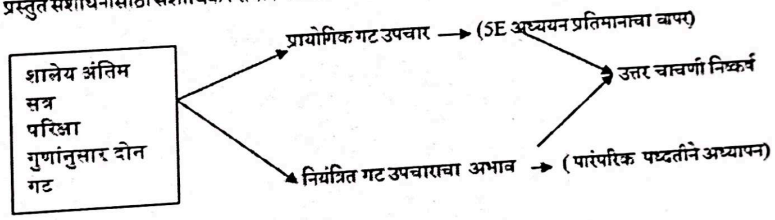
प्रायोगिक पदधतीनुसार संशोधन कार्यपदधतीचा ओघ तक्ता:

संशोधनाचा ओघ तक्ता

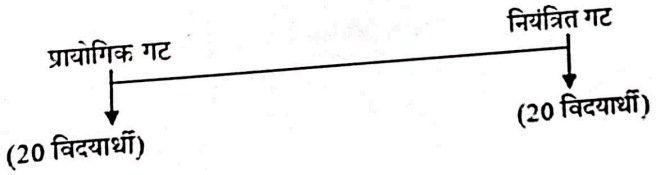
प्रायोगिक अभिकल्प:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने समान गट अभिकल्पाचा वापर केला आहे.

संशोधन नमुना निवड:

संशोधिकेने प्रस्तुत संशोधनासाठी सहेतुक नमुना निवड पदधतीचा वापर केला आहे. श्री शाहू कुमार भवन बहुउद्देशीय प्रशालेतील इयत्ता नववीच्या एकूण 40 विदयार्थ्यांची निवड केली. शालेय सत्र एक परीक्षेतील गुणांनुसार त्यांचे दोन गटात विभाजन केले.
श्री शाहु कुमार भवन बहुउद्देशीय प्रशाला, गारगोटी

जनसंख्या = 40 , एकूण विदयार्थी = 40, न्यादर्शाचा आकार = 100 %

संशोधनाची साधने:

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधिकेने पुढील संशोधन साधनांचा वापर केला आहे.

1. उत्तर चाचणी (संपादन चाचणी) संशोधिक निर्मित

संख्याशास्त्रीय साधने –

1. मध्यमान 2. प्रमाणविचलन 3. 't' test

उद्दिष्टानुसार संकलित माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन:

उद्दिष्टक्र. 1, 2, 3, नुसार

उद्दिष्टक्र. 1 – इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे पारंपरिक पदधतीने अध्यापन करणे.

Scanned with CamScanner

उद्दिष्टक्र. 2 – इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे संगणक सहाय्यित पदधतीने अध्यापन करणे.

उद्दिष्ट क्र. 3- इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांशाचे अध्यापनासाठी वापरलेल्या संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधतीच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे.

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांमध्ये भूमिती मधील त्रिकोणमितिय गुणोत्तरे पाठयांश अध्यापनासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापनाच्या परिणामकारकतेचे संख्याशास्त्रीय प्रमाण.

	प्रायोगिक गट	नियंत्रित गट
मध्यमान	24.1	8.9
प्रमाणविचलन	59.28	6.97
' t' मूल्यप्राप्त 't' = 3.4721, 0.05 स्तरdf = 39 पत्रक 't' = 2.021		

अर्थनिर्वचन:

यावरुन असा अर्थ निघतो की, इयत्ता नववीच्या नियंत्रित गटापेक्षा प्रायोगिक गटाचे मध्यमान अधिक आहे (Mc = 8.9 , M_E = 24.1) प्रमाण विचलन (SDc = 6.97, SD_E = 59.28) वरुन नियंत्रित गटामधील गुणांमध्ये विविधता (variation) कमी जास्तपणा दिसून येतो. तर प्रायोगिक गटांमधील गुणांमध्ये विविधता (variation) कमी जास्तपणा कमी दिसून येतो. स्वाधिनता मात्रा 39 (df) 0.05 स्तरावर प्राप्त 't' चे मूल्य 3.4721 आहे व पत्रक 't' 2.021 आहे. प्राप्त't' हा पत्रक 't' पेक्षा मोठा आहे. म्हणून तो सार्थ आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा त्याग करावा लागेल.

निष्कर्ष:

इयत्ता नववीच्या विदयार्थ्यांना भूमिती विषयातील त्रिकोणमितीय गुणोत्तरे पाठयांश अध्यापनासाठी संगणक सहाय्यित अध्यापन पदधती परिणामकारक आहे.

शिफारशी:

संशोधनाच्या निष्कर्षावरुन संशोधिकेने पुढील शिफारशी मांडल्या आहेत.

1. सध्याचे संगणक युग लक्षात घेता सर्व स्तरावर संगणकाचे मूलभूत ज्ञान देणे आवश्यक आहे. यासाठी प्राथमिक स्तरावरील शिक्षकांपासून ते महाविद्यालय स्तरावरील शिक्षकांपर्यत सर्वांनी स्वत: संगणक साक्षर असावे व अध्यापनात संगणकाचा वापर करावा.
2. गणित हा अमूर्त विषय आहे. तो मूर्त करुन अध्यापन करण्यासाठी जास्तीत जास्त गणितातील आशय संगणकाच्या सहाय्याने अध्यापन करावा.
3. शिक्षकांनी सर्व विषय अध्यापन, मूल्यमापनासाठी संगणकाचा वापर करावा.
4) शिक्षकांनी चर्चासत्रे, सेमिनार, संमेलनामध्ये संगणक सहाय्यित अध्यापनाचे दिगदर्शन नमुने सादर करावेत.
5) शाळा प्रशासनाने प्रत्येक शाळेतील सर्व वर्गांसाठी संगणक उपलब्ध करुन दयावा.

संदर्भ:

1. अर्थसंकल्प (2 फेब्रुवारी 2023-24) तरुणभारत, संवाद अर्थ संकल्प
2. इयत्ता 9 वी पाठ्यपुस्तक, महाराष्ट्र राज्य पाठ्यपुस्तक निर्मिती व संशोधन मंडळ, पुणे 4
3. Best, J. W (2007) Research in Education Englewood Clifts N. J prentice Hall
4. Kothari, C. R (2005) Research Methodology New Age, International (p) Limited, publishers. Ansari Road, Daryaganj, New Delhi
5. Kagaon, Spencer (1999) Dr. Spencer Kagan's Thoughts on cooperative Learning Retrieved on 28 Feb 2022
6. Marjorie Montague (2003) Math problem solving for middle school students with disabilities Retrieved on 28 Feb. 2022

e-ISSN 2320 –7876 www.ijfans.org
Vol.11, Iss.11, Nov.2022
Research Paper © 2012 IJFANS. All Rights Reserved, UGC CARE Listed (Group -I) Journal

NUTRITION AND IMPORTANCE OF NUTRIENTS

Dr. Pratibha Sadashiv Desai

Associate Professor.
Acharya Jawadekar college of Education Gargoti.
Affiliated to shivaji University, Kolhapur
Tal-Bhudargad Dist. Kolhapur Pin.416209
Mob-9890160370
Email.ID- drpratibhadesai@gmail.com

Abstract.

Nutrition is the biochemical of physiological process by which an organism uses food to support its life. It provides organisms with nutrients, which can be metabolized to create energy & chemical structures. Failure to obtain sufficient nutrients causes malnutrition, Nutritional science is the study of nutrition, through it typically emphasizes human nutrition.

Keywords - Nutrition, Importance,Nutrients.

Introduction-

The saying 'you are what you eat' is becoming a point of truth in modern society, Healthcare, agriculture,Organizations& society as a whole is grappling with food, diet & processing production methods in an entirely new way, with newfound awareness& concern. The science of nutrition is a relatively modern study, with research on the role of nutrition in chronic disease, diabetes, Obesity & Cancers only taking Centre Stage the last two or three decades.

Objectives of the Research paper-

Objectives of the research paper are as follows -

1) To study the concept of Nutrition.
2) To study the types of Nutrition.
3) To study the importance of Nutrients

Interpretation-

Concept of Nutrition -

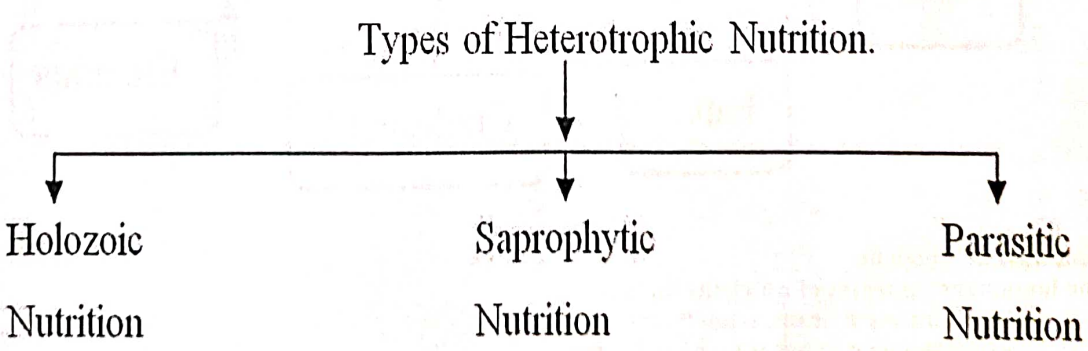
Nutrition is the procedure by which the food is taken by the organism & used to generate energy for repair, growth, and maintenance, and then removing the waste substance from the body.

The components which provide nutrition.to living species are known as nutrients.

Nutrition is the process by which an organism procures its nourishment, the supply of nutrients required by its body & cells to stay alive.Nutrition is of two types namely, autotrophic of heterotrophic mode of nutrition. Plants exhibit autotrophic mode of nutrition.

Types of Nutrition-

In nature organisms exhibit various types of heterotrophic nutrition.

1) Holozoic Nutrition

Holozoic Nutrition involves the ingestion & internal processing of solid & liquid food in an organism. This involves the steps of ingestion, digestion, absorption, assimilation &excretion.

Amoeba exhibits holozoic nutrition

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

 © 2012 IJFANS. All Rights Reserved,

2.Saprophytic Nutrition.

saprophytes (animals which follow saprophytic nutrition) feed on dead & decayed organisms for energy. They are an important part of the ecosystem as they help to keep our environment clean & recycle nutrient back into the ecosystem. Some examples of saprophytes are fungi & certain types of bacteria.

3) Parasitic Nutrition-

Organisms thatlive in or other organisms &acquire food at the expense of its most are called parasites. Most parasites are harmful to the hosts, health, Sometimes, they even kill the host. Both animals & plants may serve as a host. Unlike commensalism, the parasite causes Some harm to its host. A few examples of parasites are louse on a human head,Cuscuta plant& tapeworms.

Important of Nutrients-

Nutrients-

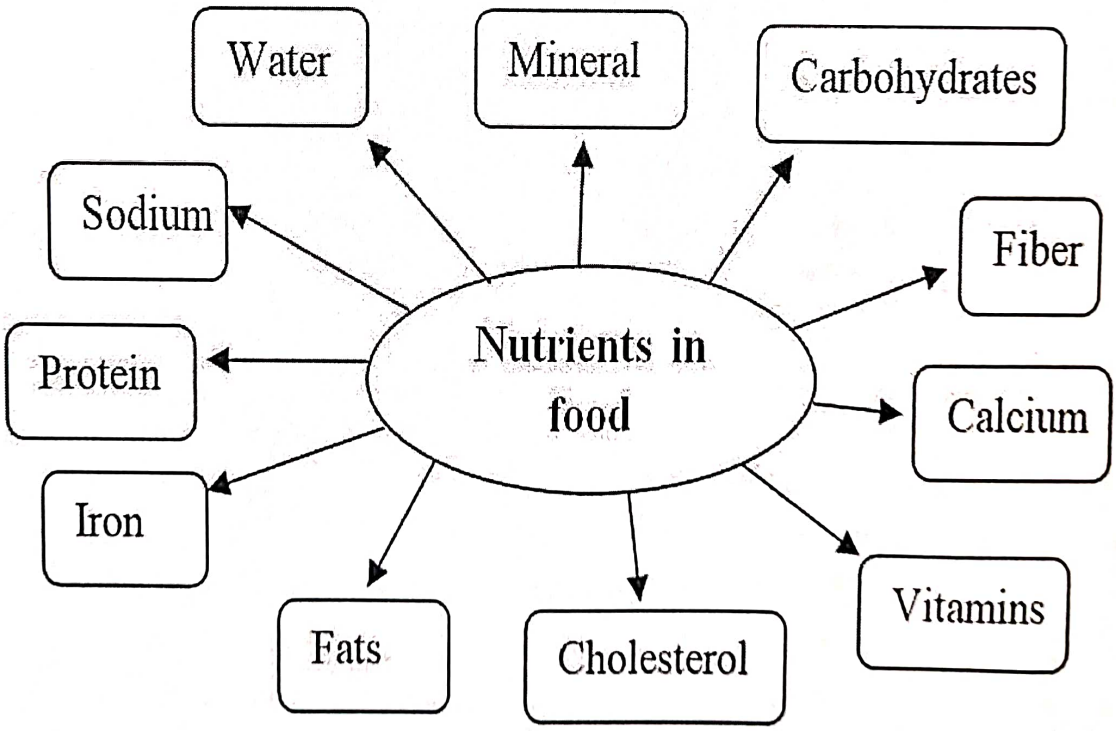
Nutrients are the compounds in food that provide us with energy that facilitates repair & growth & helps to Carry out different life processes.

Not all nutrients provide energy but are necessary for some form or the other. These nutrients are divided into two categories.

1. Macronutrients, which are required by the body in large amounts.
2. Micronutrients, which are required by the body in small amounts.

Important Nutrients in food-

There are several nutrients thatcannot be synthesized by the body&have to be taken externally throughfood. These are vital for the properfunctioning of the body. The importantnutrients & their functions includeare mentioned below .

Functions of Nutrients

The important functions of nutrients include

1) They are the main scarce of energy for the body.
2) They help in building of repairing body Tissues.
3) Increases the absorption of fat solublevitamins.
4) Helps in the synthesis of collagen.
5) Provides proper structure to the blood vessels, bones of ligaments.
6)Protein needed for building &repairing and keeping us resistant to infections.
7) Carbohydrates needed for energy.

© 2012 IJFANS. All Rights Reserved, UGC CARE Listed (Group -I) Journal

8) Fats also supply energy.
9) Vitamins include the fat-soluble. Like A, D, E, K of the water soluble like the B Vitamins &C.
10) Nutrients have one or more three basic functions they provide energy, contribute to body structure, and /or regulate chemical processes in the body. These basic functions allow us to detect & respond to environmental surroundings, more excrete wastesbreathe,grow and reproduce.
11) Building all parts of the body such as muscle, bone, teeth & blood.
12) keeping the body in good working order.
13) Producing energy. (fower& heat),
So for good, healthy life we need Three keys in nutrition are balance, quality of timing.

To maintain balance eat from all or most of the feed groups. Eat the right amount for your activity & performance goals. And feel satisfied and energized from your eating plan.

Conclusion-

The human body needs a long list of nutrients every day. The essentials though, are called macronutrients, & your body needs them to stay healthy &perform optimally,They include carbohydrates, Protein, water, fats, vitamins, minerals, sodium, Iron, calcium, fiber, cholesterol etc.

References-

1. Best, J. W.(2007) Research in Education Englewood clifts N. J prentice Hall
2. Kothari, C. R (2005) Research methodology New age,International (p) Limited, publishers. Ansari Road, Daryaganj,New Delhi.
3. www.https://getsmaster.com/blog Retrieved on20nov 2022.
4. www.https://byjus.com > biology >nutria…. Retrieved on 25 nov 2022
5. www.https://everyday health.com/ Retrieved on 27 nov 2022

https://ugccare.unipune.ac.in/Apps1/User/WebA/SearchList

SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

≡ UGC-CARE List

UGC-CARE List

You searched for "2320-7876". Total Journals : 1

Search:

Sr.No.	Journal Title	Publisher	ISSN	E-ISSN	UGC-CARE coverage years	Deta
1	International Journal of Food and Nutritional Sciences	Global E smart Technologies	2319-1775	2320-7876	from January - 2021 to Present	Vie

Showing 1 to 1 of 1 entries

Previous 1 N

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Copyright © 2023 Savitribai Phule Pune University. All rights reserved. | Disclaimer

ViewDetails | Bing
ugccare.unipune.ac.in/Apps1/User/WebA/ViewDetails?JournalId=101051100&flag=Search
YouTube | Maps | News | Translate | SJIF Publishers Pan... | Gmail | VOL 9 – Internation... | Waka | Archives | Internatio... | Sameer

≡ UGC-CARE List

Journal Details

Journal Title (in English Language)	International Journal of Food and Nutritional Sciences
Publication Language	English
Publisher	Global E smart Technologies
ISSN	2319-1775
E-ISSN	2320-7876
Discipline	Science
Subject	Agricultural and Biological Sciences (all) , Nursing (all)
Focus Subject	Food Science , Nutrition and Dietetics
UGC-CARE coverage year	from January-2021 to Present

Copyright © 2022 Savitribai Phule Pune University. All rights reserved. | Disclaimer

IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Google Translate | SearchList | IJFANS International Journal | Santosh Pandurang Mane -

ugccare.unipune.ac.in/Apps1/User/WebA/SearchList

YouTube | Maps | News | Translate | SJIF Publishers Pan... | Gmail | VOL 9 – Internation... | Waka | Archives | Internatio... | Sameer

SAVITRIBAI PHULE PUNE UNIVERSITY

UGC-CARE List

UGC-CARE List

You searched for "2320-7876". Total Journals : 1

Search:

Sl.No.	Journal Title	Publisher	ISSN	E-ISSN	UGC-CARE coverage years	Details
1	International Journal of Food and Nutritional Sciences	Global E smart Technologies	2319-1775	2320-7876	from January-2021 to January- 2023	Discontinued i 2023

Showing 1 to 1 of 1 entries

Previous 1

Copyright © 2023 Savitribai Phule Pune University. All rights reserved. | Disclaimer

_164408_.jpg

Research Paper © 2012 IJFANS. All Rights Reserved, UGC CARE Listed (Group -I) Journal

CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT

Dr. Pratibha Sadashiv Desai

Associate professor,
AcharyaJawadekar college of Education Gargoti.
Affiliated to shivaji University, Kolhapur
Tal-Bhudargad Dist. Kolhapur Pin.416209
Mob-9890160370
Email.ID- drpratibhadesai@gmail.com

Abstract

The impacts of climate change on different sectors of society are interrelated. Drought can harm food production and human health. Flooding can lead to disease spread and damages to ecosystems and infrastructure. Human health issue can increase mortality, impact food availability and limit worker productivity. So researcher tries to aware about climate change and its impact through this paper.

Also we know how we all are responsible for this problem creation. So we have to solve this problem. It's our responsibility. The purpose of this paper is to create awareness about climate change and its impact among all human beings.

Keywords - Climate change,Impact.

Introduction

In Common usage climate change describes global warming theongoing increase in global average temperature and its effects on Earth'sclimate system. Climate change in a border broader sense also includes previous long term changes to Earth's Climate. The current rise in global average temperature is more rapid than previous changes, and is primarily caused by humans burning fossil fuels. Fossil fuel use, deforestation, and some agricultural and industrial practices increase greenhouse gases, notably carbon dioxide and methane. Greenhouse gases absorb some of the heat that the Earth radiates after it warms from sunlight. Larger amount of these gases trap more heat in Earth's. lower atmosphere, causing global warming.

Due to climate change deserts are expanding, while heat waves and wildfires are becoming more Common. Increased warming in the Arctic has contributed to melting permafrost, glacial retreat and sea ice loss. Higher temperature are also causing more intense storms, droughts and other weather extremes.

Rapid environmental change in mountains coral reefs, and the Arctic is forcing many species to relocate or become extant. Even if efforts to minimize future.warming are successful, some effect will continue for centuries. These include ocean heating,ocean acidification and sea level rise.

Due to climate change human beings will remain always in so many problems. Through this paper researcher tries to aware about this dangerous situation and triesto minimizeaffect of climate change and save environment.

Objectives of the Research paper.

Objectives of the research paper are as follows
1)To study the concept of climate change.
2)To study the Impact of climate change.
3) To study the causes of the climate change.
4)To study the solutions to the climate change.

Interpretation

Concept of climate change -

Climate change is the significant variation of average weather conditions becoming, for example warmer, wetter, or drier over several decades or longer. It is the longerterm trend that differentiates climate change from natural weather variability.

Climate change knowledge portal (CCKP) -

The climate change knowledge portal (CCKP) provides global data on historical and future climate, Vulnerabilities, and impacts. Explore them via country and watershedviews. Access synthesized country profiles to gain deeper insights into climate risks and adaptation actions.

The World Bank created the climate Changeknowledge Portal to solve a need. In an effort to serve as a "one stop shop" for climate related information, data, and tools, the World Bank created the climate change knowledge portal (or CCKP). The portal provides an online tool for access to comprehensive global, regional, and country data related toclimate change and development.

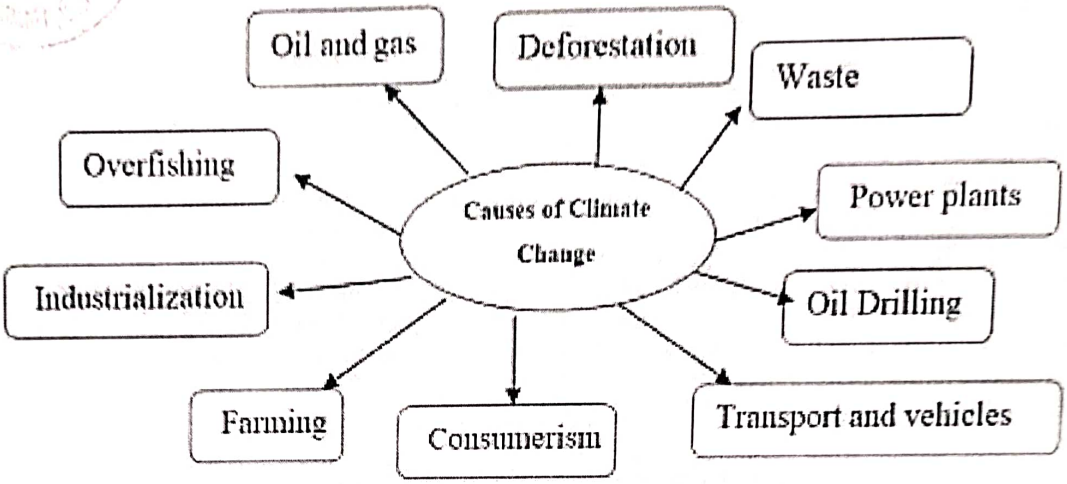
IC. Principal
Acharya Jawadekar College of Education,
Gargoti, Dist. Kolhapur.

Research Paper © 2012 IJFANS. All Rights Reserved, UGC CARE Listed (Group -I) Journal

Climate change in simple definition

Climate change refers to longterm Shifts in temperature and weather patterns. These shifts may be natural, such as through variations in the solar cyclebut since the 1800s, human activitieshave been the main driver of climate change, primarily due to burning fossil fuels like coal, oil and gas. **Causes of climate change**

Causes of global warming that are contributing to the climate crisis

1) Oil and gas

Oil and gas used all the time in almost every industry. It is used the most in vehicles; buildings, production & to produce electricity. When we burn coal, oil & gases it largely adds to the climate problem. The use of fossil fuels is also a threat to wildlife & the surrounding environments, because of the toxicity it kilts off plant life and leaves areas uninhabitable.

2) Deforestation

Deforestation is the Clearance of woodland and forest, this is either done for the wood or to create space for farms or ranches. Trees & forests turn carbon dioxide into oxygen,so when they are cleared like the stored carbon is then released into the environment. Deforestation can also occur naturally which has a greater effect because of the fumes released from the fire.

3)Waste

Humans create more waste now than ever before, because of the amount of packaging used and the short life cycle of products. A lot of items, waste & packaging isn't recyclable. which means it ends up in Landfills when the waste in landfills begins to decompose / break down it releases harmful gases into the atmosphere which contribute to global warming.

4) Power plants

Power plants burn fossil fuels to operate, due to this they produce a variety of different pollutants. The pollution they produce not only ends up in the atmosphere but also in the water ways, this largely contributes to global warming. Burning coal which is used in power Plants is responsible for around 46% total carbon emissions.

5) Oil Drilling

Oil drilling is responsible for 30% of the methane pollution and around 8% carbon dioxide pollution. Oil drilling is used to collect petroleum oil hydrocarbons in this process other gases are released into the atmosphere, which, Contribute to climate change. It is also toxic to the wildlife and environment it surrounds.

6) Transport and vehicles

The large amount of transportation is done through cars, planes, boats and trains, almost all of which rely on fossil fuels to run. Burning fossil fuels releases carbon and other types of pollutantsinto the atmosphere This makes transportation partly responsible for the greenhouse gases. This effect could be reduced with the introduction of electric vehicles.

7)Consumerism

Due to innovations intechnology and manufacturing customers are able to purchase any product at any time. This means we are producing more &more products every year, and over producing them. Most

Research Paper © 2012 IJFANS. All Rights Reserved, UGC CARE Listed (Group -I) Journal

items we purchase aren't very sustainable and because of the reduced lifetime of electronics and clothing items, we are creating more waste than ever.

8)Farming

Farming takes up a lot of green Space meaning local environments can be destroyed to create space for farming these animals produce a lot of greenhouse gases. For example methane, as well as this they also produce an extreme amount of waste. Factory farming is responsible for even more climate issues.

9) Industrialization

Industrialization is harmful in a variety of ways. The waste this industry produces all ends up in landfills. or in our surrounding environment.The chemicals & materials used within industrialization can not only pollute the atmosphere but also the soil underneath it.

10) Overfishing

fish is one of humans main sources of protein & a lot of the world now relay on this industry. Due to the amount of people buying and consuming fish, there is now a reducedamount of marine life. Overfishing has also caused a lack of diversity within the ocean.

Impact of Climate change -

Impact of climate change is as follows

1) Hoofertemperatures. As Green house gasconcentrations rise, so does the global surface temperature.
2) More severe storms.
3) Increased drought, longer periods of droughtin some region.
4) A warming, rising ocean.
5)Loss of species.
6) Not enough food.
7) More health risks.
8)Poverty& displacement.
9) More frequent wildfires
10)Extreme weather
11) Diminishing sea ice
12) Year after year of record breaking warmth.
13) Drought fires.
14) Stress toecosystem.
15) Imbalanced environment
16) Human Health Issue.
17) Impact on food availability.

Solutions to the climate change

1.keep fossil fuels in the ground
2. Invest in renewable energy
3.switch to sustainable transport.
4. Help us keep our homes cozy.
5. Improve farming & encourage vegan diets.
6. Restore nature to absorb more carbon
7. Protect forests like the Amazon.
8. Protect the oceans.
9. Reduce how much people consume.
10. Reduce plastic.

Thus we can reduce the problems due to impact of climate change.

Conclusions

Climate change refers to change in environmental conditions of the earth.This happens due to many internal and external factors. The climate change has become a global concern over the last few decades. Besides theseclimate change affect life on the earth in various ways.

Climate change is the most significant problem facing the world. Global warming is increasing day by day. If we con not prevent it as soon as possible out world will face undesirable consequences.

Recommendations

Researcher recommended recommendations as to every person as follows

1. Drive less
2. Recycle more vehicle

3.Check your vehicle tires.
4.Use less hot water,
5 Avoid products with a lot of packaging
6 Adjust your thermostat.
7 plant a tree.
8 Change a light

Replacing one regular light bulb with a compact fluorescent light bulb will save 150 pounds of carbon dioxide a year.

References

1. Best, J. W (2007) Research in Education Englewood clefts N. J prentice Hall 2. Kothari, C. R (2005) Research methodology New age , International (p) Limited, publishers. Ansari Road ,Daryaganj, New Delhi.
3. www.https://en.m..wikipedia.org/Retrievedon25oct2022
4. www.https://google.com/search?Retrieved on 26oct2022
5. https://climate kids, nasa.gov>climate…Retrievedon2nov2022
6. www.https://cambridge.org>blog. Retrievedon2nov2022
7. www.https:// noaa.gov> education. Retrievedon2nov2022
8. www:https: // un.org>… Retrievedon2nov2022